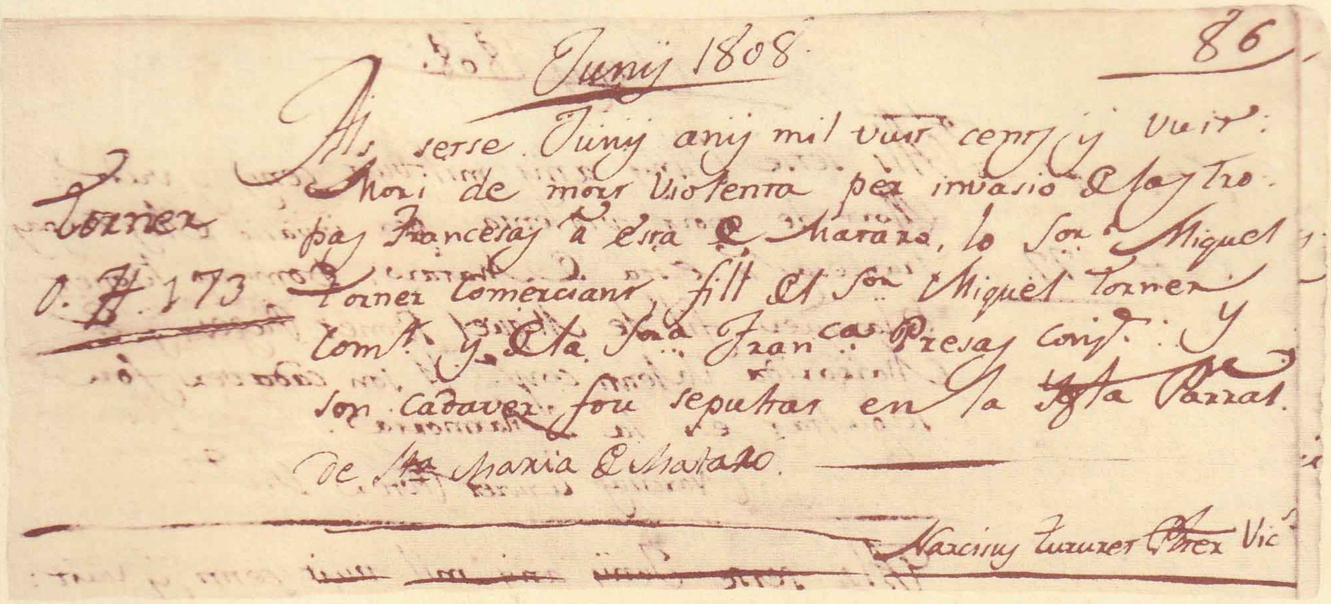

ESTUDIS

XAVIER ALARCÓN i CAMPDEPADRÓS
Nobles, cavallers i altres poderosos homes. El Mataró del segle XI

AGÀPIT BORRÀS i PLANA
Els referents del projecte d'ampliació i construcció de la basílica de Santa Maria, obra d'Ercule Turelli

JOAQUIM LLOVET
Les escoles de pilots de Mataró al segle XIX

DOCUMENTACIÓ DE SANTA MARIA

DOCUMENTACIÓ FOTOGRÀFICA

FULLS/91
del Museu Arxiu de Santa Maria

Mataró, abril 2008

FULLS/91

del Museu Arxiu de Santa Maria

Mataró, abril 2008

TAULA

● **EDITORIAL** 1

● **ACTUALITAT** 3

● **ESTUDIS**

NOBLES, CAVALLERS
I ALTRES PODEROSOS HOMES
Xavier Alarcón i Campdepadrós 5

ELS REFERENTS DEL PROJECTE
D'AMPLIACIÓ I CONSTRUCCIÓ
DE LA BASÍLICA DE SANTA MARIA,
OBRA D'ERCULE TURELLI
Agàpit Borràs i Plana 21

LES ESCOLES DE PILOTS DE MATARÓ
AL SEGLE XIX
Joaquim Llovet 36

● **DOCUMENTACIÓ DE SANTA MARIA** 43

● **DOCUMENTACIÓ FOTOGRÀFICA** 51

Portada: Registre de l'òbit de Miquel Torner, «de mort violenta per invasió de las tropas francesas» a Mataró, el dia 16 de juny de 1808, festivitat del Corpus.
Museu Arxiu de Santa Maria. Registres Sagramentals. Llibre d'Òbits núm. 6 (1805-1816).

Prohibida la reproducció dels textos i de les il·lustracions sense esmentar la procedència.

Edita: **MUSEU ARXIU DE SANTA MARIA**
Centre d'Estudis Locals de Mataró.
Director: Manel Salicrú i Puig.
Beata Maria, 3
Tel. 93 790 15 28 (Parròquia de Santa Maria)
www.masmm.org

Composició i impressió:
Copisteria Castellà. c/ Pujol, 40 - 08301 MATARÓ

Dipòsit Legal: B-15.257-1978 *ISSN* 0212-9248

L'Equip del Museu Arxiu de Santa Maria no es responsabilitza necessàriament de l'opinió que expressen els articles signats.

Amb la col·laboració de

Ajuntament de Mataró
Patronat Municipal
de Cultura

Generalitat de Catalunya
Direcció General de Promoció Cultural
Promoció de la Premsa

EDITORIAL

DOS-CENTS ANYS DE LA GUERRA DEL FRANCÈS

El 12 de febrer de 1808, tropes franceses, comandades pels generals Duhesme i Lechi, camí de Barcelona, entraren a Mataró. Foren ben rebudes per les autoritats ciutadanes, ja que eren considerades com a tropes amigues, d'acord amb els pactes que havia fet el govern de Madrid. La presència de militars francesos a Mataró fou continuada fins a primers de juny, ja que la ciutat era punt de pas en la ruta vers Barcelona.

Des del primer moment, hi hagué problemes de convivència entre els francesos i els mataronins, sobretot, pels allotjaments i els proveïments, en especial pel subministrament de palla per a la cavalleria. Aquests problemes s'agreujaren quan es conegué que els napoleònics havien ocupat, per sorpresa, la ciutadella barcelonina i el castell de Montjuïc.

Per tot això, el 4 de juny de 1808, lliure la ciutat de francesos, la ciutat s'insurreccionà, decidí de fortificar-se i intentà de tallar el camí de Barcelona a Montgat.

Aquest episodi es tancà violentament el 16 de juny, dia del Corpus, quan la divisió de Lechi trencà la línia de Montgat, arribà a Mataró, i entrà a sang i foc a la ciutat.

La intervenció davant Lechi d'uns mataronins que l'havien conegut el 12 de febrer, aturà el saqueig, a canvi d'importants contribucions en plata.

Després d'aquests fets, fins al 1812, no hi hagué presència de francesos a la ciutat, tot i que hi entraren esporàdicament per tal d'exigir proveïments i diners, fins i tot, fer hostatges.

El 29 de gener de 1812, el general Lamarque, amb una divisió de sis mil homes, s'estableix a Mataró, i per a aquest fi ocupa i fortifica el convent dels

caputxins, situat on ara hi ha el cementiri del mateix nom. El 2 de febrer de 1814, els francesos es van retirar de la ciutat.

El 29 de març de 1814, el rei Ferran VII era rebut i homenatjat a Mataró.

La guerra del Francès va ser una important sotragada en la vida del país. Generà un considerable buit de poder, enmig del qual actuaren, amb consentiment o sense dels francesos, múltiples institucions, sobreposades unes amb les altres. A Mataró, la Junta Superior del Principat, la Junta corregimental de Mataró, la Junta Popular Benèfica de Mataró i el propi Ajuntament.

La població va haver de viure enmig de moltes contrarietats. Contribucions de tota mena, poca activitat econòmica, presència de militars i escamots, sorteig de quintes, problemàtiques de refugiats, acusacions d'afrancesament...

Però, tot i el trasbals, s'imposen les noves idees de progrés. L'any 1813 es constitueix a Mataró el primer Ajuntament constitucional, d'acord amb la Constitució proclamada l'any 1812 a Cadis.

Ferran VII, el 4 de maig de 1814, abolia la Constitució de Cadis i iniciava i instaurava novament l'absolutisme. El fet iniciaria les continuades confrontacions d'absolutistes i lliberals que va marcar la major part del segle XIX.

Però, després de la guerra del Francès, millor dit, després de la Revolució Francesa, la fi de l'antic règim era inevitable.

DOS-CENTS ANYS DEL CORPUS DE 1808. L'INICI DE LA GUERRA DEL FRANCÈS A MATARÓ

Ocupada la Península per Napoleó, l'ona d'aixecaments populars contra els francesos, iniciada el 2 de maig de 1808 a Madrid, va arribar a Mataró els primers dies del mes de juny.[1] La revolta s'havia començat a covar, d'amagat, durant l'ocupació de la ciutat per part de les tropes de la divisió de Chabran del 7 d'abril al 4 de juny. Després que els soldats van evacuar la ciutat per dirigir-se cap a Barcelona «en la tarde del 7 [de juny] se dio un grito unánime contra los franceses, protegido por algunos religiosos, nombrando por jefe popular a Don Domingo de Caralt».[2] L'aixecament de Mataró va seguir al de Manresa. Tots dos foren l'espoleta per encendre els de Figueres, Girona i altres poblacions. El sentiment que va animar la població era alliberar Barcelona. L'endemà, dia 8, molt de matí, el corregidor va convocar d'urgència tot el consistori a casa seva «a fin de celebrar Ajuntamiento extraordinario, con motivo de que todo el Pueblo se havia levantado contra los Franceses, que acababan de desocupar la ciudad y pedia â vivas instancias se le entregasen las Armas y Municiones que se hallaban en una de las piezas de las Casas Capitulares para con ellas ponerse en defensa del Rey, de la Religión y de la Patria y que igualmente se instalase una Junta de buenos Patricios que le Gobernase y diese las órdenes convenientes para la citada defensa contra el Enemigo en el punto de Montgat: Inmediatamente que el Ajuntamiento observó que el Pueblo se havia levantado y decidido en favor de la justa causa, no pasó un momento en adoptar y proteger aquella empresa, de manera que en la misma mañana del referido dia entregó â estos vecinos (llenos del mayor entusiasmo) todas las Armas y Municiones que tenia bajo su custodia; los cuales se pusieron desde luego la escarapela española en señal de su firme determinación de defenderse de las operaciones del Enemigo».[3]

Després de tocar a sometent, per tal de bloquejar l'entrada de tropes franceses al Baix Maresme des de Barcelona, la gent va marxar cap a Montgat sota el comandament del coronel Marià Pou i Ramis, que, al cap de poques hores, seria nomenat, des de Mataró, comandant general d'aquest cordó i fort. Aquell mateix matí del dia 8, després de la marxa dels que, armats, es van traslladar a Montgat, es va constituir la Junta que s'havia sol·licitat. «La Junta tomó el título de Junta de Govierno; y se assumió todas las atribuciones del Govierno asi del Reyno, como de todas las de los demas cuerpos establecidos, declarandose independiente, por no querer reconocer autoridad alguna que procediese del poder intruso usurpado por los Franceses; pero dirigiendo comisionados a las demas cabezas de los Corregimientos del Principado, les previno de su decisión y al mismo tiempo de someterse a las ordenes del Govierno Central que se estableciese, ya fuese por el todo de la Provincia ô ya del Reyno Entero».[4]

La nova Junta va ordenar la fortificació de la línia Montgat-Montalegre i va organitzar totes les forces humanes, de dos a tres mils voluntaris, i els materials que anaven arribant a la ciutat per acudir a defensar el coll d'ampolla del Baix Maresme. Mentrestant, els mestres fonedors van començar a fabricar bales a l'Escola Pia i es va llogar una galera per fer el cors. El mataroní Joan Vilardebò i Morera, i «cuantos albañiles, carpinteros y cerrajeros había en la ciudad, [...] formaron una pequeña atarazana»,[5] a càrrec del primer.

Set mil infants, vuit-cents cavalls i quatre grans canons de les tropes napoleòniques van trencar aviat el cordó de Montgat el dia 16 de juny, festivitat del Corpus. La victòria del Bruc no es va poder repetir al Maresme. El pànic es va estendre entre la població de Mataró, aleshores uns 10.000 habitants. A les dues de la tarda, des dels afores de la ciutat, les tropes napoleòniques van començar a disparar amb bales de canó el campanar de la parroquial sense encertar. Una hora més tard, els locals disparaven contra els parlamentaris que havien enviat els francesos. Aquest fet va provocar que, tot seguit, es donés l'ordre d'entrar a la ciutat a toc de «saqueo y deguello». En pocs minuts, es van succeir tota mena de desgràcies i atrocitats. Josep López va morir a cops de sabre per un caçador de cavalleria, a la platja, quan volia agafar una barca per salvar-se; violacions; es van incendiar moltes de les edificacions de ponent de la ciutat i embarcacions, com la fragata de Miquel Vilardebò encara per avarar i el bergantí de Fèlix Graciós; i saquejos, com el del monestir de les Tereses, a l'entrada de la ciutat. «Como estos vecinos no conocían todavia los horrores de la guerra ni las consequensias de ella no cuidaron de precausionarse escondiendo sus tesoros, si solo de salvar sus vidas».[6]

Els veïns, des del carrer o disparant des dels terrats i balcons, van pretendre aturar un enemic

disposat a esclafar tot el que se li posés per davant. En aquells moments crítics, l'acció d'un sol home, Fèlix Antoni Campllonch i Velada (1752-1831), va salvar la ciutat, ja que es va poder posar en contacte amb el general Lecchi, que comandava les tropes napoleòniques assaltants i que havia estat hostatjat a casa seva durant el mes de febrer, quan els francesos van entrar pacíficament a Espanya. Per tal d'evitar una carnisseria i l'incendi de la ciutat, es va pactar el pagament d'una quantiosa contribució de guerra.

R. R. i P.

NOTES

1.- Per a una visió de conjunt, veieu la monografia d'ELOI BEULAS i ALBERT DRESAIRE, *La guerra del Francès a Mataró (1808-1814)*, Patronat Municipal de Cultura - Col·lecció Caps de Bou, núm. 13. Editorial Alta Fulla (Mataró 1989).

2.- ANTONIO MARTÍ COLL, *Domingo de Caralt* (Mataró 1965), 37-38.

3.- MASMM, Arxiu del Rector, plec 39, Servicio militar de Mataró. Desde primeros de Junio de 1808 hasta 24 Marzo de 1813.

4.- *Íbid.*

5.- MARTÍ, *Domingo*, 40.

6.- *Íbid.*

INICI DELS ACTES COMMEMORATIUS DELS MIL ANYS DE SANTA MARIA

El passat dia 25 de març, mil anys exactes de la data del document conservat a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona, a la basílica de Santa Maria hi hagué la celebració commemorativa, presidida pel cardenal arquebisbe de Barcelona, Lluís Martínez Sistach, acompanyat per Carles Soler Perdigó, bisbe de Girona, Joaquim Godayol, bisbe emèrit d'Ayaviri, Joan Carrera, bisbe auxiliar de Barcelona, mossèn Joan Barat, rector de Santa Maria, els rectors de les altres parròquies de la ciutat i molts sacerdots mataronins o vinculats amb Mataró.

Hi assistí Joan Antoni Baron, alcalde de Mataró, acompanyat d'altres membres del consistori.

El Cor Madrigalista interpretà diverses composicions, amb acompanyament de l'orgue a càrrec del mestre Raül Prieto.

CONVOCATÒRIA DE LA *XXV SESSIÓ D'ESTUDIS MATARONINS*

El Museu Arxiu de Santa Maria, Centre d'Estudis Locals de Mataró, prepara la *XXV SESSIÓ D'ESTUDIS MATARONINS*, prevista, en principi, per al dissabte dia 29 de novembre de 2008.

Per això convoca els estudiosos en qualsevol àrea d'investigació, perquè puguin presentar comunicacions escrites. Hauran de ser inèdites i el seu àmbit geogràfic es limitarà al Maresme. En cas que el nombre total de comunicacions sigui elevat, a criteri de l'organització, es podrà limitar a una sola per participant.

S'hauran de presentar escrites a màquina, a doble espai, sobre fulls DIN A4 (30 línies per 70 espais), deixant un marge a l'esquerra d'uns dos centímetres aproximadament, amb una extensió màxima de 15 pàgines. En qualsevol cas, atès que és molt difícil d'establir el límit en format DIN A4, es considerarà que amb text, imatges i quadres, no podrà superar les 20 pàgines del format final de publicació de la Sessió d'Estudis. Si és possible, adjuntar suport informàtic.

En l'acte de la sessió es llegiran els resums presentats i es facilitarà el diàleg-col·loqui. L'exposició dels treballs podrà anar acompanyada de material audiovisual; caldrà, però, especificar-ho en el moment de la tramesa.

El termini de presentació de les comunicacions finalitzarà el dia 15 de novembre de 2008. Podran ser trameses per correu al MUSEU ARXIU DE SANTA MARIA, c/ Beata Maria, 3, 08301 Mataró; per correu electrònic (enricsubina@yahoo.es) o bé lliurades personalment al Museu Arxiu (divendres i dissabtes, de 6 a 9 del vespre).

El Museu Arxiu de Santa Maria, amb la col·laboració del Patronat Municipal de Cultura, editarà el conjunt de les comunicacions.

ESTUDIS

Seguint la línia iniciada en l'article publicat als *FULLS/90*, del passat mes de gener, en el qual analitzava «La història de la Civitas Fracta fins a l'any 1008», Xavier Alarcón i Campdepadrós, membre de l'Equip del Museu Arxiu, continuant l'estudi i la síntesi de la documentació, ens introdueix al Mataró del segle XI.

NOBLES, CAVALLERS I ALTRES PODEROSOS HOMES
El Mataró del segle XI

La ciutat de Mataró va néixer a l'ombra de dues institucions seculars. Cronològicament parlant, la primera d'aquestes institucions és la parròquia de Santa Maria d'Alarona o de Civitas Fracta, que va cohesionar socialment els territoris més pròxims a la desapareguda Iluro. Després vindrà el castell de Mataró, que els va cohesionar a nivell administratiu, fiscal i judicial. En aquest treball, parlarem dels inicis d'aquesta segona institució i de les persones que la van governar durant el segle XI, principalment vinculades a la família Castellvell, una nissaga de potentats originària de la Marca, al Penedès, iniciada a mitjan segle X amb el vicari Sendred.

Els orígens del castell de Mataró, com els de la parròquia de Santa Maria d'Alarona, són imprecisos, de manera que no podem pas parlar de la data de la seva construcció o constitució. Però sí que podem acotar cronològicament els anys en què, probablement, es varen definir els límits geogràfics de la demarcació del castell, i es va construir la torre que l'havia de controlar i defensar.

Ennec Bonfill, el fill de Sendred, va adquirir l'any 963, al comte de Barcelona, una gran explotació a Mata, per un preu de cinc-cents sous de plata. L'origen de la presència dels Castellvell a Mata és en aquesta compravenda. Però no podem precisar si Ennec Bonfill va ésser constructor de la torre de Mata. El castell de Mataró encara no existia, ja que si hagués existit, que és una divisió administrativa civil, hauria quedat anotat que les terres de Mata pertanyien al referit castell. Tampoc no queda especificat en la descripció de les propietats de Mata que hi hagués cap torre. Si, posteriorment, trobem que Guillem de Castellvell, el nebot d'Ennec, és el primer propietari del castell i de la torre de Mata, aparentment construïda i vinculada dins la propietat familiar dels Castellvell, llavors ens hem de plantejar que la torre de Mata va ésser construïda pels membres de la família Castellvell situats entre l'oncle Ennec Bonfill i el seu nebot Guillem. Iniciem aquest treball aprofundint en la biografia dels descendents d'Ennec Bonfill vinculats al castell de Mataró.[1]

GUILLEM DE CASTELLVELL, EL PRIMER SENYOR DE MATA

Guillem de Castellvell, també anomenat Guillem Amat, és el primer senyor conegut del castell de Mataró, anomenat encara de Mata, i propietari de la torre que allí hi havia. És el primer membre de la nissaga que utilitza el cognom Castellvell com a seu propi, costum continuat posteriorment pels seus descendents com a senyal de procedència i

distinció. Era fill d'Unifred –Onofre– Amat i de Riquilda, nét del vicari Sendred i nebot d'Ennec Bonfill.[2] En Guillem convergeix una línia de personatges que, durant els quaranta anys anteriors, van participar activament en el govern dels comtats catalans, i van estar íntimament units a la figura dels comtes i els vescomtes de Barcelona. S'entén, doncs, que es posessin moltes esperances en l'hereu d'aquesta nissaga, que havia de veure fructificar els esforços dels seus avantpassats.

Sendred, l'avi, va adquirir l'administració del Castellvell de la Marca, punt de partida des d'on va iniciar el patrimoni familiar. Ennec, l'oncle, va conrear unes grans influències en el palau dels comtes, influències fins aleshores desconegudes per algú que no formés part de la família comtal. Unifred, el pare, disposava d'una fortuna consolidada i d'un lot considerable de propietats urbanes, tant a Barcelona, com a la resta del comtat. Amb aquests elements, el feu, la influència i els diners, Guillem de Castellvell partia d'una bona base per esdevenir una de les persones més importants de la Catalunya del segle XI, capaç d'estendre la seva influència molt més enllà de les fronteres del comtat.

Trobem citat Guillem de Castellvell per primera vegada l'any 978, quan Seniol, levita,[3] que era padrí de Guillem, li dóna unes propietats a Esplugues, Granollers, Campcentelles i altres llocs. Tots aquests béns, els té «per una escriptura que em va fer el meu senyor Unifred, que anomenen Amat».[4] És molt interessant l'expressió de «senyor» que s'aplica a Unifred Amat, primer senyal inequívoc que ens indica que, a poc a poc, estem entrant en una organització social de tipus feudal. Si Unifred era senyor, implica que tenia una senyoria, un domini, i que, per això, els habitants d'aquesta senyoria l'anomenaven senyor. Sabem que l'any 977 Unifred va comprar als comtes de Barcelona el castell de Sant Esteve de Castellet, i possiblement també va arribar a administrar el Castellvell de la Marca.[5] Un aspecte a discutir és quin tipus de potestat exercien aquests primers «senyors», quan encara el feudalisme estava a les beceroles, i de quines atribucions, fiscals o judicials, gaudien.

L'any 1001 Guillem ja era vicari del Castellvell de la Marca i, per tant, havia heretat el govern del seu avi i del seu pare. El trobem citat en una venda entre dos particulars, on la finca objecte, situada al terme del Castellvell, limita amb la terra «del senyor Guillem, vicari».[6] L'any 1011 signa com a Guillem de Castellvell en una donació dels comtes Ramon Borrell i Ermessenda al monestir de Sant Cugat.[7] En la seva joventut havia participat sovint com a testimoni en diversos documents de la família comtal, i també en plets o judicis, com el que va enfrontar Adaleis, vídua de Guillem de Sant Martí, amb el monestir de Sant Cugat.[8] L'any 1023 Guillem fa un pas molt important i simbòlic per a la seva família. Compra al comte Berenguer Ramon I tots els drets del Castellvell de la Marca, la potestat absoluta sobre el feu que administrava el seu avi. La venda és completa, ja que no només inclou les terres i fortificacions, sinó també tots els drets sobre la població, delmes i primícies de les esglésies, serveis fiscals de tota mena i, fet molt important, el dret a presidir els «malls» o judicis. Per fi, era plenament propietari de les seves terres, i podia actuar com un veritable senyor feudal.[9]

Aquesta venda de castells, com moltes que es faran sota el govern del comte Berenguer Ramon I (1018-1035), mostren la gran debilitat del poder central, que es veu incapaç d'administrar els afers de la frontera, massa violents i complicats. El comte pagaria molt cara aquesta pèrdua de drets en favor dels seus vicaris i subalterns, amb la revolta dels nobles de la frontera, encapçalada per Mir Geribert. Aparentment, la família Castellvell no hi va estar implicada. Tot i amb això, l'administració comtal tenia molta cura de les aparences, per tal de no semblar feble o incoherent. En el document del 1023 el comte diu molt clarament que «això es fa amb l'autoritat de les lleis que són contingudes en el Llibre [dels jutges] II, títol cinquè, capítol novè, i que diu primerament, que perquè aquesta venda sigui efectiva i plena, han de passar catorze anys per tenir la total llicència per jutjar els afers del seu territori».[10] Era una clàusula que l'administració comtal incloïa en l'acta per intentar evitar que els nobles apliquessin una justícia fraudulenta, i poder, d'aquesta manera, supervisar el comportament dels seus subordinats. Amb el pas del temps, però, serà impossible controlar els abusos judicials dels nobles, i els mals usos esdevindran una constant, dissortadament, habitual.

Continuant amb la vida de Guillem, una peça important per a consolidar les seves expectatives a la cort era esposar-se amb una dona de llinatge superior al seu. L'oportunitat va venir quan Adaleis, o Adelaida, néta dels vescomtes de Barcelona Guitard i Gerberga, havia quedat vídua de Radulf i, per tant, estava en disposició per a possibles pactes entre llinatges. Aquest Radulf, cal destacar-ho, l'any 1006 havia fet donació al monestir de Sant Cugat del Vallès «del castell meu que anomenen Montgat, amb la seva torre i tot el que pertany al referit castell. Aquest castell està en els suburbis de Barcelona, al costat del mar».[11]

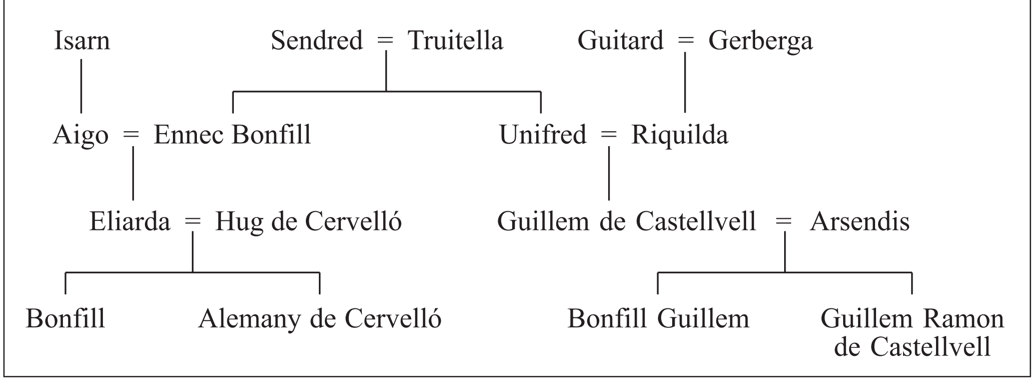

GENEALOGIA SIMPLIFICADA DELS PRIMERS CASTELLVELL

La primera vegada que trobem documentada la parella és l'any 1038.[12] Llavors, Guillem de Castellvell tenia més de seixanta anys, una edat molt avançada, raó per la qual va desapareixent dels afers de la cort, retirant-se paulatinament a viure les seves velleses amb tranquil·litat. Guillem de Castellvell va viure la maduresa a Barcelona ciutat, on sabem que l'any 1038 tenia una confortable casa amb jardí.[13] L'any 1041 ja no es deuria trobar bé de salut, perquè la seva dona Adaleis actua en nom del matrimoni, i l'any 1043 es confirma la seva mort. Tenim documentats tres fills, Bonfill Guillem, el primogènit, Ramon Guillem i Pere, que era levita.[14]

La importància que Guillem de Castellvell té per a nosaltres és que, com s'ha dit, el castell de Mata li pertanyia. El seu fill Bonfill Guillem ens dirà que el castell li ve donat pel seu pare Guillem. És, per tant, el primer senyor documentat del castell i, molt probablement, el primer que va exercir aquesta potestat.

El testament de Guillem de Castellvell no s'ha conservat, però coneixem algunes de les seves disposicions. Primerament, pel fet que Bonfill Guillem va heretar el nucli patrimonial de la família, amb la majoria dels béns i drets. Però, també, per altres disposicions que coneixem gràcies al fet que Adaleis, la seva muller, les va realitzar en vida del seu marit.

L'any 1041 Adaleis ven al seu fill segon, Ramon Guillem, tot un seguit de béns. Guillem de Castellvell no figura en cap moment en el document, però considerem arriscat d'afirmar que ja fos mort, perquè un fet tan rellevant s'indicaria d'alguna manera. «Per aquesta escriptura de venda jo [Adaleis] et venc un alou, que consisteix en castells i torres, en puigs i valls, en turons i planes, en boscos i garrigues, en prats i pastures, en rius i fonts, en aigües conduïdes i reconduïdes, en recs i caps de rec, en molins, en terres i vinyes, conreades i ermes, en cases i corts, en hortes, amb els seus arbres de diversa classe, en esglésies, en delmes i primícies, en béns mobles i immobles, tot això que dic i puc anomenar que pertany a l'ús de l'home».

Les propietats eren escampades per tota la geografia del comtat de Barcelona, fet que ens dóna una idea de les possessions que havia anat adquirint Guillem de Castellvell al llarg de la seva vida. Aquests béns estaven repartits entre Olèrdula, el Castellvell de la Marca, el Castellvell de Rosanes, el castell de Voltrerà, a la ciutat de Barcelona, al Vallès, a Campcentelles, al Montseny, fins i tot a Tordera i a Pinells, i «també a la Marítima en diversos llocs, i en el castell que anomenen Mata, on diuen Llavaneres, o en els seus termes. Em ve a mi [Adaleis] tot això pel meu dècim, o per la donació que a mi em va fer el meu home Guillem, o per altres vies».[15] És el primer document que esmenta l'existència del castell de Mata. És de lloar la capacitat dels Castellvell d'adquirir tant de patrimoni, tenint en compte que eren particulars, i no pas una institució eclesiàstica, acostumada a rebre donacions.

Aquesta venda, com apunta Blanca Garí en el seu treball sobre els Castellvell, és singular. Es desprèn que Adaleis està venent una part del patrimoni que, per herència, no pertocava a Ramon Guillem. Perquè s'imposava la figura de l'hereu, amb la idea que el patrimoni, que tant havia costat acumular a Guillem, no fos trossejat en les successives generacions. Però Ramon Guillem, el fill segon, no es podia pas quedar sense res, això aniria en contra del dret establert. Aquí és quan entra en joc l'amor de mare. Com que la part de l'herència o la legítima de Ramon Guillem devia ser petita, Adaleis li ven la part que li pertocaria a ella, el «dècimum», o desena part dels béns del marit. Adaleis no podia vendre unes propietats que no eren seves, que fossin del seu espòs o del seu primogènit, però, en canvi, sí que podia vendre els seus propis béns. Entre d'altres raons, per això no apareix en la documentació cap referència a Guillem o a Bonfill Guillem.[16] Ramon Guillem, al seu torn, sempre quedarà subordinat a l'autoritat del seu germà gran, que actuarà com a cap, protector i cohesiu de la nissaga.

La família Castellvell monopolitzarà les relacions socials en el castell de Mataró durant els dos-cents anys següents. N'escull els castlans, els batlles, vigila les transaccions comercials dels seus subordinats, etc i és, a més, una de les principals propietàries de terres de la zona. A la mort de Guillem de Castellvell, la potestat del castell, el seu domini, continuarà en mans de Bonfill Guillem, el primogènit, fill de Guillem i Adaleis, que estava casat amb Sicardis. Les actuacions de Bonfill Guillem són tan interessants com les del seu pare, i mereixen un estudi propi referit no només a Mataró, sinó també a la resta del comtat.

SUNIFRED FLAVI O LA FORTUNA DEL GUERRER

Sunifred Flavi és, probablement, un dels personatges més interessants de tota la història de Mataró a l'edat mitjana. Era un guerrer, un cavaller, un home d'armes. Un home proper a l'administració comtal i dedicat al seu servei. Encaixa totalment en l'ideal romàntic del cavaller medieval, la idea d'un home valent i pietós que es passa la vida lluitant contra els infidels, fent fortuna amb el preu de la seva suor i la seva sang –i també de la sang dels altres–, i que, temorós de la vida futura, peregrina cap a santuaris d'arreu de la Cristiandat per demanar perdó de les seves faltes, com a signe de religiositat. Aquell ideal de noble que només viu per la fidelitat al seu senyor i l'obediència a l'ordre establert.

Dels seus orígens, sabem que era fill de Flavi, filiació que s'expressà en forma de cognom. El seu nom, Sunifred, d'origen germànic, es va popularitzar molt durant els segles X i XI, sobretot pel fet que era un nom comú entre l'aristocràcia d'arrel visigòtica que dirigia el país.[17] En canvi, el nom del seu pare, Flavi, era un nom particularment rar en aquell moment als comtats catalans, on els noms romans ja no eren freqüents. Aquest indici pot voler dir o bé que era d'origen hispanoromà, o bé que hagués vingut de fora dels comtats, de la Provença o del nord d'Itàlia, per servir a l'administració comtal. Sunifred Flavi molt probablement era fill del Flavi documentat l'any 976, l'únic amb el qual cronològicament coincideix, que actua com a testimoni en una donació que fan Ennec Bonfill i la seva dona al monestir de Sant Cugat. Aquest Flavi era casat amb una dona anomenada Revella, que l'any 995 fa una donació al monestir de Sant Cugat per a la redempció de l'ànima del seu marit, ja difunt.[18] De ser certa aquesta hipòtesi, s'explicaria la vinculació de Sunifred Flavi amb els Castellvell, que ja vindria per tradició familiar.

La primera vegada que trobem documentat Sunifred Flavi és l'any 1005, en el testament sacramental de Guitard, vescomte de Barcelona. En el testament, reparteix tot un seguit de diners als homes més propers, i concedeix «un mancús a Sunifred Flavi».[19] La seva proximitat a la figura del vescomte implicaria que va viure l'avanç de la frontera en primera persona, participant de les expedicions comtals contra els sarraïns. De fet, l'anirem trobant molt sovint en terres del Penedès. El trobem documentat l'any 1009, a Sant Pere de Reixac, quan actua de testimoni en un document de litigi entre dues germanes pel repartiment d'una herència.[20] L'any 1014 sabem que compra un alou en el terme del Castell de Barberà,[21] i l'any 1015 actua com a testimoni en una permuta de terres a Olèrdula entre Pere Odesind i la Seu de Barcelona, signant com a «Sunifredi Flavio».[22] L'any 1018 Sunifred Flavi actua com a marmessor de Guillem, levita, conjuntament amb altres homes destacats de la política del país, com Guifré de Mediona o Hug de Cervelló.[23] Per últim, l'any 1020 Sunifred Flavi compra unes terres al matrimoni de Teudemar, fill d'Ansual, i la seva dona Guidenella. Les terres estaven disperses a Avellanet, prop de Terrassa,[24] tot per un preu de trenta-quatre mancusos.

La propera vegada que trobem documentat Sunifred Flavi ja és com a posseïdor d'un alou, a Valldeix, lluny del seu territori d'acció, a la frontera. Aquest era un costum que tenien molts aristòcrates, nobles i terratinents rics, que durant el segle XI progressivament compren alous lluny de la frontera, el que ara coneixem com a Catalunya Vella, per poder explotar-los, amb més seguretat, lluny dels atacs i, per què no, poder retirar-se i descansar-hi, juntament amb la seva família, el dia de demà. Sunifred Flavi estava casat amb Sicardis, amb la qual va tenir diversos fills. El lloc triat va ser Valldeix, una fèrtil vall situada dins les possessions que la família Castellvell tenia a Mata.

Però no va poder complir la seva probable voluntat de retirar-se i descansar amb la família, veient com fructificava el seu alou. És prou coneguda la tensió que es vivia a la frontera dels comtats catalans durant l'alta edat mitjana, per les perilloses relacions amb el món sarraí. La frontera del Llobregat va ser sistemàticament fortificada per iniciativa comtal, des de l'època de Guifré el Pilós, amb una tupida xarxa de castells. La dinàmica de defensar i atacar contínuament van provocar que l'aristocràcia de la zona fos gent d'armes, especialment ben preparada i agressiva. Sunifred Flavi participaria d'aquesta «tensió de la frontera». En una societat que es configurava a l'ombra d'una frontera tan violenta, els guanys de la guerra van

atreure un ampli segment de la població cap a les operacions militars.[25] A mesura que el món dels regnes de taifes s'anava debilitant, la frontera es va convertir en una oportunitat de fer fortuna. Molts joves guerrers actuaven de mercenaris dels reis taifes a canvi del preuat or andalusí, participant de les lluites civils d'Al-Andalus de la primera meitat del segle XI. Així doncs, l'aristocràcia que custodiava els castells fronterers dels comtats catalans aprofità l'avinentesa per ampliar la frontera i el seu patrimoni cap a ponent.[26]

Sunifred Flavi estava molt vinculat a la família Castellvell. Podria ser que fos un home de confiança, o un subordinat, que col·laborés en la tasca de defensa dels seus castells i de la frontera. Aquesta afirmació, la basem en el fet que, quan a l'any 1023 Guillem de Castellvell compra als comtes de Barcelona la propietat del Castellvell, que fins aleshores només era administrada, Sunifred Flavi és un dels testimonis presents i, per tant, firmants del document de compravenda.[27] Probablement, l'alou de Valldeix li fos concedit com a recompensa per algun tipus de treball, tasca o favor vers els seus senyors.

Els comtes de Barcelona feia poc que s'havien enemistat amb el rei taifa de Saragossa. La notícia, la proporciona l'historiador àrab Ibn Khaldun, notícia recopilada al seu torn per Rovira-Virgili i, posteriorment, per Jaume Sobrequés. Sabem que el taifa Iahia de Saragossa, fill de Mundhir, mantingué lluites amb el comte Berenguer Ramon I. Durant el regnat del fill d'Iahia, Mundhir II, més concretament l'any 1024, s'envià una expedició comtal de càstig contra la ciutat de Saragossa.[28] Sunifred Flavi hi era present, i en aquesta expedició va trobar la mort, la primavera d'aquell any. Va morir com un home d'armes, «en una expedició en zones d'Hispània, contra els sarraïns, i allí, fent un servei a Déu Omnipotent, va morir greument ferit».

La tràgica i sobtada mort de Sunifred Flavi, però, era previsible a causa de la seva forma de viure, raó per la qual havia fet testament. L'abril del mateix any 1024, dos dels homes de l'expedició de Sunifred Flavi, anomenats Ennec i Bonfill Sunifred, actuen com a testimonis davant dels jutges per redactar i publicar el testament sacramental del difunt, que es conservaria al monestir de Sant Cugat del Vallès. Tots dos testimonis juren «que nosaltres vam veure, i de forma presencial vam acudir, quan Sunifred Flavi, anant de camí a visitar la llar del beat Jaume Apòstol, ens va convocar a nosaltres i altres dels seus homes, i amb les seves pròpies paraules ens va ordenar les seves voluntats». Les últimes voluntats de Sunifred Flavi van ser les següents, «que si ell moria allí, a la tornada del viatge que feia, o moria en qualsevol altre indret, la seva dona Sicardis, si es mantenia vídua, tindria i posseiria tot el seu alou [...] i viuria juntament amb la mare i els fills de Sunifred. I llavors va concedir i donar el seu alou, que té a la Marítima, dins els termes de la parròquia de Santa Maria de Civitate Fracta, que anomenen Alarona, a la seva dona Sicardis, com a seu propi».[29]

En el testament de Sunifred Flavi, la principal beneficiària és clarament la seva vídua, Sicardis. En no aparèixer cap altra propietat, ni cap altra possessió, és lògic de pensar que l'alou de Civitas Fracta fos el principal bé immoble, la terra on residia la seva família, que, com especifica, són la mare, la dona i els fills, i on tenien la seva llar. Mort Sunifred Flavi, Sicardis s'encarregaria de gestionar el patrimoni del seu difunt marit, patrimoni que incloïa l'alou de Civitas Fracta.

Sunifred Flavi pertany a aquest grup nebulós, no gaire definit, format per castlans, cavallers, mercenaris i pagesos lliures benestants, amb espasa i cota de malla. Les fronteres socials d'aquesta «noblesa» de menor categoria, és un tema complex per les poques referències documentals que coneixem. El límit inferior de la noblesa es mostra sense definir, porós, un límit que va permetre que homes benestants i dotats d'armes ascendissin de rang a cops d'espasa.[30] Que Sunifred Flavi tingués homes al seu servei, indica que al final de la seva vida havia adquirit una certa categoria, tant a nivell econòmic, com social. Però estem ben lluny d'afirmar que fos un noble, o una persona potentada. Senzillament, era un home d'armes.

GUADALL O EL CASTELL DE SANT VICENÇ

A finals de desembre de l'any 1024, el comte Berenguer Ramon I (1018-1035), encara menor d'edat, tutelat per la seva mare, la comtessa Ermessenda, ven a Guadall la propietat de tots els feus que el referit Guadall administrava per a la família comtal, entre els quals hi havia les franqueses[31] del castell de Sant Vicenç del turó del Burriac.[32] És la primera referència documental al castell del Burriac. La poca diferència de temps, només vint anys, entre les primeres referències del castell de Burriac i les de Mataró fa pensar que es van construir simultàniament, no com a construccions aïllades sinó en relació entre elles. Amb aquesta venda, Guadall es convertirà no només en un gran terratinent, sinó també en el primer gran senyor feudal de la comarca del Maresme, després dels Castellvell, és clar.

En sabem poc d'aquest Guadall abans d'adquirir les franqueses de Sant Vicenç. Era un subordinat dels comtes de Barcelona, un vassall, que fins aquest moment, a canvi d'un jurament de fidelitat i de suport militar, rebia com a premi el dret d'administrar diferents terres del senyor, i de percebre part de les seves rendes. Però després parlem d'una venda. Així doncs, amb el document de venda de l'any 1024, Guadall ja no seria un simple administrador, sinó que seria propietari de les terres que administrava. Tal i com ens diu el document, «et venem tots els feus que tens per a nosaltres perquè siguin el teu propi alou».

La promoció de Guadall, però, no és gratuïta. Cap a la dècada del 1020 va coincidir que es consoliden tot un seguit de grans famílies militars encarregades de gestionar els castells dels comtats. Els Castellvell pertanyen a aquest primer tipus de famílies. Unit al fenomen de la proliferació de castells, durant el segle XI la classe militar augmentà considerablement, generant un nucli de pressió molt perillós per a la potestat del comte de Barcelona. Per contrarestar aquest perill de revolta, els comtes es van veure forçats a conrear xarxes de vassalls fidels a la seva persona, amb pactes que, a vegades, representaven la fragmentació del patrimoni fiscal dels comtats. Aquests tipus de pactes seran la característica bàsica del feudalisme.[33] I, per ferlos, els comtes sovint utilitzaran membres d'aquesta classe difosa de la baixa noblesa perquè contrarestessin, oportunament promocionats, la puixança de les grans famílies. Guadall de Sant Vicenç n'és un bon exemple.

La quantitat de terres venudes a Guadall era molt gran, i estaven repartides entre les parròquies de Sant Sadurní de la Roca, Santa Agnès de Malanyanes, els termes de Vilalba, Cardedeu, Llerona, Sant Esteve del Coll, etc, i «de la mateixa manera et venem els feus i franqueses de Sant Vicenç que són dins la parròquia de Sant Julià d'Argentona i limiten, per una banda, amb el camí que ve del predit Sant Esteve del Coll i passa per Vallmajor i finalitza a Cornudelles, i passa per la serra de sobre Cirera i per sobre el puig que hi ha sobre l'església de Sant Cugat, que anomenen Traià, i de la mateixa manera sobre aquests Pinars i aquesta Cerdanyola, i torna per aquella baixada que va cap a la riera que transcorre davant de Santa Maria que anomenen Alarona i desenvoca a la riba del mar i, dins els termes de la parròquia de Sant Feliu de Cabrera, limita a la riera de Cabrils i continua cap al camp de Mirana i cap al puig de Céllecs i dins el terme de Sant Andreu d'Òrrius. Et venem totes les referides esglésies que són dins el circuit de l'anomenat castell de Sant Vicenç que pertanyen al referit feu, i que són Sant Julià, Sant Pere de Clarà i Sant Andreu d'Òrrius amb les seves possessions, i Sant Feliu amb les seves possessions i les seves esglésies, que són Sant Cebrià i Sant Joan; tot t'ho venem al teu alou».[34]

Tot i amb això, l'autoritat comtal va intentar salvaguardar-se d'aquesta nova noblesa que ella mateixa estava promocionant. No es tractava pas de generar nous enemics poderosos. Si bé perdia patrimoni fiscal, el comte es reservava per a ell la potestat sobre el castell. El castell és la peça clau del sistema, el nucli del poder de la zona, i per això els castells es resisteixen a la feudalització, de manera que els comtes es reservaven el dret d'expropiar el domini del castell a voluntat.[35] Per aquest motiu, els comtes de Barcelona venen a Guadall tot el féu «excepte el castell de Sant Vicenç amb el seu turó i els edificis que li pertanyen, que ens reservem per a la nostra obra i per a la nostra posteritat».[36] Aquest matís és molt important, perquè alhora de referir-se al terme del castell de Sant Vicenç, en els documents s'especifica molt aquest aspecte. Per una banda, hi ha el castell, la fortificació, encara sota la potestat dels comtes de Barcelona; per altra banda, hi havia el feu, les terres fiscals, que estaven sota el control de Guadall. Una prova de la importància d'aquesta diferenciació, la trobem dues dècades més tard, quan en un altre document, un home anomenat Sunifred fa donació a la Seu de Barcelona, com a executor del testament de Sanlà, d'un alou format per dues peces de terra, situades a Sant Sadurní de la Roca. No limiten amb el «castell» sinó amb el feu, la terra fiscal. Una terra limita a l'orient amb el «feu del castell de Sant Vicenç», l'altra limita a l'occident amb «la terra fiscal del castell de Sant Vicenç».[37]

Els drets sobre els feus del castell de Sant Vicenç, la seva castellania, també es van arrendar i subarrendar força vegades. L'any 1143 Vidià, membre de l'orde dels hospitalaris de Jerusalem, fa testament perquè vol peregrinar a Santiago de Compostel·la; en el seu testament, dóna al seu nebot Guillem, fill del seu germà Berenguer Guadall, «aquella castellania de Sant Vicenç, i tots els feus que tinc pels meus senyors». El seu senyor era Guillem de Sant Vicenç, que confirma el document amb la seva firma. Aquest testament, a més a més, és molt interessant perquè també s'esmenta Sant Pere de Clarà, al qual concedeix «tot el meu alou que tinc i posseeixo a la parròquia de Sant Julià d'Argentona, que em ve de Pere Fulcó de Corbera».[38] La majoria dels béns que posseïa Vidià, els reparteix entre la seva dona Nèvia i els seus germans de l'orde de l'Hospital de Jerusalem.

També deixa una partida de diners per pagar tots els deutes que té amb senyors tan importants com Guillem de Castellvell o Balduí d'Horta.

Tornant amb la biografia de Guadall, arran d'aconseguir les franqueses del castell de Sant Vicenç, afegí l'honor al seu nom, i des d'aquest moment passà a anomenar-se Guadall de Sant Vicenç, tal i com va fer Guillem amb el cognom Castellvell. Però no només tenia patrimoni a la Marítima. Guadall de Sant Vicenç vivia en una casa al costat de la porta de la catedral de Barcelona, dins les muralles de la ciutat.[39] També sabem que tenia terres prop de Santa Maria dels Arcs, a Barcelona, que després vendria al clergue Ermengol Bernat,[40] i també coneixem que tenia molins a Sant Martí de Provençana.[41] Però la peça clau del patrimoni de Guadall era, sens dubte, les franqueses del castell de Sant Vicenç, d'on percebia les rendes dels seus territoris adjacents.

Guadall de Sant Vicenç és l'iniciador de la família Sant Vicenç, estudiada amb cura per molts historiadors del Maresme, que van des de Francesc Carreres Candi fins a Coral Cuadrada. Aquesta família serà titular del castell de Sant Vicenç durant més de dos-cents anys i, a voltes, s'infeudaran a la família Castellvell per exercir també de senyors del castell de Mataró. En destaquem l'últim estudi fet per Pere Benito i Monclús. Sabem que estava casat amb Arsenda, i que va tenir una filla, Adelaida, la seva hereva i successora.[42]

La importància del document de l'any 1024 també rau en el fet que és el primer on s'especifica amb exactitud els límits geogràfics del castell de Sant Vicenç, amb una perfecta lliçó de geografia de la zona. Amb el temps, les terres de l'entorn del terme del castell de Sant Vicenç també estaran constituïdes com a castells, el de Mataró, el de Dosrius, el de la Roca i el de Montgat. És ara que, definitivament, queda clara la separació, la frontera que divideix els castells de Sant Vicenç i Mataró. La frontera segueix la serra de Cirera, separant Argentona i Dosrius, voreja Traià fins arribar a Cerdanyola, just fins al turó on hi ha ara el barri homònim de Mataró. D'aquí, enllaça amb el torrent de Trisac o de can Boada, i arriba fins al mar. És la mateixa divisió que separarà les parròquies i els municipis d'Argentona i Mataró fins al segle XIX, quan es permutarà el pla d'en Boet pel veïnatge de Traià. No ens ha de confondre el fet que el document esmenti la riera que passa per davant de Santa Maria d'Alarona, perquè al nostre criteri no s'està referint a l'edifici de l'església sinó als límits del terme parroquial, per distingir-los del límits de la parròquia d'Argentona.

GUADALL CIXELA

L'any 1043 fa testament Guadall Cixela perquè vol «peregrinar a Roma, a l'església de Sant Pere i Sant Pau apòstols i a l'església d'altres sants que desitjo visitar».[43] No hem de confondre Guadall Cixela amb Guadall de Sant Vicenç, perquè els trobem signant el mateix document l'any 1033.[44]

El trobem citat per primera vegada l'any 1028 quan ven, per set mancusos d'or, una possessió que té a Montjuïc, juntament amb la seva dona Ermella i el seu fill Miró. L'any 1032 se'ns diu que era fill de Cixilà o Cixela, d'on prengué el cognom, i que també tenia terres a Sant Just Desvern, adquirides l'any 1045.[45]

Els principals beneficiats del testament de Guadall Cixela són la seva dona Ermella, els seus tres fills, Miró, Berenguer i Guitard, i la seva filla Bonadona, que es repartiran els principals béns del seu pare. Entre aquests béns, primerament cal destacar una mula que té el seu fill Guitard i que ha de revertir al seu fill Berenguer, «perquè amb els diners pugui redimir tres esclaus que jo, Guadall, tinc del senyor Guillem [de Castellvell], senyor meu, ara difunt; i vagin aquests esclaus davant del senyor Bonfill [Guillem de Castellvell], senyor meu, i fill del difunt Guillem».

Guadall, doncs, és vassall de la família Castellvell. A més a més, parla d'esclaus per redimir. Ara no voldríem entrar en la polèmica de l'esclavitud a l'alta edat mitjana ja que és un tema molt complex, però només incidim en què Guadall vol redimir els esclaus que el seu amo li va donar, no sabem si per motius ètics i morals, o perquè no eren rendibles, o per una barreja de tots els anteriors. De fet, al segle XI, l'esclavitud ja no era un fenomen important, ans el contrari, s'anava eliminant, tot i que encara alguns magnats barcelonins en posseïen com a senyal de distinció.

El testament continua i es van repartint les diferents possessions de Guadall. Es concedeix a Berenguer una possessió, en concret una mansió, «mansione», terme que designa segurament un casal de certa rellevància, mínimament fortificat, situat a «Valldeix, amb les seves terres i amb tot tipus d'arbres, amb els seus suports, i amb els seus boscos i amb el seu mallol, amb les terres que allí hi havia cultivades, i amb aquella terra que allí hi ha edificada prop de les vinyes que eren de Sunifred Flavi».[46] Posteriorment, també surt referenciada una altra mansió, en aquest cas a Mata, que passaria a la seva dona Ermella, que passarà a Miró quan aquesta mori.

Els fills de Guadall Cixela es dispersen per la documentació. Els dos germans grans, Miró i Berenguer, actuen sovint junts en diverses compravendes, i adquireixen béns a Olèrdula, a Sant Just Desvern, a Badalona, a Llefià, etc. Com el seu pare, Miró i Berenguer eren fidels a la família Castellvell, i signen com a testimonis en una compra del seu senyor Bonfill Guillem.[47]

FAMÍLIA DE NÈVIA

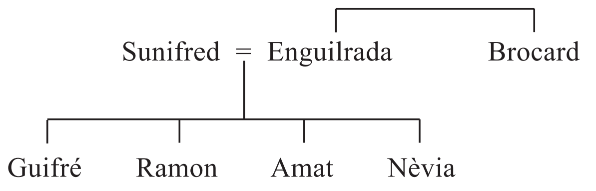

NÈVIA O UNA RICA PROPIETÀRIA

L'any 1037 una dona anomenada Nèvia, filla de Sunifred i Enguilrada, compra per un mancús i tres «sestaris de anona» unes terres al matrimoni de Ramon i Cusca. La propietat està situada «dins la vil·la de Cabrera, dins la parròquia de Sant Feliu, i també prop de Sant Cristòfol i a Orriols [...] Limitaven al nord amb la Coredela, a llevant amb el riu Argentona, a migdia amb el mar i a ponent amb el torrent que baixa de la vil·la de Cabrils».[48]

Aquest document, tot i no ser extraordinari a nivell d'informació, em serveix per introduir la figura de Nèvia, que exemplifica un tipus de dona molt particular a l'alta edat mitjana. Parlem d'un tipus de dones, generalment donzelles o vídues, que tenen com a característica comuna la seva independència econòmica, fruit no tant del patrimoni del marit (el que anomenaven «decimum» o dècima part dels béns del seu espòs), sinó del seu propi patrimoni, que aconseguien gràcies a anar acumulant béns de les herències familiars. Pertanyien a una classe social benestant, terratinent, no necessàriament noble, que permetia que, un cop repartida l'herència entre els fills, quedés una porció prou gran com perquè les filles no casades no només sobrevisquessin, sinó que també es permetessin el luxe de comerciar amb la terra, extreure'n benefici i fer-ne donacions a institucions religioses. Eren dones autònomes, que signaven amb el seu nom, i que, dit amb una expressió més romàntica que real, decidien el seu destí. La dona era talment equiparable a l'home legalment parlant. No hi havia cap èmfasi en la fragilitat o en la inferioritat de les dones.[49] No cal anar a buscar la comtessa Ermessenda de Carcassona per trobar una dona forta i valenta. Aquest esquema es repetia en tots els nivells de la societat, sempre i que hi hagués un mínim d'independència econòmica.

Al cap de gairebé quaranta anys, l'any 1073 Nèvia, veient potser el final dels seus dies i, possiblement, sense fills a qui deixar l'herència, fa donació del mateix alou a la Seu de Barcelona. Però augmentat i nodrit de nou patrimoni. La donació consta d'un seguit de propietats disperses per tot el comtat, i que havia acumulat gràcies a les herències de la seva família. Una de les propietats d'aquest alou era realment riquíssima, amb «cases, corts [...] terres, vinyes i arbres, boscos i garrigues, terres en els vessants i en els plans, riques en pedra, fusta, aigua i aqüeductes, camins, terres cultivades i ermes».[50] La propietat era dispersa «en el comtat de Barcelona, a la Marítima, dins els termes de Mata i d'Argentona i de Cabrera i de Premià [...] Limita tot això al nord amb la serra de Parpers i continua pel castell de Coll Sa Creu. A l'orient amb el torrent de Llavaneres, a migdia amb el litoral del mar, i a l'occident amb el castell de Montgat».[51] A més a més d'aquesta propietat de la Marítima, també en fa donació d'altres situades a Granollers i al Llobregat.

La fortuna familiar de Nèvia venia de lluny. La seva mare, Enguilrada, ja havia comprat un alou, prop del Besòs, al seu germà Brocard, que, al seu torn, l'havia rebut de la seva àvia materna.[52] El patrimoni anirà augmentant amb terres a Provençana, Vilalba i a Sant Pere de Rubí («Rivo Rubio» o riu vermell)[53] i, posteriorment, seran els seus germans els qui incrementaran la fortuna. Primerament, tenim Guifré Sunifred, possiblement el fill gran de la nissaga, que era clergue.[54] És el qui primer redacta el seu testament, l'any 1065. Deixa les seves possessions en gran part al seu germà Ramon Sunifred, a la Seu de Barcelona i també a Nèvia.[55] El segon germà és aquest Ramon Sunifred. Es va dedicar a la carrera de les armes, jurant fidelitat i posant-se al servei de Bernat Amat, que l'any 1049 va cedir-li la custòdia dels castells d'Arraona i de Rubí. A partir d'aquell moment, prendrà el nom del castell i passarà a anomenar-se Ramon Sunifred de Rubí. Estarà molt lligat a la família dels vescomtes de Barcelona, i en el testament del bisbe Guilabert de Barcelona aquest concedeix a Ramon Sunifred cinquanta monedes («numos») d'or, una capa, unes copes d'argent, un cobrellit, unes pells de llop i cérvols i les millors bosses.[56] El tercer germà és Amat Sunifred, que jurarà fidelitat al seu germà Ramon a canvi de participar del govern del castell d'Arraona.[57] Ramon Sunifred redacta testament l'any 1080, i reparteix el seu patrimoni entre la seva esposa i els seus

fills, però no es fa cap referència a Nèvia, possiblement perquè ja havia mort.

Amb Nèvia es fa palès que no calia ser noble, com la comtessa Ermessenda de Carcassona, o estar casada amb un home influent de la cort, com Sicardis de Castellvell, per poder ser una dona independent. Nèvia exemplifica aquesta afirmació. De fet, el prestigi de la família de Nèvia venia per via materna, perquè tots tres fills, per identificar-se i fixar la seva filiació, sempre s'anomenaven fills de la seva mare, fills d'Enguilrada, remarcant que el progenitor cèlebre era la mare. Una consideració envers la dona, molt allunyada de qualsevol signe de superioritat masculina.

SICARDIS O LA CARITAT D'UNA VÍDUA

Sicardis, muller de Sunifred Flavi, va fer testament el 30 de setembre de l'any 1066, davant de Bernat, monjo del monestir de Sant Cugat del Vallès. En el testament, queda clara la predilecció que sentia vers el monestir, ja que nomena com a marmessor primerament Andreu Riculf, abat des de l'any 1065 al 1086, i és el monestir de Sant Cugat el principal beneficiari del testament. La primera disposició testamentària fa referència a l'alou de Civitas Fracta, però aquesta vegada precisa més concretament la seva situació geogràfica: «Primerament concedeixo al monestir de Sant Cugat l'alou que tinc a la Marítima, amb l'església que allí hi ha, al lloc que anomenen Valldeix, o Civitas Fracta, tot íntegre, amb les seves entrades i eixides, i amb els seus termes i limitacions, perquè per sempre serveixi al monestir de Sant Cugat, i que es faci l'obra de la sagristia amb les dues cubes, la tona i els tretze sextaris[58] de blat que allí hi ha».[59] L'alou de Sicardis, el mateix que esmenta Sunifred Flavi en el seu testament sacramental, se'ns especifica que es troba al lloc que anomenen Valldeix, o Civitas Fracta, i precisa que dins del seu alou hi ha construïda una església. El testament continua fent inventari de tots els béns que posseeix Sicardis, especialment els animals, repartint-los tant al monestir com a les persones més properes a la testadora.

A simple vista, el testament de Sicardis sorprèn per la precisió amb la qual s'inventarien els béns que posseeix, de tal manera que no queda gairebé cap animal o objecte sense repartir; però analitzant-lo més acuradament, ens adonem que hi falta un bé crucial –l'hereu–, sense el qual tots els altres perden el seu sentit.

Desconeixem l'any en què va néixer Sicardis, però sabem que des de l'any 1024, quan va morir Sunifred Flavi, fins a l'any 1066, quan redacta el testament, havia viscut quaranta-dos anys de viduïtat, edat més que suficient per considerar-se a si mateixa com a persona anciana i temorosa d'una mort sobtada. És per això que redacta el seu testament, i per deixar els assumptes terrenals ben lligats va més enllà, i fa inventariar totes les seves possessions. En el testament distingim dos tipus de béns; per una banda, hi ha l'alou, la propietat immobiliària, que dóna al monestir, que havia rebut del seu difunt marit i que, aparentment, és única, ja que en el testament no se n'especifica cap altra; i, per altra banda, hi ha tots els béns immobles, que en la seva majoria són els animals domèstics, que reparteix entre les persones més pròximes. Hi trobem bous, mules, un pollí, porcs, cabres, un ramat d'ovelles, etc, però, també, mesures de blat i vi i altres objectes domèstics. La precisió de l'inventari ens ajuda a entendre la capacitat econòmica de Sicardis i, fins i tot, a comprendre la seva vida quotidiana. Ara bé, si la possessió de la terra, amb els drets d'explotació corresponents, anirà a mans del monestir de Sant Cugat, i tots el animals i la resta de béns aniran a mans d'amics i coneguts, què quedarà per als fills? Això ens fa pressuposar que no en tenia.

En el testament figura tota un llarga llista de noms propis de persones que tenien relació amb Sicardis, però en cap moment s'especifica el nom d'algun fill seu. Només sabem que tenia una filla, Arsendis, a la qual deixa una vaca i una somera, però, aparentment, no consta cap fill baró. Si realment Sicardis no tenia fills barons que heretessin la terra, llavors té sentit la dispersió dels béns. Dins la manera de pensar de Sicardis, com moltes altres dones del seu temps, la seva propietat, que era una mitjana explotació agrícola i ramadera, no tenia cap sentit sense un hereu que l'administrés. Però... i els fills que sabem que tenia l'any 1024? Potser van morir de malaltia o, fins i tot, podien haver professat com a monjos al monestir de Sant Cugat, i per això aquest resulta el principal beneficiari... les respostes són moltes i totes versemblants.

És cert que moltes famílies poderoses, fossin o no nobiliàries, donaven als monestirs més emblemàtics del país part dels seus béns, i això no pressuposava pas que les seves nissagues s'extingissin; però en el cas de Sicardis no es tracta que donés una part dels seus béns, sinó que ho donava tot íntegrament. Buscant un paral·lelisme bíblic, en una societat tan profundament cristiana com la de l'any 1000, Sicardis actua com aquella vídua molt pobra que donava d'almoina tot el que tenia, i de la qual Jesús digué que «aquesta vídua

ha tirat més que tots els altres perquè ha donat el que necessitava», de la mateixa manera, en una societat on la caritat s'entenia per la donació de béns materials, la vídua Sicardis lliurava a Déu, per mitjà del seu testament, tots els béns que havia aconseguit a la terra.

Només un mes més tard, l'octubre de l'any 1066 Sicardis firma un document pel qual dóna al monestir de Sant Cugat del Vallès l'alou de Civitas Fracta. Desconeixem els motius que la van empènyer a avançar la disposició testamentària; potser va considerar que a les seves velleses el monestir seria més bon administrador de la propietat que no pas ella, o, fins i tot, potser va decidir ingressar en un convent, i per això va avançar el repartiment. El fet, però, és que en aquest document, Sicardis fa efectiva la donació prevista en el seu testament, i dóna al monestir de Sant Cugat «el meu propi alou, legítimament franc, que em ve donat pel meu difunt marit Sunifred, juntament amb l'església de Sant Sadurní que allí està situada, tot íntegre, amb les seves entrades i eixides i els seus termes i limitacions. Tot aquest predit alou està al comtat de Barcelona, a la Marítima, al lloc que anomenen Valldeix o Civitas Fracta, i tot el que allí hi ha o hi deu haver, i que a mi em vingui per qualsevol via, jo ho dono tot al monestir de Sant Cugat, per a Déu i en remei de la meva ànima, i de l'ànima del meu difunt marit Sunifred».[60]

Aquest document complementa l'anterior, i ens especifica que l'església que hi ha dins l'alou és dedicada a sant Sadurní. Sabem que en el segle XVI els veïns del veïnat de Valldeix demanaren permís per reedificar la capella dedicada a sant Sadurní, de record molt antic, aleshores enrunada, que al segle XIX es reedificà de nou al mateix lloc amb l'advocació de santa Rita, i que ha perdurat fins als nostres dies.[61] Partint d'aquestes dades, Lluís Ferrer i Clariana dedueix que aquelles runes del segle XVI eren les restes de l'església que ja existia al segle XI i que va ser propietat de Sunifred Flavi i de la seva dona.

Exactament, no sabem el temps que el monestir de Sant Cugat va retenir l'alou sota el seu domini, però l'any 1098, en un privilegi del papa Urbà II que confirma al monestir tots els seus béns, hi trobem relacionades totes les possessions del monestir al Maresme, que són l'església de Sant Pere de Clarà, l'església de Sant Iscle de Vilassar, la de Sant Martí i Sant Romà de Mongat, etc, però ja no hi ha referència a l'alou de Civitas Fracta, que ja no tornarà a ser mencionat en la història del monestir.[62]

ARBERT BERNAT O EL PRIMER CASTLÀ DE MATARÓ

L'any 1053 feia testament Bernat Gelmir. Era una persona potentada, econòmicament benestant, especialment vinculada amb la ciutat de Barcelona i, possiblement, una persona important, ja que els seus almoiners són el vescomte-bisbe Gilabert de Barcelona, el bisbe Guillem Guifré de Vic i Gombau de Besora, entre d'altres. Curiosament, també tenia relació amb Ermengol Oruç, que també li fa d'almoiner. Era fill de Gelmir i d'Aigo, i tenia un germà anomenat Rigual.[63] Tenia la custòdia del castell de Calder, propietat del monestir de Sant Cugat del Vallès.[64] Estava casat amb Aigo i tenia tres fills, Gerald, Arbert i Ermengol, i dues filles, Ermengarda i Nèvia. Vivia a Barcelona ciutat, en «dues torres i dos murs i el solar que de nou s'està edificant, que està en aquesta porta [de la muralla de Barcelona]».[65]

Del primer fill, Gerald, no en sabem gaire, però d'Ermengol i Arbert sabem alguna cosa més. Tots dos germans feren carrera a Barcelona, cadascú a la seva manera. Ermengol ho aconseguí fent la carrera eclesiàstica, i essent clergue. Arbert ho aconseguí fent la carrera d'armes. Els dos germans, Arbert des de l'òrbita civil, juntament amb Ermengol, des de l'òrbita religiosa, van adquirir un gran prestigi social en tots els àmbits de la ciutat de Barcelona, que els va dur a acumular un gran patrimoni personal, així com una bona posició a nivell social.

Ermengol Bernat va fer testament l'any 1084. Era canonge de la catedral.[66] Va repartir els seus béns entre la Seu de Barcelona, els seus nebots i el seu germà Arbert. Entre d'altres disposicions curioses, deixa al bisbe el seu anell d'or.[67]

Arbert Bernat va arribar a ser vicari o veguer de la ciutat de Barcelona, un càrrec públic, reconegut dins l'administració, amb competències de representació i, com a tal, en més d'una ocasió el trobarem actuant de testimoni en els afers dels comtes de Barcelona. En concret, l'any 1054, actua com a testimoni en un document de conveniència entre el comte Ramon Berenguer I i Arnau Pere sobre el castell de Barberà, document que quedarà compilat al *Liber Feudorum Maior*.[68] També realitzava funcions de caire executiu, ja que sabem que l'any 1096, cap al final de la seva vida, juntament amb Berenguer Bernat, possiblement parent seu, alliberen Guillem Baró d'una sentència de càstig, per la qual se li havien retingut tots els seus béns.[69]

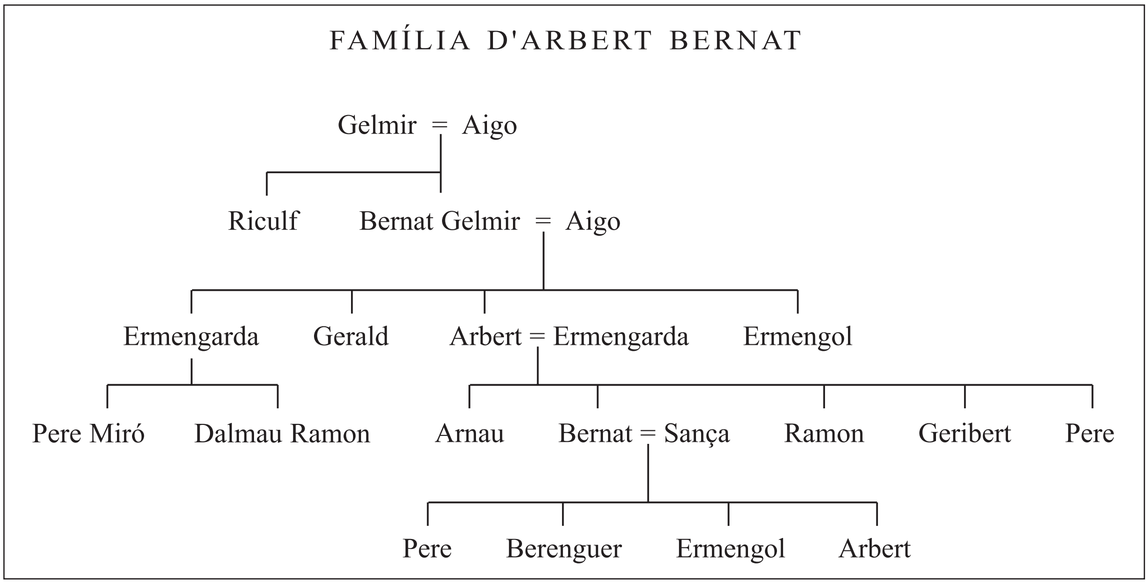

La seva vinculació a l'administració comtal va ser total i absoluta, i l'obediència envers la figura del comte i del vescomte va durar fins al final dels seus dies, com consta de manera especial en el testament, quan concedeix al seu hereu Bernat Arbert, «tot el meu honor de Barcelona, que tinc pel vescomte, amb les mercès del senyor comte i del vescomte i dels altres senyors meus, i que aquest honor em pertany i el tinc pel meu servei envers tots ells».[70]

Però, tot i que la categoria social d'Arbert Bernat era prou elevada, a més de ser funcionari de l'administració del comte, a poc a poc va compartir les obligacions de Barcelona amb les relacions envers altres senyors, ara ja senyors plenament feudals, als quals jurà fidelitat i obediència. L'objectiu d'Arbert Bernat era clar, aconseguir a canvi el dret a administrar diversos territoris per tot el comtat, diversos feus, dels quals percebia drets i impostos. I, amb això, obtenia no només un benefici econòmic immediat per tal d'augmentar el seu patrimoni personal, sinó que també aconseguia bones influències envers una constel·lació de nobles que cada vegada tenien més protagonisme en el govern dels comtats catalans.

Així doncs, l'any 1064, Arbert Bernat jurarà fidelitat i quedarà subordinat a Guillem Bernat, que li donarà a canvi l'administració del feu del castell d'Arraona (Sabadell), plaça forta d'una certa categoria. A canvi dels drets sobre el castell d'Arraona, Arbert Bernat es farà vassall de Guillem, amb tot el que això significava, com, per exemple, anar a fer les «hosts» i les «cavalcades».[71]

I també, de la mateixa manera jurarà fidelitat als germans Dorca i Guillem Ramon de Castellvell, senyors eminents del castell de Mataró, a canvi d'administrar el feu del castell. Arbert així ho especifica en el seu testament, quan diu «concedeixo a Ramon, fill meu, el castell de Mataró, amb el seu honor, així com el castell d'Arraona, amb el seu honor, i jo tinc aquests predits honors juntament amb el servei envers els meus senyors, Guillem Ramon i Dorca [de Castellvell] i Ramon Guillem d'Òdena i el seu germà Pere».[72] D'aquesta manera, Arbert Bernat es converteix en el primer castlà documentat, la primera persona, fora de la nissaga dels Castellvell, que es fa càrrec de dirigir el feu del castell de Mataró.

El testament d'Arbert Bernat és de l'any 1098. És un document especialment ben redactat, que comença per una fórmula introductòria curiosa i gairebé poètica que diu així: «Perquè pel pecat del primer home cap home no pot evadir-se del deure de morir, per això mateix, jo, Arbert Bernat, amb plena memòria i amb la integritat dels sentits, en nom de Déu faig aquest, el meu testament».[73] Desgranant amb cura el document, ens adonem de la situació especialment privilegiada de què gaudia Arbert Bernat. A més dels honors de Barcelona i d'administrar els feus dels castells d'Arraona i de Mataró, Arbert Bernat havia acumulat molts altres feus, ben detallats en el testament i que transmetrà en herència als seus fills, a més dels alous que li eren propis, escampats per tota la geografia del comtat de Barcelona.

Primerament, i després de nomenar els seus marmessors, reparteix diners a les principals esglésies de la seva predilecció. Entre elles, la més beneficiada és Santa Maria de Civitas Freta –escrit així, Freta, al document–, a la qual dóna catorze mancusos d'or de València, una quantitat elevada.[74]

La seva predilecció per Santa Maria de Civitas Freta és significativa, sobretot tenint en compte que ell era l'administrador del castell de Mataró.

El testament continua mencionant la seva família. Estava casat amb Ermengarda, i havia tingut diversos fills, Arnau, aparentment el fill gran, ja mort, però amb fills per poder heretar, Bernat, que rep cases i torres de la muralla que tenia el seu oncle Ermengol, i segueixen Ramon, Geribert i Pere, a qui deixa les dues torres i el mur que pertanyien al seu pare Bernat Gelmir. I, per últim, les filles, Ermengarda, Agnès, Geralda, Beatriu i Guilla. A més a més de les possessions materials, també reparteix la custòdia dels diferents castells que Arbert tenia. Així, sabem que l'administració del castell de Mataró li pertocaria al seu fill Ramon.

La família d'Arbert Bernat aviat s'escampà per tota la geografia del comtat de Barcelona. De tots els seus fills, ens interessa especialment Bernat, que l'any 1097 havia fet testament, un any abans que el seu pare, amb una pietosa recança «espera en la misericòrdia de Déu, tement morir aviat».[75] Tenia moltes possessions, tant immobles com mobles, animals i, fins i tot, esclaus. Curiosament, com a primer marmessor o almoiner nomena Bonfill Guillem de Castellvell, que aleshores devia ser ja d'edat avançada. Estava casat amb Sança, de la qual havia tingut quatre fills, Pere, Berenguer, Ermengol i Arbert, noms que reprodueix en els de la generació anterior de la família.

Després de repartir deixes en diners a les esglésies i llocs de culte de la seva particular devoció, es centra a repartir l'herència. Al fill gran, Pere, li pertoca la part més considerable dels béns, cases, alous, terres i vinyes, uns quants animals i un esclau sarraí, enumerats en aquest ordre. Als tres fills restants reparteix per igual les possessions que té a Castellvell de la Marca. Al fill segon, Berenguer, també li concedeix un alou que posseeix a Mata, amb la condició que «en faci una batllia de Guillem Ramon de Castellvell».[76]

Tal i com ho va ser el seu pare, Bernat era un home al servei de la família Castellvell, i col·laborador de Bonfill Guillem. Possiblement, per relació de servitud i vassallatge, Bernat demana al seu senyor que li faci de marmessor. I la relació de col·laboració o vassallatge es traspassaria als seus fills. Berenguer tindria l'alou de Mata si en feia una batllia dels Castellvell. Aquesta expressió és confosa. Un batlle és aquell que administra econòmicament les propietats d'algú altre, no les seves pròpies. Possiblement, les terres pertanyien originàriament als Castellvell, essent Bernat només un administrador, però sorprèn en tot cas la utilització de la paraula alou, que implica la plena propietat.

La família d'Arbert Bernat no va poder retenir molt de temps l'administració del castell de Mataró; l'any 1103 Guillem Ramon i Dorca de Castellvell, els germans propietaris del castell, fan castlà de Mataró Balduí d'Horta, que substitueix Ramon Arbert; i, entre d'altres drets i prerrogatives, li concedeixen els drets de lluïsme –«locido»– que posseïa Ponç Arbert, segurament parent de Ramon.[77]

RAMON GUITARD, JUTGE

L'últim dels personatges que estudiarem és Ramon Guitard, jutge. Era fill de Guitard Bernat i de Sança. La seva família estava molt vinculada a la zona de Mataró i amb les famílies que tenien interessos a la zona.

Ramon Guitard va anar adquirint i reunint terres i patrimoni a Mata i a Civitas Fracta, adquirits inicialment als seus parents més pròxims. L'any 1058 Guitard Bernat, el seu pare, i els seus germans petits, Miró i Pere, fan donació a Ramon Guitard, que ja era levita, d'unes terres situades a la parròquia de Provençana i a la parròquia de Llavaneres. Amb les terres de Llavaneres també hi va inclosa «la meitat del bosc Arnau i el mas que hi ha en aquesta vall, amb totes les seves pertinences, que ens ve de Sança [esposa de Guitard Bernat] que al seu torn li venia d'Igiga, el seu primer marit».[78] L'any 1083 Guisla, germana de Ramon Guitard i muller de Bernat Guillem de la Roca,[79] els seus fills Ponç i Guillem, venen a Ramon Guitard i a Pere Guitard uns alous situats a Provençana, a la Roca, a Llavaneres i també «dins el terme de Mata i dins la parròquia de Santa Maria de Civitas Fracta, i són terres i vinyes amb vàries classes d'arbres, i turons i boscos, aigües i fonts i planúries». Li ven tot, excepte la «quarta part que retenim de l'alou que està al pla de Mata i de Valldeix, i també dels alous que hi ha a Palau i a Traià».[80]

Resseguir la vida de Ramon Guitard és una tasca llarga i feixuga, ja que, essent com era jutge de molta reputació a Barcelona, sovint signava moltíssims documents per donar validesa legal a les transaccions. Estava casat amb Maria, i no se li coneix descendència.

A l'Arxiu de la Catedral de Barcelona es conserven dues còpies del seu testament, la primera de l'any 1095 i la segona de l'any 1100. El testament

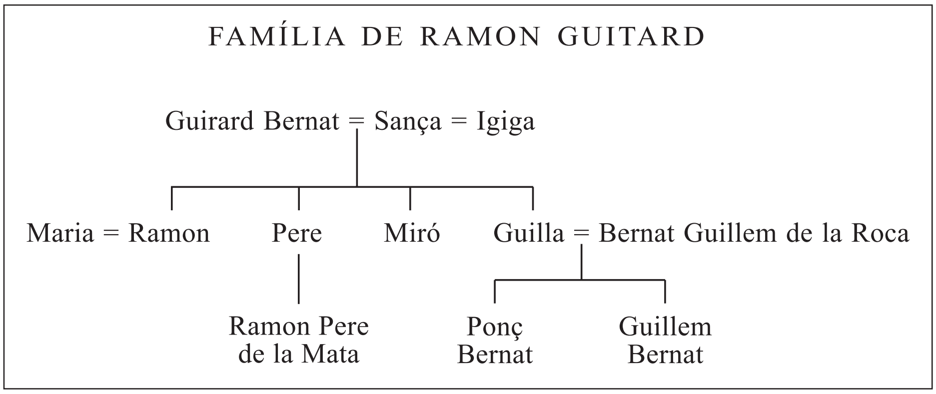

comença amb l'expressió «perquè ningú pot escapar-se del deure de morir, que és condició humana, per això mateix, en nom de Déu, jo, Ramon Guitard, jutge, ordeno la meva voluntat», expressió poètica i alhora realista. La principal beneficiària del testament és la Seu de Barcelona, a la qual concedeix la majoria dels seus alous, repartits pels comtats de Barcelona i Girona, fruit de tota una vida d'adquisicions i compravendes.

Només va voler exceptuar dues propietats, dos masos i dues terres, que suposem que serien especialment apreciats per Ramon Guitard, que els lliura a Sant Pere de les Puel·les. «Els dos masos amb les seves pertinences, que a mi [Ramon Guitard] em vénen donats per Adroari i la seva dona Riquilda, i una peça de terra que tinc just a sota de l'església de Santa Maria de Civitas Fracta, al costat del mar, al lloc que anomenen el Llac, i les terres que tinc a Cirera, que concedeixo a Déu Nostre Senyor i al cenobi de Sant Pere de les Puel·les».[81] Ramon Guitard especifica que concedeix a la Seu de Barcelona tots els seus alous, ja que en vida ja va donar al seu germà Pere i al seu nebot Ramon tot el que els correspondria.

És convenient comentar la descripció de la peça de terra que està sota l'església de Santa Maria i al costat del mar, i al costat d'un indret que anomenen el Llac. No seria molt arriscat afirmar que la peça de terra estigués situada entre la Riera i el Rierot, i que el llac al qual fa referència el document fos l'indret de l'actual placeta de Sant Joan que, com és sabut, és el punt més baix del «baix a mar» de Mataró, i que està enfonsada respecte al seu entorn. És possible que en aquella època la zona restés permanentment inundada per l'aigua, que no sabem si procedia del mar o de les rieres del voltant. Fins i tot, existiria la possibilitat que fos utilitzat com a port natural, tant en època romana com medieval.

També «concedeix a l'obra de Santa Maria de Civitas Fracta una unça d'or», fet interessantíssim, ja que ens indica que a Santa Maria s'estaven fent obres d'algun tipus, i no seria forassenyat d'afirmar que s'estava construint l'església romànica, que va perdurar fins a l'edificació de l'església gòtica al segle XV.

El testament finalitza amb donacions de menor importància, però, no per això, menys curioses, com el seu *Llibre dels jutges*, la seva eina de treball i el seu llibre més preuat, que concedeix a un amic seu clergue, un llibre d'ètica, senyal de cultura i complement a la seva formació, i els seus llibres religiosos de levita, com són el psalteri, l'himnari i el missal, aquests dos últims concedits a l'església de Sant Martí de Mata. Aquest és el primer document on surt documentada l'església de Sant Martí de Mata. El fet que li regali els seus llibres litúrgics podria voler dir que l'església no en tenia, o en tenia molt pocs, per tant, feia poc temps que estava dedicada.

La nissaga de Ramon Guitard va continuar per via del seu nebot Ramon, més conegut com Ramon Pere de Mata. Sabem que Ramon Guitard va deixar-li uns molins al seu nebot a Provençana, per tant, una font d'ingressos considerable. Ramon Pere serà l'iniciador de la família Mata, una família que esdevindrà molt important als segles XII i XIII a Mataró, essent cavallers i també batlles del castell, l'arxiu de la qual es conserva al Museu Arxiu de Santa Maria.

Xavier Alarcon i Campdepadrós

NOTES

1.- Blanca Garí, *El linaje de los Castellvell en los siglos XI y XII*, Monografías Medievalia 5. Instituto Universitario de Estudios Medievales. Universidad Autónoma de Barcelona (Bellaterra 1985). És el millor estudi realitzat sobre aquesta nissaga nobiliària catalana.

2.- Albert Benet, «L'origen de les famílies Cervelló, Castellvell i Castellet», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 4. Universitat de Barcelona (Barcelona 1983), 70.

3.- Federico Udina Martorell, *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX-X*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas (Barcelona 1951), document 166.

4.- «advenit michi ec omnia supra scripta per scriptura que fecit mihi seniori meo Unufredo, que vocant Amado». Udina, *El Archivo Condal*, document 182. Citat a Garí, *El linaje*, 61.

5.- Benet, «L'origen de les famílies», 77.

6.- «in terra de domno Guilelmo vicario». Gaspar Feliu, Josep Maria Salrach *et al*, *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*. Fundació Noguera (Barcelona 1999), document 58. Citat a Garí, *El linaje*, 44.

7.- José Rius Serra (edició), *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas (Barcelona 1946), document 436. Citat a Garí, *El linaje*, 57.

8.- Rius, *Cartulario*, document 464. Citat a Garí, *El linaje*, 58.

9.- Joan Papell i Tardiu, *Diplomatari del monestir de Santa Maria de Santes Creus (975-1225)*. Fundació Noguera (Barcelona 2005), document 8. Citat a Garí, *El linaje*, 48.

10.- «Id est auctoritate legis que continetur libro II titulo V capitulo VIIII et ita dicit ut: priusquam siqui venerint usque ad plenum XIIII annum aetatis in ómnibus iudicandi de rebus suis liberam habeant absolutamque licentiam». Papell, *Diplomatari*, document 8.

11.- Rius, *Cartulario*, document 407.

12.- Feliu, Salrach et al, *Els pergamins*, document 264. Citat a Garí, *El linaje*, 54.

13.- Josep Baucells i Reig *et al*, *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona al segle xi*. Fundació Noguera (Barcelona 2006), document 564.

14.- Baucells *et al*, *Diplomatari*, document 710.

15.- «Per hanc scripturam vendicionis mee sic vendo tibi alaudem, id est, in kastros et turres, in pugos et in valles, in montes et planicias, in boschos et garriciis, in pratis et pascuis, in rivos et fontes, in aquis ductibus et reductibus, in regos et chaput regos, in molinis et munaribus, in terris et vineis, cultis vel eremis, in chasis vel in churtis, in ortis cum arboribus diversique generis, in eccleiis, in decimis vel in primiciis, in mobilem vel immobilem, quantum dico vel nominare possum que ad usum hominum pertinet. [...] Sive in Marítima in cunctisque locis, et in kastrum que dicunt Mata, ubi dicunt Lavaneres, vel in eius terminis. Advenit mihi predicta omnia per meum X vel per donacione que lihi fecit iam dicto vro meo Guilelmus vel per ullasque voces». Feliu, Salrach et al, *Els pergamins*, document 293. Aquest document és esmentat moltes vegades en la historiografia local mataronina, des de Marià Ribas fins a Joaquim Llovet, passant per obres col·lectives, com *Catalunya Romànica* o *Els castells catalans*. És pràcticament impossible de reunir totes les referències bibliogràfiques sobre el document.

16.- Garí, *El linaje*, 93.

17.- Baucells *et al*, *Diplomatari*, 25.

18.- Rius (edició), *Cartulario*, documents 117 i 307.

19.- Baucells *et al*, *Diplomatari*, document 54.

20.- Baucells *et al*, *Diplomatari*, document 129.

21.- Jesús Alturo Perucho, *L'Arxiu antic de Santa Anna de Barcelona del 942 al 1200*. Fundació Noguera (Barcelona 1985), document 20.

22.- Baucells *et al*, *Diplomatari*, document 236.

23.- Baucells *et al*, *Diplomatari*, document 305.

24.- Baucells *et al*, *Diplomatari*, document 322.

25.- Stephen P. Bensch, *Barcelona i els seus dirigents, 1096-1291*. Seminari d'Història de Barcelona. Editorial Proa (Barcelona 2000), 129-130.

26.- Josep Maria Salrach, «El procés de feudalització (segles iii-xii)», *Història de Catalunya*, dirigida per Pierre Vilar, volum II. Edicions 62 (Barcelona 1987), 296.

27.- Papell, *Diplomatari*, document 8.

28.- Santiago Sobrequés, *Els grans comtes de Barcelona*. Editorial Vicens Vives (Barcelona 1961), 43.

29.- «perrexit in expedicionem in Ispanie partes contra sarracenos, et ibi faciens servicium Dei omnipotentis graviter vulneratus interiit et migravit ab hoc seculo in mensi marcio, qui iam preteritus est. [...] quod nos vidimus et presencialiter ibi aderamus quando Seniofredus Flavi pergens in itinere ad visitanda limina beati Iacobi apostoli convocavit nos et alios suos homines et in suis solummodo verbis ordinavit suam voluntatem. [...] ut si mors illi advenisset in prefato itinere qui faciebat, aut in aliquo loco uxor sua nomine Sicardis, si in sua viduitate permanebat, tenuisset atque possedisset omne suum alode qui ipse Seniofredus habebat [...] cum matre predicti Seniofredi et filiis suis. Et tunc concessit atque dimisit suum alode, qui habebat in Maritima, infra terminos parrochie S. Marie de Civitate Fracta qui dicitur Alarona, ad supradictam uxorem Sicardem, ad suum proprium». Rius, *Cartulario*, document 494. Citat sovint en estudis sobre Mataró. Destaquem el de Marià Ribas i Bertran, *Notes històriques de Mata*, La hormiga de Oro (Barcelona 1933), 29-31, i el de Lluís Ferrer i Clariana, *Valldeix*, Obra de Sant Francesc (Mataró 1966), 20-29.

30.- Cita textual de Bensch, *Barcelona*, 128.

31.- La denominació de franqueses, nom força indefinit, indicava algun tipus de privilegi, fiscal o judicial, del qual gaudien els habitants d'aquell indret.

32.- Alturo, *L'Arxiu Antic*, document 25. Aquest document, igual que el de l'any 1041, és citat molt sovint en la bibliografia, per la qual cosa resulta dificultós fer una relació de tota la bibliografia referencial. En destacarem Francesc Carreras Candi, *Lo castell de Burriach o de Sant Vicents (escursió, historia y tradicions)* (Mataró 1908).

33.- Thomas Bisson, *L'impuls de Catalunya*. Eumo editorial (Vic 2002), 17.

34.- Alturo, *L'Arxiu Antic*, document 25. Els topònims que esmenta el document són gairebé tots coneguts. Només cal una precisió referent a les esglésies de Sant Feliu de Cabrera. Sant Cebrià serà després Santa Margarida i Sant Joan és Sant Joan de Munt. Totes dues, avui han desaparegut.

35.- Bisson, *L'impuls*, 45.

36.- «vindimus tibi prenotato Guadaldo ad tuum alodium franchum inde liberum exceptus ipso castro Sancti Vicencii cum ipso puio et ómnibus edificiis eius quem ad opus nostre reservamus nostreque posteritatis». Alturo, *L'Arxiu Antic*, document 25.

37.- «in fevum castri Sancti Vicentii [...] fischal de castrum Sancti Vicentii». Baucells *et al*, *Diplomatari*, document 852.

38.- «et concedo s. Petro de Clera omne meum alodium quod abeo et teneo in parrochia s. Iuliani de Argentona, quod emi de Petro Fulconis de Corbera. Dimito Guillelmo, filio Berenguer Guadall, illa kastellaniam s. Vincencii et omnes fevos quos teneo per cunctos seniores meos». Rius, *Cartulario*, document 952.

39.- Baucells *et al*, *Diplomatari*, document 467.

40.- Baucells *et al*, *Diplomatari*, document 1447.

41.- Baucells *et al*, *Diplomatari*, document 1234.

42.- Pere Benito i Monclús, «Poder i societat al Maresme medieval: els Sant Vicenç (1022-1271)», *L'arquitectura militar medieval*, I Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme. Grup d'Història del Casal (Mataró 2000), 25-35.

43.- Feliu, Salrach *et al*, *Els pergamins*, document 304.

44.- Rius, *Cartulario*, document 527.

45.- Baucells *et al*, *Diplomatari*, documents 479, 685.

46.- «Unde redimat captivos III sive pro ipso avere que ego Guadallus abeo de domno Guilielmus, señor meo conda; et veniant ipsos captivos ante domno Bonefilio, seniore meo prolique condam Guilielmus. [...] Et ipsa mansione de Valle Adexio, cum ipsas trilas et cum omni genere arborum, cum illorum fundamenta, et cum pisos boskos et cum ipso maliola, cum terras ubi sunt fundatas, et quum ipsa tera qui est ad edificare prope vineas que fuerunt Senfredus Flavio». Feliu, Salrach *et al*, *Els pergamins*, document 304.

47.- Baucells *et al*, *Diplomatari*, documents 908, 957, 1702 i 1637.

48.- «Est intus villa Cabraria et in aliis terminis subtus Sancti Felicis et prope Sancti Christofori et in Orriolis [...] Afrontat de cerci ad ipsa Coredela, de aquilonis in rio de Argentona, de meridie in litore maris, de occiduo in ipso torrente qui discurrit de villa Cabrilis». Baucells *et al*, *Diplomatari*, document 558.

49.- Thomas Bisson, *Veus turmentades. Poder, crisi i humanitat a la Catalunya rural, 1140-1200*. Curial (Barcelona 2003), 43.

50.- «Domos cum solis et suprapositis, cortibus et parietibus, guttis et stillicidiis, hostiis et limitibus, foveis et casaliciis, terris et vineis atque arboribus, silvis garricisque, prono et plano, in petris, in lignis, in aquis et aqueductibus, viarum ductibus et reductibus, cultum et incultum». Baucells *et al*, *Diplomatari*, document 1234.

51.- «In comitatu barchinonensi, in Maritima, intra terminos de Mata et de Argentona et de Capraria et de Primiliano. [...] Habent autem terminum hec omnia a parte circi in serra de Parapario et pertinent usque ad castellum de ipsa cruce, ab aquilonari in torrente de Lavandariis, a meridiana in marinis littoribus, ab occiduo in castro Montis Gati». Baucells *et al*, *Diplomatari*, document 1234.

52.- Baucells *et al*, *Diplomatari*, document 86.

53.- Baucells *et al*, *Diplomatari*, documents 149, 531, 652.

54.- Baucells *et al*, *Diplomatari*, document 1038.

55.- Baucells *et al*, *Diplomatari*, document 1078.

56.- Baucells *et al*, *Diplomatari*, document 1038.

57.- Feliu, Salrach *et al*, *Els pergamins*, documents 353 a 356.

58.- Un sextari equival aproximadament a mig litre de capacitat.

59.- Rius, *Cartulario*, document 650.

60.- Rius, *Cartulario*, document 651. Citat a Ferrer i Clariana, *Valldeix*, 29.

61.- Ferrer, *Valldeix*, 20 i succ.

62.- Rius, *Cartulario*, document 774.

63.- Baucells *et al*, *Diplomatari*, document 707.

64.- Rius, *Cartulario*, document 544.

65.- «Ipsas suas domos ubi habitabat, id sunt, duas tures et duos muros et ipso solario noviter hedificato qui est ad ipsa porta». Baucells *et al*, *Diplomatari*, document 836.

66.- Baucells *et al*, *Diplomatari*, document 1508.

67.- Baucells *et al*, *Diplomatari*, document 1447.

68.- Francisco Miquel, *Liber Feudorum Mayor*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas (Barcelona 1945), document 251.

69.- Baucells *et al*, *Diplomatari*, document 1629.

70.- «Et concedo ad iam dictum filium meum Bernardum ipsam meam honorem de Barchinona, que tenet de vicecomite,

cum mercede de domno comité et vicecomite et alios meos seniores, qui ad hanc honorem pertinent, et habeat eam ad illorum servicio». Baucells *et al*, *Diplomatari*, document 1659.

71.- Miquel, *Liber Feudorum*, document 471.

72.- «Et concedo ad Raimundum, filium meum, ipsum kastrum Matero, cum ipsa honore, simul cum ipso kastro de Araona, cum ipso honore, et habeat predictas honores ad illorum servicio de seniores meos Guialmus Raimundi et Dorcha et de Raimundo Guialmi de Odena et de Fratri suo Petro». Baucells *et al*, *Diplomatari*, document 1659. Citat, entre d'altres autors, per Ribas i Bertran, *Notes històriques*, 72.

73.- «Propter peccatum primi hominis nullus homo non potest evadere debitum mortis. Quapropter ego igitur Arbertus Bernadi, dum in mea sum plena memoria et sensum integro, in Dei nomine facio hoc meum testamentum». Baucells *et al*, *Diplomatari*, document 1659.

74.- «Ad Sanctam Mariam Civitate Freta dimito mancusos XIIII Valencie». Baucells *et al*, *Diplomatari*, document 1659.

75.- Baucells *et al*, *Diplomatari*, document 1640.

76.- «qui et fiat in baiulia de Guilelmus Raimundi de Castrovil». Baucells *et al*, *Diplomatari*, document 1640.

77.- Biblioteca de Catalunya. Pergamins. Caixa 9, núm. de registre 10108.

78.- «Cum medietate de ipso boscho Arnallo et ipsum mansum qui est in ipsa valle, cum omnibus suis pertinenciis, quod venit de Sancie matris nostre, per vocem de Igiga, viro suo». Baucells *et al*, *Diplomatari*, document 975.

79.- Baucells *et al*, *Diplomatari*, document 1418.

80.- «Totum ipsum alodium quod habetis atque tentéis infra termino de Matha et infra parochia Sancte Marie de Civitate Fracta, id sunt terris et vineis cum variis arborum generibus, et montibus sive boschis, aquis atque fontibus, pronis sive planis [...] exceptus ipsam quartam partem quam retinemus de ipsis alodiis que sunt in ipsp plano de Matha et de Valedext, atque de ipsis aliis alodiis que sunt in Palatiolo et in Tridiliano». Baucells *et al*, *Diplomatari*, document 1710.

81.- «II mansos cum illorum pertinenciis, quos emi de Adroario Fabro er de Ricardis femina, et peciam unam terre, quam habeo subtus ecclesiam Sancte Marie Civitatis Fracte, ixta litus maris, ad locum qui dicitur Lacus, et terras, cultas vel incultas, cum vineis quas habeo in Cirera, que concedo Domino Deo et cenobio Sancti Petri Puellarum». Baucells *et al*, *Diplomatari*, document 1625. Citat, amb algun error de traducció, a Lluís Ferrer i Clariana, *Santa Maria de Mataró. La parròquia, el temple*. Volum I. Museu i Arxiu Històric Arxiprestal. Obra de Sant Francesc (Mataró 1968), 31.

El model introduït per l'arquitecte Giacomo Vignola en el projecte de l'església del Gesú, a Roma, model que encaixa plenament en el ritme de la contrareforma, va ésser, molt probablement, el principal referent del projecte de l'actual basílica de Santa Maria de Mataró, redactat per l'arquitecte milanès Ercule Turelli.

I, a més, el mestre d'obres que va contractar l'execució pertanyia a la família Juli, arquitectes i constructors, que, a Barcelona, va fer l'església de la Companyia de Jesús.

ELS REFERENTS DEL PROJECTE D'AMPLIACIÓ I CONSTRUCCIÓ DE LA BASÍLICA DE SANTA MARIA, OBRA D'ERCULE TURELLI

INTRODUCCIÓ

El mil·lenari

Aquest any 2008 celebrem el mil·lenari del primer document conegut que esmenta la parròquia de Santa Maria de Mataró. Fou publicat l'any 1968 per Lluís Ferrer i Clariana,[1] i ha estat transcrit de nou i traduït en els *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 90, corresponent al passat mes de gener.

L'existència física de l'església és documentada, l'any 1054, en unes escriptures en les quals podem llegir: «in Civitae Fracta iuxta ecclesiam Sante Marie…», també publicades l'any 1968 per Lluís Ferrer i Clariana.[2]

El temple de Santa Maria va exercir una funció determinant en la fixació de la població en els orígens del nucli urbà primitiu. La sagrera era l'espai d'immunitat eclesiàstica que envoltava el temple. Les esglésies, amb els recintes dels seus cementiris, es tingueren com a àmbit de terra sagrada. A la llarga, aquesta àrea va ser fixada en un circuit de trenta passes a l'entorn dels temples. Era un lloc segur i protegit, fet que va provocar la tendència a edificar a les seves proximitats per tal de trobar un recer en casos de violència.

L'historiador Joaquim Llovet ha definit la funció que l'església de Santa Maria va exercir en la fixació del nucli medieval mataroní, sintetitzada en els elements següents:

a) La perduració d'un poblament de masies escampades per tot el terme, més o menys evolucionades des dels temps visigòtics, algunes arrencant de la mateixa civilització romana.

b) La situació de l'església parroquial de Santa Maria, el primer replà litoral prop de la platja, contràriament al mecanisme general existent a la contrada.

c) L'aparició del primer tràfic comercial a l'empara de la sagrera de l'església, paral·lelament a la millor explotació de les terres i a una major densitat de poblament.

d) L'augment d'aquest tràfic que menà a l'establiment d'un veritable mercat, que donà peu a edificar al seu entorn i, amb això, a la naixença d'un nucli urbà primitiu, rodejat de masies.[3]

Per tot això, per a la ciutat de Mataró, Santa Maria no és només un edifici religiós i prou, sinó que, a més a més, és l'inici del nucli urbà, per raó de la seva sagrera.

Mataró ho ha entès així i, per això, l'any 1999 s'inicià la campanya «Mataró restaura Santa Maria».

Les actuacions i els treballs en curs

La basílica de Santa Maria va ser declarada Bé Cultural d'Interès Nacional –BCIN–, per acord del Govern de la Generalitat de 23 de desembre de 1997.

Va ser Josep Colomer i Busquets, rector de la parròquia, qui el 21 de novembre de 1996 va encarregar el projecte de restauració de la basílica de Santa Maria de Mataró, per tal de poder iniciar els treballs de restauració del conjunt monumental i poder tenir-los enllestits l'any 2008, any del mil·lenari del primer document que fa referència a la parròquia de Santa Maria de Mataró.

Aquests treballs van ser confirmats per l'actual rector de la parròquia de Santa Maria, mossèn Joan Barat. Des de bon principi, l'alcalde de la ciutat, Manuel Mas, va oferir la col·laboració de l'Ajuntament en els treballs de restauració de la basílica, així com la Generalitat, la Diputació de Barcelona i altres entitats.

Posteriorment, l'actual alcalde, Joan Antoni Barón, ha recolzat el procés, dinamitzant-lo i avançant en els detalls i actuacions per fer efectius els objectius. D'altra part, la Comissió del Mil·lenari, presidida per mossèn Joan Barat, rector de la parròquia, ha estat també decisiva en tots aquests darrers anys, així com la col·laboració activa del Museu Arxiu de Santa Maria de Mataró.

Com a conseqüència de l'encàrrec abans esmentat, en data 21 de juliol del 1997 es va redactar un primer *Estudi per a la restauració de la basílica de Santa Maria de Mataró*, fet per Manuel Salicrú i Puig, que inclou els antecedents, els criteris de restauració, els treballs a fer i el seu ordre, el pressupost aproximat i l'esquema d'un possible finançament. A més, en la introducció es proposava d'iniciar la campanya «Mataró Restaura Santa Maria» per promoure la col·laboració ciutadana.

Aquest encàrrec va ésser confirmat per Joan Barat i Graell, rector de la parròquia, el 7 de març del 1998, segons acord de la Comissió del Mil·lenari de Santa Maria, data de febrer d'aquell any. La Comissió del Mil·lenari de Santa Maria es va crear per canalitzar i gestionar totes les accions referides a la restauració de la basílica i per programar la commemoració.

La campanya «Mataró Restaura Santa Maria» es va fer pública el dia 27 de juliol del 1999 durant les celebracions litúrgiques de la Festa de les Santes, Festa Major de Mataró. Fins avui, s'han executat la primera fase (teulades de les capelles de la Puríssima i Sant Desideri), la segona fase (capella del Sagrament) i, parcialment, la tercera fase (excavacions arqueològiques).

A part de la redacció d'aquests projectes, Manel Salicrú i Puig, aparellador i arquitecte tècnic, i director del Museu Arxiu Santa Maria, va confeccionar una nova planimetria de la basílica, plantes, alçats i seccions, que ha estat bàsica per a tots els treballs posteriors.

S'ha de dir, en aquesta part introductòria, que els treballs d'investigació portats a terme al llarg de molts anys per part del Museu Arxiu de Santa Maria, han estat decisius per poder ordenar l'estratègia i les prioritats del projecte de restauració de la basílica de Santa Maria de Mataró.

A partir de tots aquests antecedents, es féu necessària la redacció del *Pla Director de restauració de la basílica de Santa Maria de Mataró*, que en la línia del primer estudi de l'any 1997, redactat per Manuel Salicrú i Puig, i tenint en compte la nova planimetria del conjunt, permetés la definició d'intencions i ordenar propostes i actuacions.

El *Pla Director de restauració de la basílica de Santa Maria de Mataró*, redactat per Agàpit Borràs, Mariona Gallifa i Manuel Salicrú, va ser aprovat el 5 de novembre de 2001 per la Comissió Territorial del Patrimoni Cultural de Barcelona, de la Conselleria de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Posteriorment, els tres arquitectes hem treballat en els projectes posteriors. Aquest document assenyala els objectius i les fases d'actuació corresponents.

EL MARC POLÍTIC

El temps de la construcció de la basílica de Santa Maria (segles XVII-XVIII)

La vida de les institucions catalanes sota el govern dels darrers reis de la casa d'Àustria reflecteix la decadència del país.

Al llarg del segle XVII, la monarquia espanyola es va sumir en una crisi per la desfeta de l'imperi, però això va ser més suportable a Catalunya que no pas en altres parts de l'Estat. Catalunya havia estat exclosa del comerç amb Amèrica, però havia

creat un notable artesanat, hi havia moneda pròpia i s'havia produït una recuperació de l'agricultura i, tot això, va afavorir el progrés econòmic i demogràfic del país.

A la segona meitat del segle XVII, el país s'estabilitzà. Les èpoques de fam van desaparèixer i, al mateix temps, es va produir una acumulació de beneficis en el sector agrari.

Felip IV deixà el govern en mans d'un privat, el comte-duc d'Olivares, i va morir el 1665. El va succeir el seu fill Carles II, i durant els deu primers anys la seva mare, *Doña* Mariana d'Àustria, va ocupar la regència fins a la majoria d'edat del fill, que, al mateix temps, va confiar el govern en mans d'un privat, Joan d'Àustria. Carles II va morir sense descendència l'any 1700.

L'Espanya decadent de Carles II va coincidir amb la França poderosa de Lluís XIV, fet que va provocar tres guerres consecutives i desastroses per al país. La designació com a successor de Felip V, nét de Lluís XIV de França, i la Guerra de Successió, van suposar la pèrdua progressiva de les institucions catalanes.

Així, al llarg del segle XVIII, a Catalunya es produeixen dos fenòmens de signe ben contrari: d'una part, s'observa un creixement econòmic basat en la modernització dels conreus, la conquesta del mercat americà que confirma el predomini del capital comercial, així com les fàbriques d'indianes; però, al mateix temps, el país sofreix la desaparició de les seves institucions a partir del decret de Nova Planta.

LA CIUTAT DE MATARÓ

El creixement fora muralles

Als inicis del segle XVII, la ciutat de Mataró creix fora muralles. Els nous carrers, urbanitzats entre el Camí Ral i el mar, es corresponen a un progressiu augment de la població. Joaquim Llovet assenyala que si a les darreries del segle XVI la vila comptava amb unes cinc-centes famílies, en un tall del 1633 figuren set-cents sis contribuents.[4]

Aquestes dades coincideixen amb el memorial del rector Folquer, conservat al Museu Arxiu de Santa Maria, dels mateixos anys trenta, que computa a Mataró set-centes cases, quaranta de les quals eren fora muralla. L'augment és constant i, als inicis del segle XVIII, vers l'any 1708, el recompte de Josep Aparici adjudica a Mataró mil vint-i-nou famílies.

El tràfic mercantil de Mataró i la rivalitat amb el port de Barcelona és un factor important en aquest augment demogràfic (1684).

> «La Cofradía de retorcedores de seda coincidía también en imputar a los derechos de salida la aniquilación del comercio en Barcelona y en particular de su oficio, afirmando que casi todo el negocio había pasado a Mataró porque allí no pagaban derecho las sedas. La Cofradía de velers decía que la mayoría de los cofrades no podían vender los géneros que tenían prefabricados y estaban pobres, mientras que los de Mataró y otras villas y lugares del principado eran ricos y poderosos…»[5]

També la immigració francesa va incidir en aquest augment demogràfic. Segons una matrícula de 1637, el nombre de francesos que residien a Mataró era de dos-cents trenta-quatre, nombre important, com diu Llovet, si tenim en compte el reduït cens de la població mataronina d'aleshores. Afegeix, també, com aquesta immigració francesa queda reflectida en els llibres de núpcies de la parroquial de Santa Maria; el nombre de matrimonis enregistrats al període 1617-1620 en els quals el marit és francès, s'eleva al 20,7% del total.[6]

L'evolució demogràfica anà en augment i Llovet apunta que, tot i la repercussió local d'una forta epidèmia de pesta, a finals del 1651 ja es degueren prendre algunes precaucions a Mataró.

Segons textos de Nadal i Giralt, a Mataró els estralls de la pesta bubònica de mitjan segle XVII van ésser forts però de poca durada, i van permetre, d'aquesta forma, la superació de la crisi.[7]

Aquest creixement de Mataró traspua en la documentació de l'època. Així, en un memorial de l'any 1684, presentat al Consell de Cent de Barcelona, hi podem llegir: «…és tant lo que an adquirit los habitants de Mataró, que és forçós ampliarse de casas, que de després sen an fabricadas fins a la marina, essent així que dins deu anys tindrà tant siti com la present Ciutat!.»

Garcia Espuche i Guàrdia Bassols afegeixen les següents observacions sobre el creixement de la ciutat en aquest període:

> «Que es factible que la crisi que va patir la Ciutat Comtal en aquests anys, ben singular i acusada per les demolicions de la Ciutadella, fos un factor favorable per a Mataró: de forma directa podia afectar el trasllat a aquesta ciutat de pescadors, mariners, etc., de les àrees enderrocades

de Barcelona; indirectament, Mataró podia aparèixer com a alternativa "jove" a una Barcelona ferida en el seu sector urbà més dinàmic».[8]

Amb el decret de Nova Planta, la ciutat de Mataró es va convertir, a més a més, en cap de corregiment, i no va patir les conseqüències de la guerra. Es va prosseguir la urbanització dels carrers «a mar» i la urbanització de la plaça de Santa Anna.

Garcia Espuche i Xavier Guardia assenyalen el període 1680-1730 com una etapa contínua, que constitueix la segona onada urbanitzadora del Mataró modern, posterior a l'anterior etapa dels anys 1570-1600.

Dins aquest context, hi ha algunes dades que val la pena anotar:

1663 Compra de cases per eixamplar la plaça Gran.
1676 Mesures per obrir el «camí» de Sant Antoni.
1679 Primeres notícies d'establiments a la part nord d'aquest carrer.
1683 Comissió per redactar noves ordenances del mostassà.
1685 Petició per construir un convent de franciscans.
Ampliació de l'església de Santa Maria
Gestions per a un nou hospital.
Engrandiment del cementiri.
1686 S'amplia la font de la Penya.
Obres a les mines, continuades els anys següents.
1693 Es demana permís per instal·lar una fàbrica d'aiguardents.
1699 Petició dels pares de sant Francesc per fundar un convent.
1700 Es demana aigua per a la fàbrica d'aiguardent de Rafael Vallbona
1702 Es construeix el cobert de la «Fragata» i s'aconsegueix el privilegi de ciutat.
1710 Es construeix un nou molí.
1712 Es fa l'ampliació de l'hospital.
1717 Sorgeix la proposta per crear les Escoles Pies.
1723 Remodelació de les vendes a la plaça de Sant Cristòfor que ha quedat petita.
1724 S'apunta la necessitat de noves presons
1729 Felip V concedeix llicència a les caputxines per instal·lar un convent a Mataró.
1749 La ciutat sol·licita la construcció d'un port.

Hem volgut fer esment a aquestes dades, perquè és en aquest context de creixement i dinamisme de la ciutat de Mataró que es situen la intervenció de fra Josep de la Concepció, el tracista, a l'església de Santa Maria, l'any 1668, l'encàrrec posterior a l'arquitecte Ercule Turelli, l'any 1685, que transforma la nau central de l'església, i la finalització de les obres a l'entorn de l'any 1735.

EL BARROC A CATALUNYA

En el seu llibre *Arquitectura i escultura barroques a Catalunya*, Cèsar Martinell comenta com l'arquitectura i l'escultura catalanes dels segles XVII i XVIII es presenten íntimament lligades, de tal manera que no poden estudiar-se separadament.

> «El Barroc –comenta Martinell– neix a principis del segle XVII, d'ascendència clàssica, arribant, després d'una evolució cíclica ben definida, fins a principis del XIX, a la fi del qual, sense haver abandonat els motius que l'originaren, tornà al mateix classicisme d'on arrencà».[9]

El cicle evolutiu de l'art barroc té el seu punt de partida en el Renaixement, i així, Itàlia, durant el segle XVI, va difondre per Europa les tendències renaixentistes. Però, segons Martinell, Catalunya no es trobava en condicions d'assimilar-les de manera com ho havia fet amb l'art medieval.

El casament de Ferran d'Aragó i Isabel de Castella centralitzà els organismes de poder a l'interior de la península, i l'economia de Catalunya va passar d'estatal a provincial. D'altra part, amb el privilegi a favor dels ports d'Andalusia del comerç amb Amèrica, l'economia del país va quedar greument perjudicada, fet que va suposar una pèrdua per a la navegació mediterrània, que estava en mans dels catalans.

Tot i la facilitat de comunicacions de Catalunya amb Itàlia, la influència artística va arribar com un reflex de les modalitats espanyoles. L'estil plateresc, significatiu de l'art castellà de la primera meitat del segle XVI, així com també les normes emprades a l'Escorial, van trobar seguidors per tota la península.

Tal com hem esmentat anteriorment, Catalunya no va assimilar el Renaixement amb la mateixa força que ho havia fet amb el gòtic, i així, durant tot el segle XVI i fins ben entrat el següent, els constructors cobreixen temples amb voltes ogivals, tot i conèixer les estructures renaixentistes.

No passa el mateix amb l'escultura, i així es podrien citar molts casos en què una escultura

francament barroca decora elements arquitectònics d'un pur goticisme, talment com si els segles XV i XVII s'ajuntessin, sense que el renaixement de l'entremig fos obstacle. Vegeu, per exemple –diu Martinell– la galeria alta de llevant del Pati dels Tarongers de la Generalitat i una finestra del carrer de Vigatans de Barcelona.

Catalunya, en el segle XVIII, va rebre augmentada l'herència del segle anterior amb un estat empobrit des dels dies de Carles I, i també amb un poble dividit entre famílies benestants, exemptes d'impostos, i una classe baixa sobre la qual pesaven les càrregues fiscals i el treball, sense poder accedir als llocs de poder.

La fundació de l'Escorial per Felip II va empènyer les famílies benestants a construir convents en llurs possessions, i a destinar el fill primogènit al servei de les armes i el segon a la vida sacerdotal o conventual. Aquest fet va produir una reducció del comerç i la indústria, abandonant així, en mans estrangeres, els afers econòmics i llurs beneficis, amb la corresponent ruïna per al país.

Tanmateix, la noblesa i les classes benestants prefereixen el luxe de la Cort, perdent així importància les ciutats provincianes. Però aquest fenomen no s'acusà tant a Catalunya, per la forta tradició industrial i agrícola que vincula a la terra una burgesia productora, fet que revaloritza l'economia del país.

Ens interessa el treball de Cèsar Martinell i les etapes que ell anota del barroc català, per situar la basílica de Santa Maria de Mataró dins d'aquest període.

Barroc renaixentista 1600-1670

Als inicis del segle XVII, l'arquitectura va evolucionar cap a un classicisme pre-barroc:

Església de la Selva del Camp, Pere Blai (1582-1629), inacabada.

Església de Santa Maria, Igualada, Pere Blai (1602) / Rafael Plansó (1617-1627) inacabada.

Santuari de Santa Maria del Miracle, Riner (entre Cardona i Solsona), Josep Morató (1659).

Barroc salomònic 1671-1730

A la segona meitat del segle XVII, les noves construccions es van enriquint amb columnes salomòniques i altres elements que es sobreposen a edificis d'estructura gòtica:

Església de Sant Sever, Jaume Arnaudies (1698-1705).

Església parroquial, Tàrrega, fra Josep de la Concepció (1672-1696).

Església de la Pietat, Vic, Josep Morató (1664-1690).

Església de Betlem, Barcelona, Josep Juli (1680-1732).

Barroc acadèmic 1731-1810

A finals del XVIII el barroc evoluciona cap a un rígid academicisme que perdurà fins al segle XIX:

Església de Sant Felip Neri, Barcelona (1677?-1752).

Església de Sant Miquel del Port, Barcelona, Pere M. Cermeño (1753-1755).

Catedral Nova de Lleida, Pere M. Cermeño (1760-1781).

Catedral de Vic, Josep Morató i Codina (1781-1803).

Convent de Sant Agustí, Barcelona, Pere Bertran (1728-...).

Església de Sant Ignasi, Manresa, Josep Morató (1759-1763).

Església de la Mercè, Barcelona, Josep Mas (1765-1775).

Escoles Pies, Mataró, Joan Briera (1737-1789).

Convent de Sant Agustí, Tarragona (1789-1808).

Aquest estudi de Cèsar Martinell sobre l'arquitectura barroca a Catalunya, ens permet fer un estudi comparatiu de les diferents esglésies en relació amb la basílica de Santa Maria.

Per les dades contrastades, després de la intervenció d'Ercule Turelli (1685) i Benet Juli (1686-1735), probablement la nau de la basílica de Santa Maria de Mataró, sigui la nau de més grans dimensions de l'arquitectura religiosa del període barroc a Catalunya.

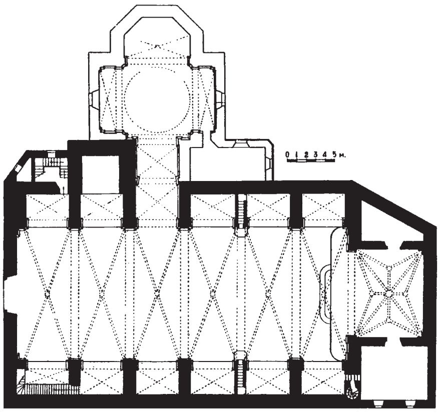

Santa Maria d'Igualada
(Cèsar Martinell, arquitecte)

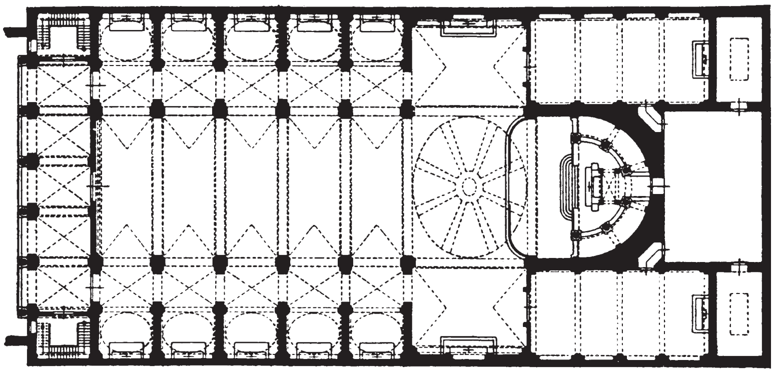

Església de Sant Agustí, Barcelona.
Pere Bertran (1728-?). (O. Schubert)

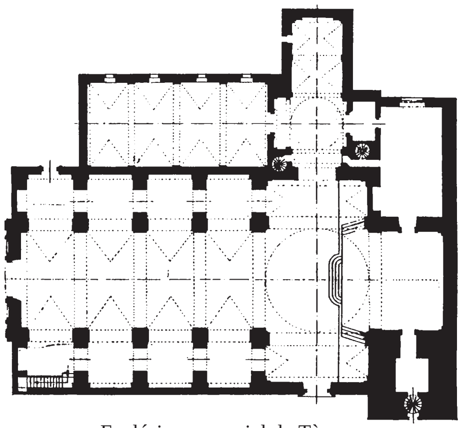

Església parroquial de Tàrrega.
Fra Josep de la Concepció (1672-1696)
(Cèsar Martinell, arquitecte)

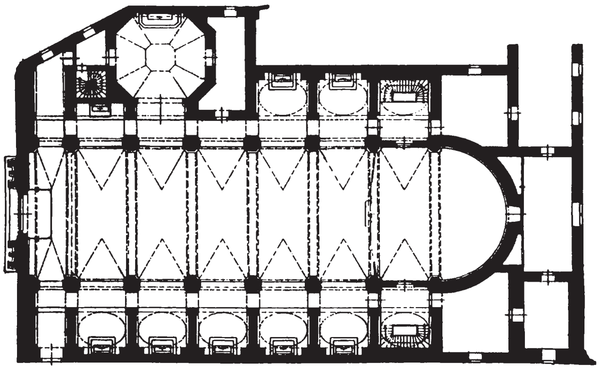

Església de Betlem, Barcelona.
Josep Juli (1680-1732)
(Cèsar Martinell, arquitecte)

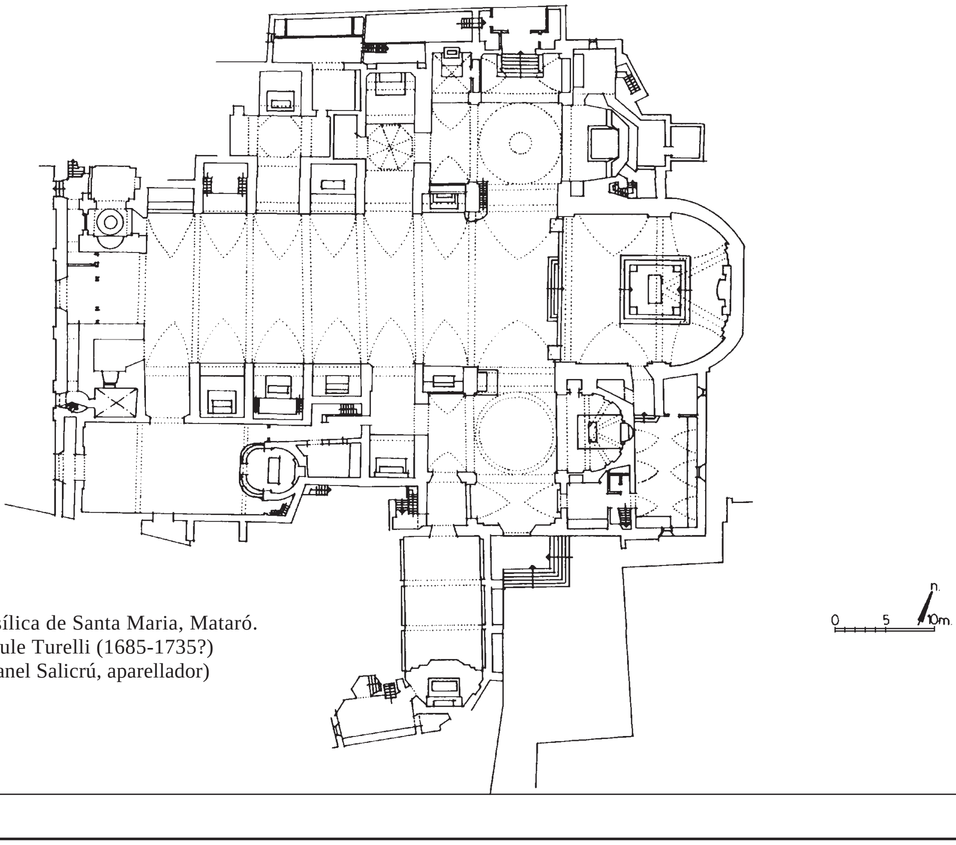

Basílica de Santa Maria, Mataró.
Ercule Turelli (1685-1735?)
(Manel Salicrú, aparellador)

LA BASÍLICA DE SANTA MARIA

La construcció de l'església actual, segles XVII i XVIII

Als inicis del segle XV, la vila de Mataró era encara demogràficament reduïda, i a finals de segle només comptaria amb cent trenta-quatre «focs o famílies», una part encara resident als veïnats. La trama urbana continuava pels volts de la plaça mercat i de l'església parroquial, amb algun carrer incipient en direcció al mar. Aquest petit nucli es mantenia distant del desnivell de la Penya, entre l'actual carrer de Barcelona i el Camí Ral.[10]

Durant el segle XV, la petita església fou substituïda per un temple més espaiós. Per una visita pastoral del 1423, se sap que aleshores s'estava en obres i que els parroquians confiaven poder esmerçar cent florins a cobrir la nova església. L'any 1448, un fort terratrèmol causà danys a l'església mataronina. Però anys després la construcció es degué continuar.

Durant el segle XVI continuaren les obres d'ampliació del temple gòtic. Potser els treballs ja haurien quedat finalitzats al primer quart de la centúria, ja que l'any 1526 l'església fou consagrada. El temple gòtic era compost per tres naus.

Ja s'ha esmentat anteriorment que durant el segle XVI Mataró enregistrà un gran creixement demogràfic i urbà. L'any 1598 es poden calcular unes 300 famílies residents a la vila i els veïnats. Però calia una protecció per a la defensa d'eventuals atacs d'enemics, corsaris turcs i nord-africans que freqüentaven les mars.

Així, el Consell de la vila va resoldre l'any 1540 la fortificació de Santa Maria, i el projecte es va encarregar a l'enginyer reial Benedicto de Ravena. Però això no va ser suficient, i es procedí a la construcció de la muralla que encerclava tot el conjunt urbà i que va esdevenir l'obra més representativa del segle XVI a Mataró.[11]

L'església de Santa Maria a l'inici del segle XVII, segons el *Memorial del rector Folquer,* tenia tres naus, catorze capelles i divuit altars «en què es diu missa», i explica que era consagrada, que tenia la sagristia ben proveïda, que disposava d'orgue, servit per dos organistes, i que la torre del campanar tenia «reloig y campana que toca les hores, y altra los quarts, per a la vila».[12]

L'església que el rector Folquer descriu, d'estil gòtic, havia estat edificada durant el segle XV i s'havia ampliat durant el segle XVI, quan es construïren les capelles laterals.

Durant els segles XVII i XVIII, Mataró és una població molt dinàmica, en constant procés de creixement econòmic, demogràfic i urbà. I aquest procés incidirà en l'obra de l'església, que a mitjan segle XVII esdevindrà insuficient per a les necessitats de la població i, en conseqüència, a partir del 1675 s'enderrocarà i es construirà una nova església, la basílica actual. Abans, però, es faran dues importants ampliacions.

L'ampliació de 1616

A partir del 1616 es formà la capella de Sant Joan, coberta amb teulada i cúpula, en la qual l'any 1641 es situà el retaule obrat per l'escultor mataroní Jaume Vendrell i, de manera paral·lela, al mateix indret –entrada actual del conjunt dels Dolors i creuer del davant del portal Xic– es construïren dues noves capelles, la del Crucifix, pròpia de la confraria de Sant Joan, dels fusters, que ben aviat es dedicarà al Santíssim Sagrament i s'ampliarà, i la de Sant Antoni.

Fra Josep de la Concepció, l'ampliació de 1668

La segona ampliació consistí en la construcció d'una nova capella del Sagrament –l'actual capella de les Santes– en la situació de l'antiga capella del Roser, que, seguint el projecte del carmelita fra Josep de la Concepció, el Tracista, aleshores frare del convent de Mataró, s'engrandí per la part posterior, nord, introduint la planta de creu grega i la cúpula central; les obres s'iniciaren el 1668 i finalitzaren el 1685.

La construcció de l'església actual començà l'any 1675. El dia 21 d'abril d'aquest any el rector Antoni Partella beneí solemnement la primera pedra de les obres de l'engrandiment del temple. En una primera fase, entre 1675 i 1685, les obres seguiren el projecte de fra Josep de la Concepció, que ja havia projectat i edificat la capella del Sagrament.

Tot i que no es conserva ni la traça, ni cap mena de documentació del projecte, sembla que l'ampliació programada consistia en l'allargament de l'església per la banda de llevant, amb introducció de l'actual planta de creu llatina, i la formació del creuer gran i dels recintes de l'altar major i de les dues capelles laterals –les actuals del Roser i de sant Josep– conservant les tres naus de l'església gòtica fins a la línia del creuer, incorporant un cimbori en la confluència de la nau central antiga i el nou creuer, i creant dos nous

espais, amb la planta de creu grega, en la zona de les capelles laterals.

L'any 1679 es desmuntà el retaule major de l'església antiga, i tot seguit s'enderrocà l'absis. Abans, s'havia aixecat una paret que separava l'espai en obres de la part del temple reservada al culte, molt possiblement en la línia dels pilars que separen, a migdia, les actuals capelles de Sant Joaquim i Santa Anna i de Sant Joan i, al nord, les de Sant Antoni i de la Puríssima.

Les obres començaren amb l'edificació de les dues capelles laterals, del presbiteri, del nou creuer i del cimbori central. Però l'obra, projectada i executada per fra Josep de la Concepció, un dels principals arquitectes catalans del segle XVII, no va agradar als mataronins.[13]

Ercule Turelli, el projecte de l'any 1685

Previ concurs, a la fi del 1685 s'aprovà un nou projecte de les obres, redactat per Ercule Turelli, «milanès, architector, habitant de present en Barcelona», que el Consell de la Universitat de la vila de Mataró, el dia 14 de gener de 1686, previ «encant públich», adjudicà a Benet Juli, mestre de cases, ciutadà de Barcelona, per l'import de dotze mil cinc-centes lliures de moneda barcelonina, que es pagarien a raó de mil lliures cada any.

Els treballs a fer incloïen «tot lo que conté y és, des de la capella de sant Elm, fins al capdemunt y part forana y de llevant de l'església i, més concretament, parets, contraforts, pilastres, columnes, cornises, voltes i teulades, sense derruhir cosa alguna de la obra que vuy està feta sinó és tant solament lo simbori del mitg, de archs en amunt».

El projecte d'Ercule Turelli, a més, representava, en una segona fase, la supressió total de l'església gòtica. Després d'executades les obres, de manera residual, només es conservarien els arcs apuntats de les capelles laterals.

Les obres s'iniciaren tot seguit, i hem de suposar que es feren i s'acabaren per trams. Així, el 1691, la Confraria del Roser encarregava a l'escultor mataroní Antoni Riera la construcció del retaule per a la nova capella, que, lògicament, havia d'estar enllestida.

L'any 1730, al *Llibre d'Acords* de l'Ajuntament de la ciutat, hi consta que només era acabada la meitat de l'església. El 1734, una altra anotació del llibre d'Acords diu textualment, «en vista de hallarse actualmente quasi terminada la fábrica de la nueva Parroquial Eglesia de esta ciudad, en que por su edificación, y construcción, por el espasio de nueve años cumplidos á costas de los particulares de la dicha ciudad, muy crecidas, han contribuido».

No tenim fins avui altres dades, i també es pot suposar que l'any 1730 havien finalitzat els treballs en la part ampliada i que, entre 1725 i 1734, s'haurien fet la resta de les obres, des de la part ampliada fins a la façana, inclòs l'enderrocament de les tres naus de l'antiga església.[14]

Com abans s'ha dit, la construcció de l'església actual començà l'any 1675. En una primera fase, entre 1675 i 1687, les obres seguiren el projecte de fra Josep de la Concepció, que ja havia projectat la capella de Sagrament, l'actual capella de les Santes.

Tot i que no es conserva ni la traça, ni la documentació del projecte, sembla que l'ampliació programada consistia en l'allargament de l'església per la banda de llevant, amb introducció de l'actual planta de creu llatina, i la formació del creuer gran i dels recintes de l'altar Major i de les dues capelles laterals –les actuals del Roser i de Sant Josep– que conservaven les tres naus de l'església gòtica fins a la línia del creuer, incorporaven un cimbori en la confluència de la nau central antiga i el nou creuer, i creaven dos nous espais, amb la planta de creu grega, en la zona de les capelles laterals.

En la hipòtesi que fra Josep de la Concepció, ja hagués proposat l'allargament de l'església, la formació del creuer gran, els recintes de l'altar major, les dues capelles laterals i els dos nous espais amb planta de creu grega, Ercule Turelli ja s'hauria trobat totes aquestes obres fetes.

El seu projecte allarga també la nau central, però sense el cimbori, i potser, per això, la seva traça es redueix a dibuixar el presbiteri i els reforços corresponents per aguantar les empentes de la nau central.

En els plànols que segueixen, s'incorpora una hipòtesi de la transformació de l'església gòtica amb l'espai que projecta Turelli.[15] Es situen les cúpules del Roser i de Sant Josep i una possible situació del cimbori projectat per fra Josep de la Concepció.

> «Item, que tota la sobre dita obra hage de ser feta y acabada sens derruhir cosa alguna de la obra que vuy està feta en dita iglésia, sino és tant solament lo simbori del mitg de archs en amunt, lo qual li sie líscit poder espatllar, com és dit, de

archs en amunt y se pugue valer de present de la despulla qu'en resultarà, y la restant despulla de tota la obra vella que procehirà de la dita part de iglésia, que per rahó del tracte se dona a preu fet (la qual també se li dona per a que s'en puga valer en lo fer de las dos sagristias) no la pugue tocar ni espatllar fins vinga lo cas de fer-se las dos sagristias que serà lo últim que's farà de dita fàbrica»[16]

Els Juli, família de mestres d'obres i arquitectes

Els Juli eren una família de mestres d'obres i arquitectes barcelonins dels segles XVII i XVIII. Sovint costa d'identificar cadascun dels seus membres –n'hi hagué quatre que es van dir Josep– i, per això, els seus biògrafs han atribuït a uns les realitzacions d'altres.[17]

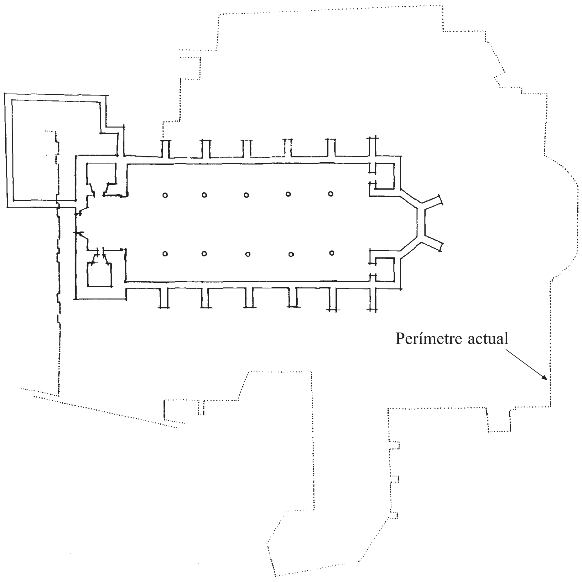

Planta de l'església de Santa Maria abans del 1546.

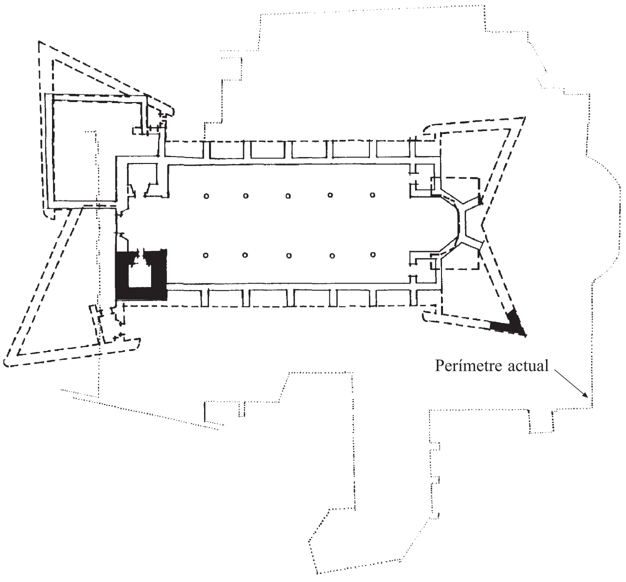

Planta de l'església de Santa Maria, amb superposició de la planta de la fortificació projectada per l'enginyer reial Benedicto de Ravena (1546). Les parts en negre corresponen al campanar i a la punta de la fortificació localitzada al subsòl de l'actual capella de Sant Josep.

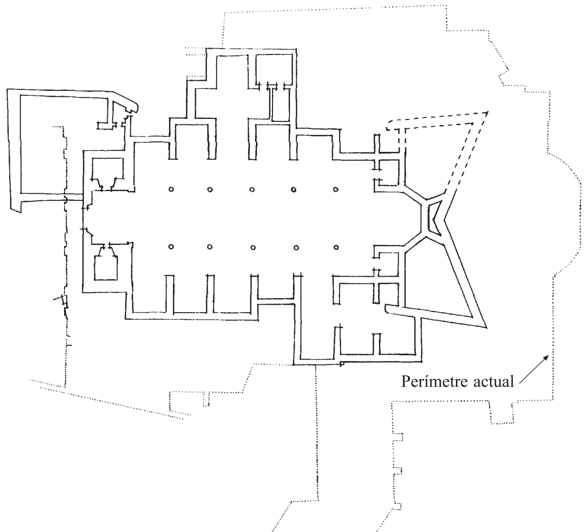

Planta de l'església de Santa Maria abans del 1675.

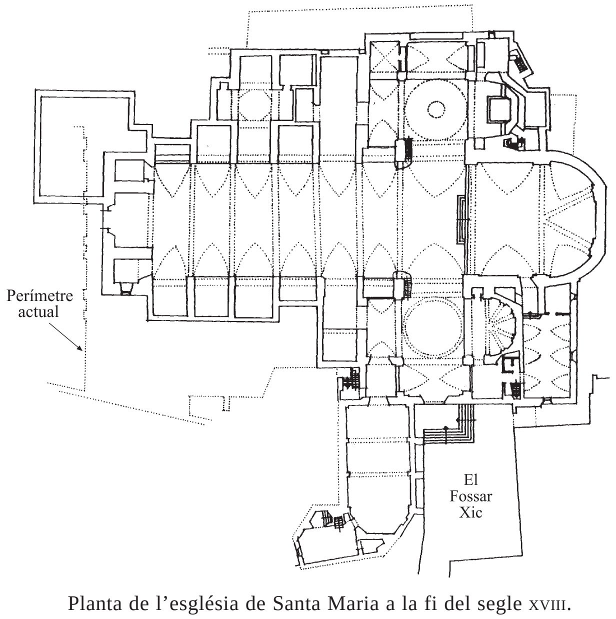

Planta de l'església de Santa Maria a la fi del segle XVIII.

Manel Salicrú i Puig. Andreu Salicrú i Lluch (1999).

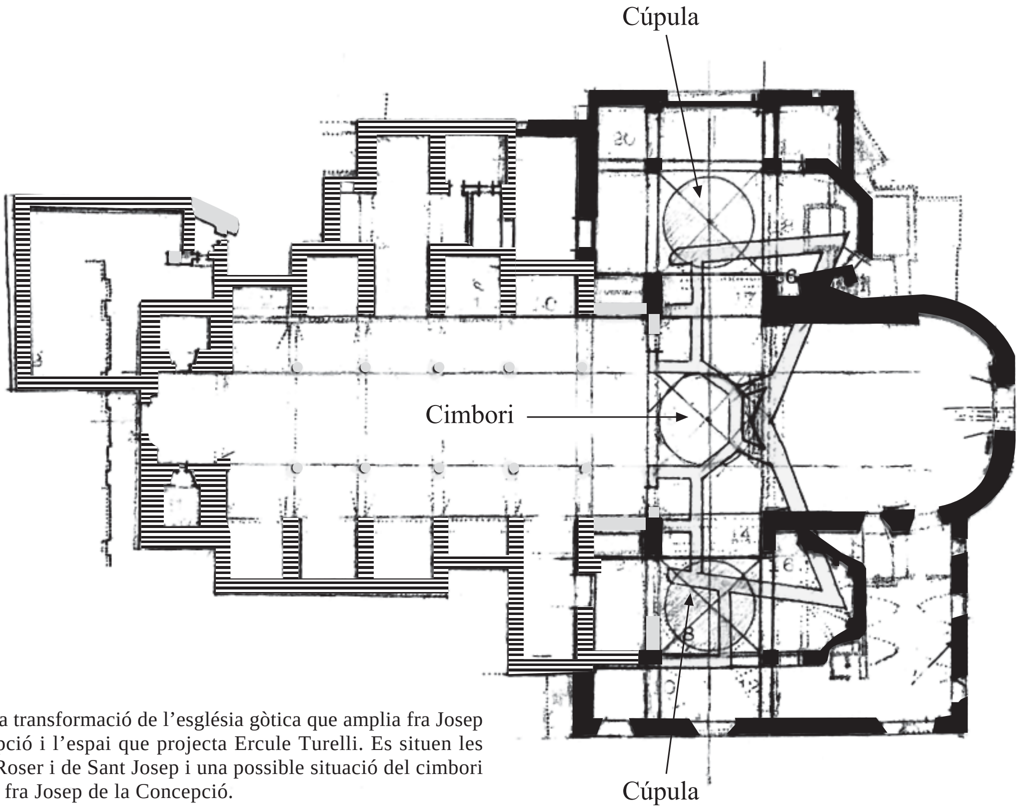

Hipòtesi de la transformació de l'església gòtica que amplia fra Josep de la Concepció i l'espai que projecta Ercule Turelli. Es situen les cúpules del Roser i de Sant Josep i una possible situació del cimbori projectat per fra Josep de la Concepció.

Josep Juli (major), mestre de cases i conseller de Barcelona (+1701). Fou investit mestre per la Confraria de mestres de cases i molers de Barcelona cap al 1660. Va prendre part a la darrera fase de la construcció de la Casa de Convalescència i en les obres de l'Hospital durant més de cinquanta anys. La Companyia de Jesús li va encarregar l'any 1680 el projecte del nou temple de Betlem, destruït per un incendi de l'octubre del 1671.

La paternitat de les traces de l'església de Betlem és discutible, però no hi ha cap mena de dubte que els Juli participaren a dur-la a terme, per bé que és difícil de dir quin és el paper que va fer cadascun dels membres de la família en l'execució d'aquesta notable obra barroca. Josep Juli (major) va exercir els càrrecs de prohom, clavari i credencer, i des de 1688 fins a 1689 va ocupar la més alta magistratura municipal a què podia arribar un menestral, la de conseller sisè. Va morir a l'entorn del 1701.

Benet Juli, mestre de cases (+1711). Fill gran de Josep Juli (major) i de Maria Victòria, la seva muller, va obtenir el títol de mestre de cases el 1674 o 1675. Treballa l'any 1686 pel noviciat del convent de Sant Agustí, l'any 1687 en la remodelació de la capella de l'Hospital General de la Santa Creu i l'any 1694 en la construcció de la capella de Santa Maria de Cervelló.

Benet Juli fou nomenat mestre d'obres del municipi de Barcelona; va exercir el càrrec fins al novembre de 1708, moment en què, sentint-se vell i xacrós, hi renuncià i sol·licità que el successor fos el seu fill gran, Josep Juli i Fabregat. Morí l'any 1711.

Josep Juli Fabregat, mestre de cases (1685-1748). Fill gran i hereu principal de Benet Juli, és una de les figures més rellevants de l'arquitectura barcelonina de la primera meitat del XVIII.

Fou investit mestre per la Confraria de mestres de cases i molers de Barcelona el 1705. L'any 1708 fou nomenat mestre d'obres de la ciutat de Barcelona, càrrec en el qual succeí el seu pare i que va exercir fins a la seva mort.

Les cronologies de l'església de Betlem i de Santa Maria de Mataró, i el resultat formal de l'obra de Turelli, ens porten a algunes reflexions:

a) Les obres del temple de Betlem (1680-1732) i les de Santa Maria de Mataró (1686-1735) són pràcticament fetes durant els mateixos anys i dirigides per la família Juli, amb la intervenció probable de Josep Juli (major), Benet Juli i Josep Juli Fabregat, pare, fill i nét.[18]

El projecte d'Ercule Turelli és del 1685 i l'encàrrec de les obres a Benet Juli és del 1686,

però l'any 1686 Ercule Turelli ja viatja a les fortificacions de Pamplona i San Sebastian per encàrrec del rei Carles II, i no tenim constància de la seva assistència en la direcció de les obres del temple de Santa Maria de Mataró. La correspondència de Turelli amb el rei Carles II, reclamant constantment el sou per poder desplaçar-se i treballar, ens permeten creure que difícilment s'hauria desplaçat a Mataró a dirigir les obres que ell va projectar.

D'altra part, Josep Juli (major) mor l'any 1701, i Benet Juli, el seu fill, mor l'any 1711. Molt probablement, serà Josep Juli Fabregat, el fill de Benet Juli, l'encarregat de continuar les obres del temple, ja que aquestes continuaren fins a 1735 aproximadament, tot i que fins avui no tenim dades que ho confirmin.

b) Els projectes del temple de Betlem i de Santa Maria no són pas semblants, atès que parteixen de situacions diferents, però sí que en tots dos és present el model de l'església del Gesú de Roma, projectada per Vignola l'any 1586. Pel que fa a la basílica de Santa Maria, hi ha uns referents formals i unes proporcions semblants; la planta del Gesú fa 18 x 70 metres i la planta de Santa Maria té 15 x 65 metres aproximadament.

c) Una vegada definit el projecte per l'arquitecte Ercule Turelli l'any 1685, i en la hipòtesi raonable de manca d'assistència seva en la direcció de les obres per raó de la seva feina a les ordres de Carles II i Felip V, i també per la diversa participació de la família Juli en la seva direcció i construcció, probablement els referents formals del Gesú hagin estat un guió de referència ben proper, al llarg de la construcció del temple, per part de la família Juli.[19]

MODEL DEL GESÚ

La construcció central amb la cúpula havia estat el model ideal de l'arquitectura religiosa del Renaixement. L'espai quedava equilibrat amb la cúpula sobre una planta de creu grega. L'exterior i l'interior es corresponen, i les línies vénen determinades des del centre de la cúpula que equilibra tot l'espai. L'evolució d'aquest model cap a la planta longitudinal del Gesú és molt interessant.[20]

L'església del Gesú es va començar quatre anys després de la mort de Miquel Àngel, i ha exercit una influència –probablement més que cap altra església– durant les quatre darreres centúries (Nikolaus Pevsner). Vignola, seguint treballs anteriors de Miquel Àngel, combina la centralitat del Renaixement amb la planta longitudinal de l'edat mitjana.

L'evolució de la planta de la basílica de Sant Pere i la construcció del Gesú estan estretament lligades. Després de la mort de Miquel Àngel, Giacomo Vignola, deixeble seu, el va succeir en la direcció de les obres de la basílica de Sant Pere.[21]

> «Vignola va crear amb el Gesú un tipus nou: la nau allargada, i no només va determinar les noves construccions en les èpoques posteriors, sinó que, fins i tot, la basílica de Sant Pere es va doblegar a aquest nou tipus».[22]

1506: Donato Bramante (1444-1514), basílica de Sant Pere, Roma.

1546: Miquel Angel Buonarotti (1475-1564), basílica de Sant Pere, Roma.

1577: Andrea Palladio (1508-1580), església del Redemptor, Venezia.

1568: Giacomo Vignola (1507-1573), església del Gesú.

1607: Carlo Maderno (1556-1629), ampliació de la basílica de Sant Pere.

1614: Carlo Maderno, atri i façana de la basílica de Sant Pere.

1626: Consagració de la basílica de Sant Pere.

1506: El projecte de Donato Bramante, amb planta de creu grega amb quatre absis, és l'inici de les obres de la basílica de Sant Pere. La cúpula central va acompanyada de cúpules menors i torres als extrems de la planta. La centralitat és tan acusada, que ni tan sols assenyala la disposició de l'altar major.

1546: Pau III encarrega a Miquel Àngel la continuació de les obres, i aquest segueix la planta iniciada per Bramante. Miquel Àngel manté els braços de la creu grega, reforça els pilars centrals, concentra la composició en la cúpula central i crea un deambulatori quadrat perifèric. El projecte de Bramante preveia una cúpula semiesfèrica, però Miquel Àngel l'aixeca amb un tambor i fa una interpretació renaixentista de la cúpula de Brunelleschi, de perfil gòtic, peraltada. En el seu projecte introdueix un pòrtic amb catorze columnes, que finalment no es va executar pel fet que Carlo Maderna, l'any 1607, va allargar la nau.

1577: Il Redentore, d'Andrea Palladio, introdueix els dos models, sense prendre una decisió definitiva entre l'eix longitudinal o la centralitat de la planta.

1568: El Concili de Trento (1545-1563) i el procés de la Contrareforma que el segueix, va promoure en l'arquitectura religiosa l'organització d'un espai en el qual hi ha tres elements essencials, l'Eucaristia, la Paraula i l'Oració.

Després d'uns treballs inicials de Miquel Àngel (1554), el cardenal Alexandre Farnesio encarrega a Vignola el projecte del Gesú. És la primera i la principal església de la Companyia de Jesús a Roma. L'encàrrec consistia a donar la màxima cabuda a una congregació dins dels límits d'una planta allargada.

> «L'església haurà d'estar coberta totalment amb volta, amb una sola nau, sense naus laterals i amb capelles als dos costats».[23]

La nau de l'església de Vignola és d'una amplada de 18 metres, i combina l'esquema centralitzat del Renaixement i la planta longitudinal de les esglésies gòtiques. Les exigències de la Contrareforma s'acompleixen perfectament. L'espai és lluminós i sobri a l'interior, en el qual no hi ha res per distreure les paraules del predicador o la litúrgia de l'altar major. La força de la volta de canó i la cornisa sense interrupcions, accentuen els efectes de la llum que arriba des d'obertures superiors. Les decoracions interiors són posteriors (G.B. Gaulli, il Baciccia i Antonio Raggi (1679).[24]

A l'interior del Gesú, a diferència de les esglésies gòtiques, la llum penetra per la coberta i per sobre de la gran cornisa que separa l'espai. A l'exterior es tracta de com projectar la nau central sense abandonar l'ordre clàssic. Les volutes amaguen els sostres inclinats.

1607: Pau V encarrega a Carlo Maderno la continuació de la basílica de Sant Pere, introduint la planta de creu llatina. Es construeix l'ampliació de les tres naus, l'atri i la façana (1614). La consagració de la basílica es féu l'any 1626.

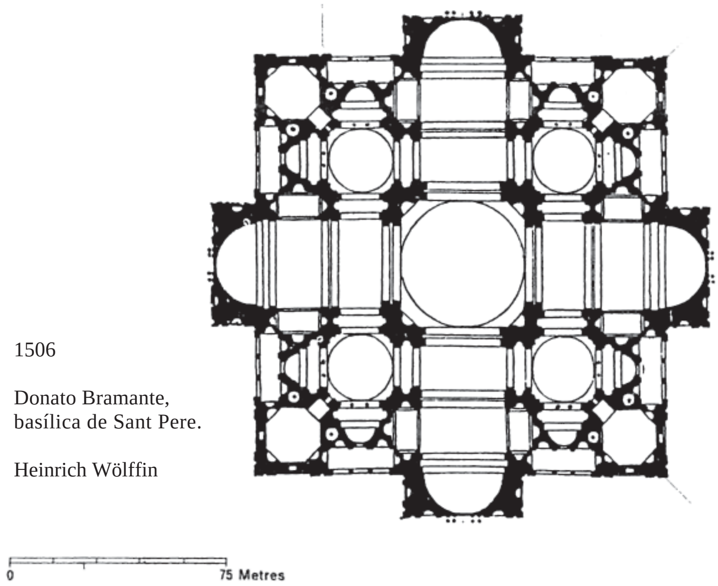

1506

Donato Bramante,
basílica de Sant Pere.

Heinrich Wölffin

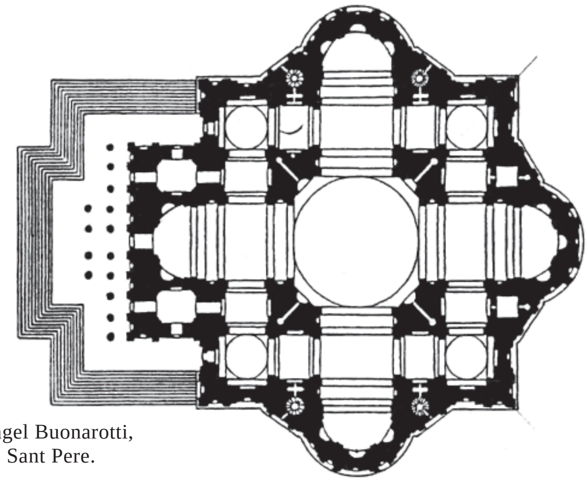

1546

Miquel Angel Buonarotti,
basílica de Sant Pere.

Heinrich Wölffin

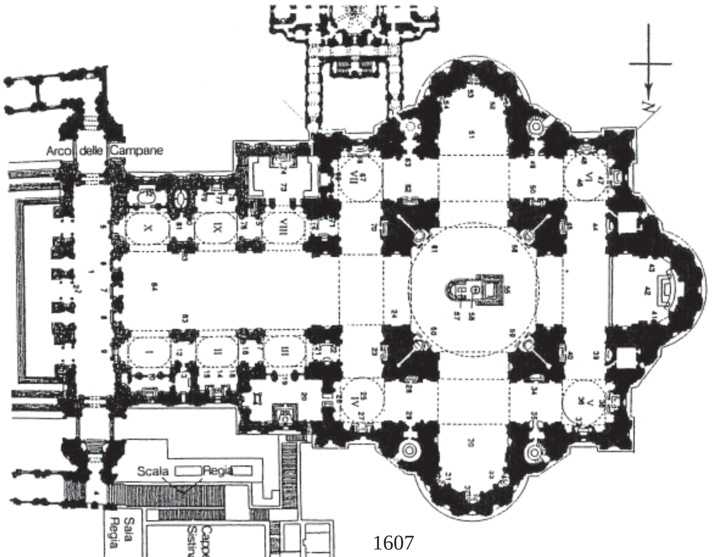

1607

Carlo Maderno,
ampliació de la basílica de Sant Pere.

Heinrich Wölffin

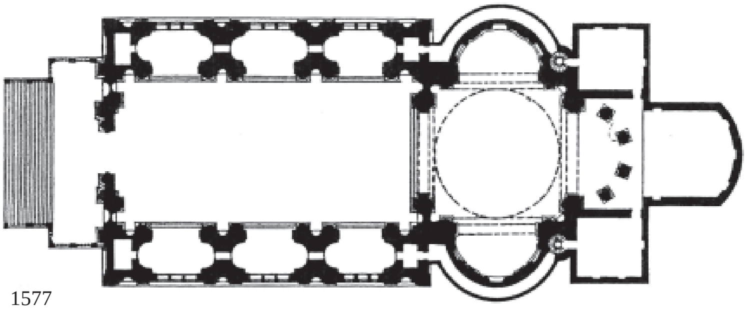

1577
Andrea Palladio, església del Redemptor, Venècia
Heinrich Wölffin

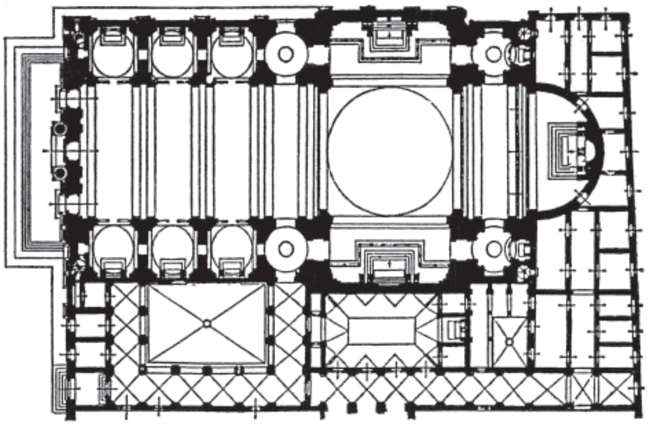

1568
Giacomo Vignola, església del Gesú
Heinrich Wölffin

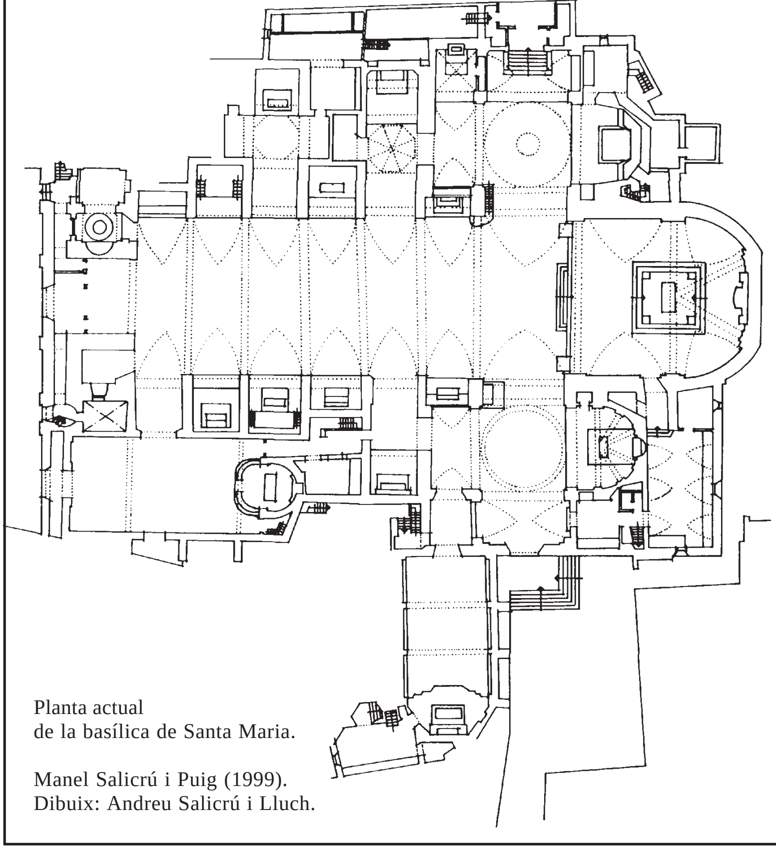

Planta actual
de la basílica de Santa Maria.

Manel Salicrú i Puig (1999).
Dibuix: Andreu Salicrú i Lluch.

Els referents del Gesú, en el cas de la basílica de Santa Maria de Mataró, són especialment propers en la formalització de l'espai:

El tractament dels murs, la volta de canó, les pilastres i els capitells, els daurats, les finestres i la llum des de la volta, l'arquitrau i la cornisa, i els contraforts exteriors amb una acusada curvatura en la seva part superior.

La intersecció de la nau amb el creuer i la superposició de les dues cornises a diferent alçada, genera una nova percepció de l'espai. L'estructura projectada per fra Josep de la Concepció fa decidir Turelli d'allargar la nau fins a l'absis i obviar qualsevol cimbori o cúpula en el creuer.

El mur massís sobre els arcs gòtics arriba fins a la cornisa. Per sobre la cornisa s'inicia la gran volta que cobreix la nau. La llum entra a través dels finestrals laterals de la volta. L'entrada de llum per la gran rosassa de la façana principal va quedar cegada quan s'hi col·locà l'orgue. Turelli introdueix una lleugera curvatura en el tancament posterior del presbiteri, l'absis que completa la unitat de la nau. Els braços del creuer principal defineixen dues centralitats secundàries, presidides per una capella, amb planta de creu grega i coronats amb cúpula.

El projecte d'Ercule Turelli configura una església desproveïda d'ornaments accessoris. Hi és present allò que explica Cèsar Martinell, referint-se a les aportacions catalanes a l'arquitectura barroca, quan diu:

> «...per circumstàncies de tipus ètnic i polític repetidament esmentades, Catalunya no pogué aportar edificis pròcers en quantitat a la nova modalitat arquitectònica, però es mantingué a gran nivell en la seva qualitat artística, que representa un grau apreciable de depuració plàstica, en les composicions aparentment confuses i complicades d'aquest període.»[25]

L'església del Gesú, a Roma. Fotografia *roma/chiesa del gesù* (1975).

L'església té altres espais incorporats al conjunt. El creuer petit de l'antiga església gòtica, amb cúpules a cada banda, la de migdia del segle XVII i la del nord construïda després de 1939, la capella de les Santes del segle XVII i construïda per fra Josep de la Concepció, la capella dels Dolors, del segle XVIII i la capella del Sagrament del segle XIX.

Agàpit Borràs i Plana

De fet, a la basílica de Santa Maria, traspassada la façana –obra molt posterior de l'arquitecte Josep Simó i Fontcuberta (1861-1864)–, entrant a l'interior, sorprèn la visió de la gran nau, la «depuració plàstica» que comentava Martinell, lluny de certs excessos del barroc.

Santa Maria de Mataró. Fotografia Antoni Canal.

NOTES

1.- Lluís Ferrer i Clariana, *Santa Maria de Mataró*, I (Mataró 1968), 111-114.

2.- Ferrer, *Santa Maria*, I, 115.

3.- Joaquim Llovet, *La ciutat de Mataró*, I (Mataró 1959), 69-70.

4.- Joaquim Llovet, *Mataró. Dels orígens de la vila a la ciutat contemporània* (Mataró 2000), 135.

5.- J. Carrera Pujal, *Historia económica de Cataluña. Siglos XVI al XVIII*, I (Barcelona 1947), 465. Citat per Llovet, *Mataró*, 153.

6.- Llovet, *Mataró*, 136.

7.- Jordi Nadal i Oller, Emili Giralt i Raventós, *L'emigració francesa a Mataró* (Mataró 1966), 27.

8.- Albert Garcia i Espuche, Manuel Guàrdia i Bassols, *La construcció d'una ciutat: Mataró 1500-1900* (Mataró 1989), 54.

9.- Cèsar Martinell, *Arquitectura i escultura barroques a Catalunya* (Barcelona ????).

10.- Llovet, *Mataró*, 86.

11.- Joaquim Llovet, «Santa Maria en l'origen i fixació del primitiu nucli urbà de Mataró i en la defensa de la vila», *Mataró restaura Santa Maria* (Mataró 1999), 16.

12.- Manel Salicrú i Puig, «La construcció de l'església actual, segles xvii i xviii», *Mataró restaura Santa Maria* (Mataró 1999), 17.

13.- Salicrú, «La construcció», 21.

14.- Salicrú, «La construcció», 22-23. El contracte d'ampliació i nova construcció de l'església va ser publicat per Josep M. Madurell i Marimon, *L'art antic al Maresme* (Mataró 1970), document 120 i reproduït novament als *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 90 (Mataró, gener 2008), amb notes de Manel Salicrú i Puig.

15.- Salicrú, «La construcció», 18.

16.- Madurell, *L'art antic*, 264.

17.- Manuel Arranz, *Mestres d'obres i fusters. La construcció a Barcelona en el segle xviii*, Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Barcelona (Barcelona 1991), 245-248.

18.- Josep M. Martí Bonet, Pere-Jordi Figuerola, *Betlem. Quatre segles a la Rambla de Barcelona* (Barcelona 1993).

19.- Martí, Figuerola, *Betlem*.

20.- Heinrich Wölffin, *Renacimiento y Barroco*, Paidós (1978), 99-119.

21.- Wölfflin, *Renacimiento*.

22.- Wölfflin, *Renacimiento*.

23.- Wölfflin, *Renacimiento*.

24.- Wölfflin, *Renacimiento*.

25.- Cecilia Pericoli Rodolfino, *Roma / Chiesa del Gesú* (Bolonya 1975).

Mataró comptà amb escoles de nàutica als segles XVIII i XIX, on es formaren una legió de pilots de la ciutat i comarca, que s'incorporaren a la marina de vela catalana. El nostre col·laborador resumeix el funcionament de l'escola de nàutica local al segle XIX, i posa de relleu l'interès que tingué l'Ajuntament de l'època a mantenir aquesta classe d'estudis a la ciutat.

LES ESCOLES DE PILOTS DE MATARÓ AL SEGLE XIX

De les escoles de nàutica obertes a Mataró durant el segle XIX, ja ens n'havem ocupat a distintes ocasions.[1] També ho han fet altres autors: els uns, incidentalment,[2] uns altres limitant-se a un període concret[3] o a un aspecte determinat.[4] Ara, volem fer una breu divulgació de tot plegat, bé que afegint-hi algunes dades noves i matisant o ampliant alguns extrems que han vingut quedant imprecisos.

EL RESTABLIMENT DE L'ESCOLA DE NÀUTICA

Disposem de poques notícies sobre l'ensenyament nàutic a Mataró als inicis del segle XIX. Només sabem, d'una manera indirecta, que l'any 1802 Josep Bassó era el mestre i director d'aquesta escola, i que va morir al 1811.[5] Més endavant (1819) trobem residint a la ciutat un Joan Baptista Boté, amb la indicació de «mestre dels pilots».[6] El cas és que el 1821 l'Ajuntament i els zeladors de Marina arribaren a un acord amb els mariners, per tal que aquests els facilitessin la casa coneguda per la «nàutica», que havia estat la seu de l'escola de pilots de Mataró al segle anterior, per tal de restablir-hi els estudis, sota la direcció d'un professor interí, Josep Boter.[7] A l'any següent, aquesta escola ja es devia trobar activa, sota la protecció de l'Ajuntament, segons es dedueix de la petició feta per un aspirant a ingressar-hi,[8] però no sabem fins quan subsistí.

El que sí sabem, és que en morir Josep Baralt (1829), –que era el director de l'Escola de Nàutica d'Arenys de Mar–, l'Ajuntament de Mataró va demanar al rei permís per establir aquesta escola a Mataró, proposant per mestre Francisco de P. Farrucha, i a contribuir al seu sosteniment amb 300 rals mensuals. La resposta fou negativa, però, en canvi, el monarca donà permís als mataronins per restablir l'antiga escola de nàutica local.[9] Això es posà a la pràctica tot seguit amb el nomenament d'Ezequiel Calvet, segon pilot de la reial armada, per mestre i director de la novella escola (1830), amb el beneplàcit reial.[10]

Segons un estat de comptes d'aquesta escola, a principis de 1832 hi estudiaven vint-i-quatre alumnes cursant nàutica i altres cinc, matemàtiques. Quatre alumnes ho feien gratuïtament com a compensació al gremi de mariners per la cessió de l'edifici i els estris de l'escola. En la presentació d'aquest estat es parlava de la conveniència d'haver de limitar-se a un sol mestre dels dos que exercien al centre, per tal de no minvar els pocs fons amb què hom comptava.[11] Però l'exercici només se saldà amb un petit dèficit; als seus finals, hi estudiaven vint alumnes, dels quals sis ho feien de forma gratuïta per disposició de l'Ajuntament.[12]

Com que el manteniment de l'escola resultava carregós, l'Ajuntament resolgué adreçar-se al ministre de Foment, l'any 1833, demanant-li ajut.

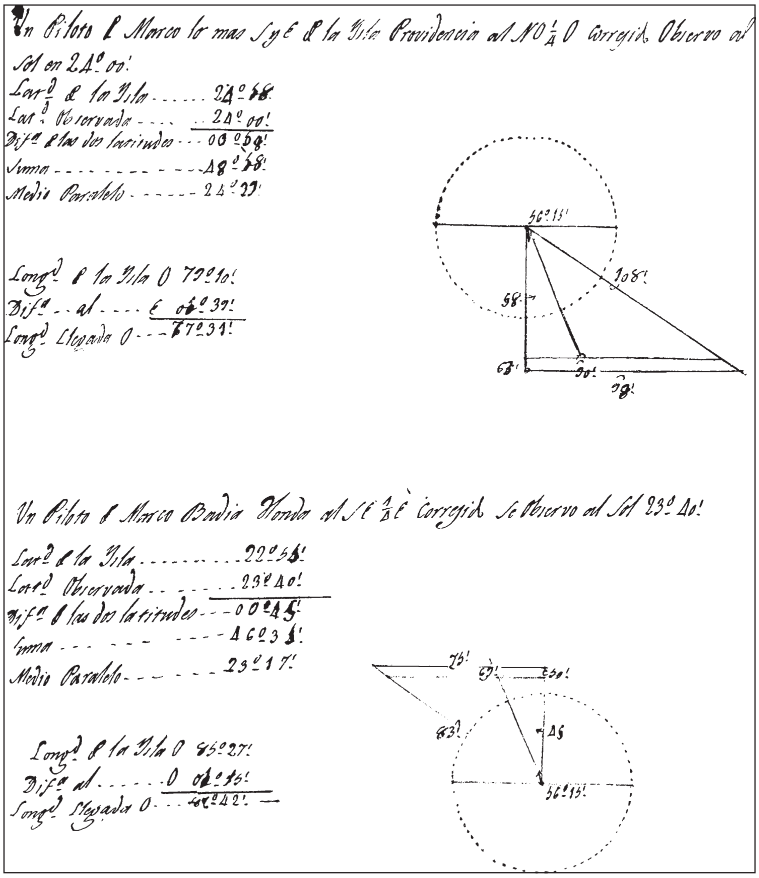

Exercici d'un alumne
de l'Escola de Nàutica de Mataró
(Arxiu Municipal de Mataró).

La resposta fou positiva. El rei concedí a l'Ajuntament una subvenció de 600 duros anuals procedents del dret de periatge que cobrava la Junta de Comerç de Barcelona, una quantitat que Mataró anà rebent amb alguna regularitat a partir de l'any següent.[13] Amb això, l'ensenyament nàutic esdevingué gratuït per a tothom. Endemés, l'Ajuntament acordava el mateix any adquirir material escolar, com agulles nàutiques, sextant, almanac per a 1834, pissarres, paper, etc., amb destinació a l'escola.[14]

EL REGLAMENT DE L'ESCOLA

Igualment, en el camp administratiu, el mateix Ajuntament aprovà l'any 1836 un reglament per al règim intern de l'escola de nàutica. D'entrada, amb aquest reglament, hom disposava la gratuïtat de l'ensenyament, que havia d'anar a càrrec d'un professor, amb el sou de 600 rals de billó mensuals, i determina que se seguiria el mètode Gabriel de Ciscar. L'escola quedava dividida en quatre classes. En la primera, s'hi ensenyaria aritmètica, en la segona, geometria i trigonometria rectilínia, en la tercera trigonometria esfèrica i cosmografia i, en la darrera, navegació. Per a ingressar-hi, calia saber llegir i escriure i conèixer les principals regles d'aritmètica. Els aspirants menors de 12 anys s'haurien de proveir d'un permís del pare o del tutor. El curs comprenia des del primer de setembre fins al 30 de juny. El juliol i agost eren mesos feriats i no hi hauria classes en les festes assenyalades de l'any. Les lliçons es donarien tots els dies no festius, malgrat plogués, dues hores al matí i dues a la tarda; les tardes del dissabte anaven destinades a pràctiques de les maniobres navals «a la vista del buque destinado a este efecto», que es devia tractar de la maqueta que després veurem.

Seguint amb el reglament, els alumnes podrien assistir, si calia, a les classes de dibuix que sostenia el propi Ajuntament. Als professors, se'ls permetia donar lliçons en privat, però només a alumnes de l'escola. Els exàmens s'havien de celebrar davant d'una comissió de les escoles municipals; per aprovar, als alumnes de la quarta classe, els calia portar un càlcul de longitud i un altre de latitud, fets per ells mateixos. Fóra bo –s'hi afegeix–, que portessin, a més, una carta esfèrica. També s'admetria a examen per a una classe superior dos dels alumnes amb qualificació d'excel·lent de l'anterior. En cas de malaltia del professor, aquest hauria de proposar un substitut a càrrec seu.[15]

L'ACTIVITAT DE L'ESCOLA FINS AL SEU FINAL

El registre dels alumnes aprovats a l'escola mataronina de 1830 a 1837 –l'únic que es conserva– recollint els exàmens presidits, successivament, pels comandants de la província de Marina de Mataró, Manuel Vacaro (1830-1832), Agustín Angosto (1832) i José García de Santa Maria (1832-1837), totalitza 134 aprovats per a pilots de tercera classe i 87 per a segona. El registre mostra que la participació d'alumnes a l'escola era preferentment de les poblacions del seu veïnatge marítim. Els alumnes de Mataró mateix no són pas els més nombrosos, ans sobresurten els de Vilassar, seguits pels de Masnou, i amb menys nombre també se'n troben d'altres localitats, com Sant Feliu de Guíxols, Lloret de Mar, Tossa, Arenys de Mar, Canet i Sant Pol.[16]

Per haver passat Ezequiel Calvet a l'escola de nàutica de Barcelona, el 1839 l'Ajuntament proposà

la seva substitució per Josep Espín, segon pilot de l'Armada i graduat d'alferes de fragata, que des de 1835 ja era mestre de l'escola mataronina.[17]

Ja hem dit abans que l'Escola de Nàutica de Mataró era gratuïta, subvencionada per la Junta de Comerç de Barcelona, ajut que aviat també inclogué l'ensenyament del dibuix, però no sempre aquesta institució fou puntual en el seus deures, sinó que, alguna vegada, el retard a liquidar la subvenció obligà els alumnes a pagar alguna quota.[18]

D'altra banda, els fons de l'escola foren esmerçats a vegades –anys 1846 i 1847– per cobrir temporalment les atencions peremptòries de l'Ajuntament, però que, finalment, aquest acabà reintegrant-los.[19]

D'altra banda, cal dir que l'escola no comptava pas amb un material docent massa abundant. Per un inventari de 1844, sabem que, a part de les taules, pissarres i altre mobiliari, entre el qual no mancava un retrat del rei Ferran VII, posseïa un instrumental propi per a la pedagogia nàutica, com els tractats de Gabriel de Ciscar, Agustí Canelles, José de Mendoza, Dionisio Macarte, ultra almanacs nàutics i altres efectes de propietat municipal. També s'hi relaciona el model de fragata que pertanyia al gremi de mar de Mataró.[20]

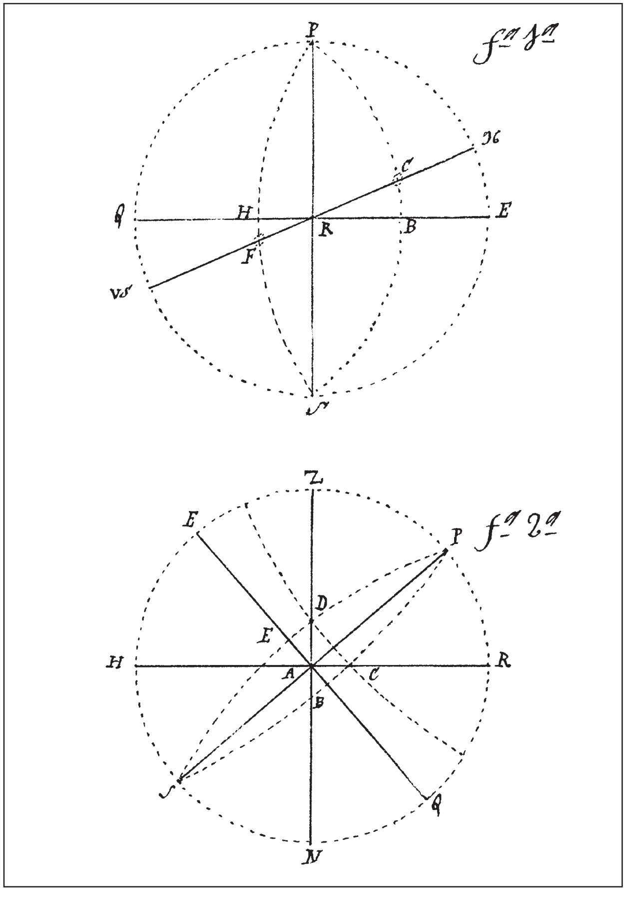

Al mateix any 1844, a conseqüència dels fets polítics de l'any anterior (revolta de la *Jamància*), s'engegà a Mataró una repressió contra el partit liberal, a resultes de la qual el professor de l'escola de nàutica, Josep Espín, romangué empresonat alguns mesos a Barcelona.[21] Espín era molt considerat a la ciutat. Precisament, el 1841 l'Ajuntament s'havia oposat que fos traslladat a Cartagena al·legant els mèrits que havia fet al front de l'escola mataronina.[22] L'empresonament d'Espín degué paralitzar els estudis algun temps, perquè l'Ajuntament va demanar el nomenament d'un nou professor o la facultat de fer-ho. Així, l'any 1844, designaren interinament Fulgencio Pascual Calvet, pilot de l'Armada, que aleshores residia a Cartagena.[23] No sabem, però, si arribà a prendre possessió del càrrec, perquè a l'abril de 1845 la mestria de la nàutica encara es trobava vacant, en tant que Josep Espín romania desterrat del Principat per disposició de l'antic capità general, el baró de Meer.[24]

Com que a principis de 1846 la plaça de mestre encara romania en la mateixa situació, l'Ajuntament proposà per professor José Ruiz de Ruiz, tinent de navili, que prengué possessió a l'octubre de 1847.[25] Precisament, sabem que l'any següent l'escola mataronina comptava amb trenta-dos alumnes, trenta dels quals eren en disposició d'examinar-se, segons informava aquest mateix professor.[26] Això vol dir que aleshores aquell centre docent es trobava en plena activitat, continuant sota el patrocini de l'Ajuntament, que resolia sobre l'admissió d'alumnes, la compra de material per a l'escola, etc.[27]

Aviat, però, les coses canviarien radicalment. I és que per Reial Decret de 20 de setembre de 1850 del Ministerio de Comercio, Instrucción y Obras Públicas, hom disposà la creació d'escoles de nàutica «completas» a Alacant, Barcelona, Bilbao, Gijón, Málaga, Palma de Mallorca, Santander i Tarragona, i unes altres d'«especiales» a diferents punts del litoral del regne, totes vinculades als respectius instituts de segon ensenyament.[28] Pocs dies després, el 25 de setembre, una reial ordre disposava la supressió de totes les escoles de nàutica no previstes en aquell reial decret i encara afegia que les que haguessin de subsistir deixarien d'estar sota la dependència de les Juntes de Comerç.[29] Aquest fet marcà el final de l'escola de Mataró, que l'octubre del mateix any tancava,[30] després d'una dilatada existència formant pilots per a la marina del país.

Exercici d'un alumne de l'Escola de Nàutica de Mataró (Arxiu Municipal de Mataró).

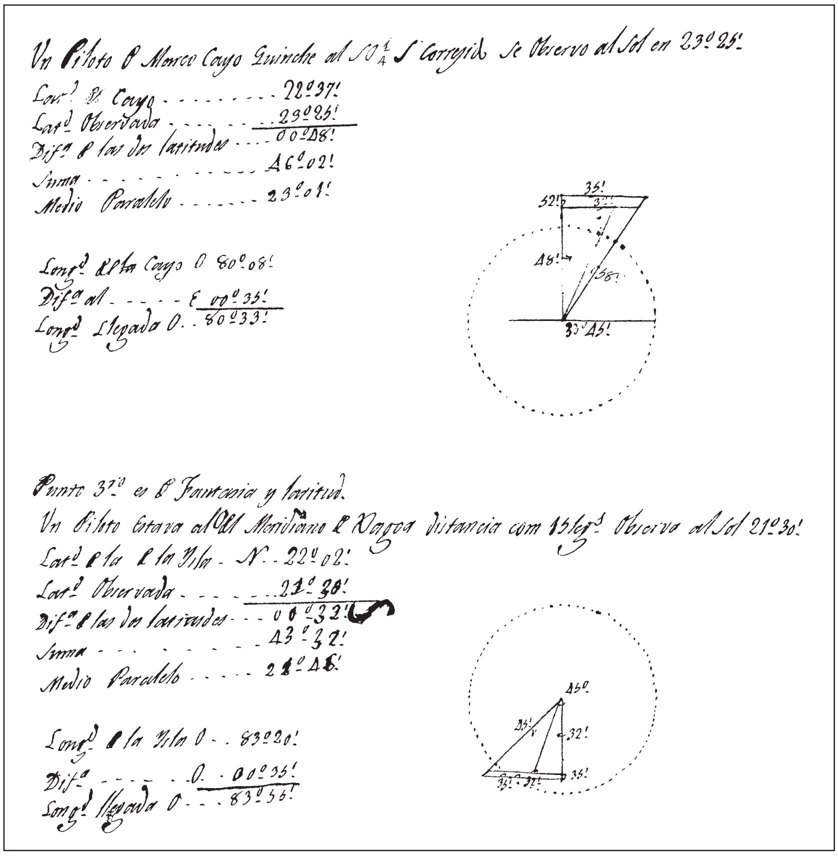
Un Piloto d Marco Cayo Quinche al SO¼ S Corregido se Observo al Sol en 23º25'
Lat.d de Cayo .... 22º37'
Lat.d Observada ...... 23º25'
Dif.a d las dos latitudes .... 00º48'
Suma .... 46º02'
Medio Paralelo .... 23º01'

Long.d d la Cayo O 80º08'
Dif.a al ..... E 00º35'
Long.d llegada O.. 80º33'

Punto 37.º es d Fantasia y latitud.
Un Piloto estava al del Meridiano d Mayor distancia com 15 leg.s Observa al Sol 21º30'
Lat.d d la d la Isla - N. 22º02'
Lat.d Observada ..... 21º30'
Dif.a d las dos latitudes ... 00º32'
Suma .... 43º32'
Medio Paralelo ..... 21º46'

Long.d d la Isla O.. 83º20'
Dif.a ...... O. 00º35'
Long.d llegada O... 83º55'

Exercici d'un alumne
de l'Escola de Nàutica de Mataró
(Arxiu Municipal de Mataró).

de la ciutat i del partit judicial. Amb això, s'acordà nomenar una comissió per al seu estudi, de la qual formà part l'inevitable Josep Espín, l'antic professor de l'escola de nàutica local.[33]

Caldrà dir que Josep Espín no es trobava vagatiu, car consta l'any següent (1869) formant part del quadre de professors de l'escola de nàutica del Masnou, en qualitat de director i professor.[34] Finalment, el juny del 1870, a l'edifici ocupat per la comandància de Marina, a Mataró, s'hi obrí una escola de nàutica, regida pel mateix Josep Espín.[35]

LA INCORPORACIÓ DE L'ESCOLA DE NÀUTICA ALS ESCOLAPIS

LA REVOLUCIÓ DE SETEMBRE I L'ESCOLA DE NÀUTICA

Posteriorment, es feren algunes temptatives per reanimar els estudis de nàutica a Mataró. Al gener de 1851, per una circular del Ministerio de Comercio, Instrucción y Obras Públicas, es disposà la unificació de totes les escoles (completes i especials) i la conservació de les escoles existents. I això era conseqüència de les dificultats per dur a la pràctica el reial decret de 20 de setembre de 1850, que hem esmentat abans. Aquella circular donava opció als ajuntaments per demanar l'obertura o la continuació d'escoles de nàutica, però disposa que tindrien la consideració legal d'escoles privades i quedarien incorporades als instituts de llur respectiva província.[31]

Al mateix any (1851) l'Ajuntament de Mataró demanà permís per obrir una escola de nàutica a la ciutat a càrrec del pilot vilassanès Josep Casanovas, però no s'obtingué l'autorització reial, malgrat la vehemència amb què la corporació municipal s'adreçà al monarca, tot destacant l'interès general que reportaria a la ciutat i a diverses poblacions de la comarca marítima.[32]

Però l'any 1868, la Junta revolucionària de Mataró estimà oportú de restablir l'escola de nàutica local en creure-la molt convenient per als interessos

Abans de continuar, caldrà explicar que l'any 1869 l'Ajuntament de Mataró –a petició dels pares d'alumnes– havia obtingut per al col·legi de Santa Anna, pel que feia al segon ensenyament, la qualificació d'Establecimiento de Enseñanza Libre. I és que aquesta classe de centres lliures gaudien d'una major autonomia acadèmica, i la seva fundació per part d'ajuntaments i diputacions (R.D. 14 gener 1869) era fruit d'un dels principis de la revolució de setembre de popularitzar l'ensenyament. En el cas de Santa Anna, l'Ajuntament de Mataró havia aprofitat el fet que ja subvencionava els escolapis per aconseguir aquella qualificació de col·legi lliure, afectant només els estudis de segon ensenyament.[36]

Així, doncs, pel gener de 1871, l'Ajuntament Popular de Mataró es plantejà la conveniència d'agregar l'escola de pilots i també la de perits industrials (Química i Mecànica) al col·legi lliure de segon ensenyament de Santa Anna.[37] Al mateix mes, el rector de la universitat de Barcelona declarava els estudis de pilotatge i els corresponents a la carrera de perits industrials agregats a l'escola lliure.[38] Poc després, pel maig, el mateix Ajuntament demanava al govern de l'estat que declarés oficial l'escola de nàutica, i l'agost següent el ministeri de Foment hi accedia, declarant que els estudis fets a l'escola de nàutica sostinguda per l'Ajuntament eren vàlids per a la carrera de pilot.[39]

A finals de setembre del mateix any (1871) es feia l'agregació, per conveni, de l'escola de pilots i el seu professorat al col·legi d'ensenyament lliure de Santa Anna, només que les classes de pilotatge i maniobra es donarien a la comandància de Marina,[40] és a dir, a l'antiga seu de l'escola de nàutica, on havia quedat la maqueta de la fragata. Igualment, en aquest acte, l'Ajuntament cedí als professors de l'escola de nàutica els drets d'examen i matrícula reportats durant el mes de setembre per repartir entre ells, pel fet que havien ensenyat durant el darrer curs les seves respectives assignatures sense retribució. Potser ja hi havia hagut una col·laboració amb l'Escola Pia, perquè sabem que del curs (1870-71) s'examinaren al col·legi lliure de Santa Anna trenta-cinc alumnes a la secció de nàutica.[41]

EL FINAL DE L'ESCOLA

L'any 1872, a l'escola lliure, hi assistien més de quaranta alumnes de nàutica, molts d'ells de les rodalies,[42] i el 1873 encara s'hi celebraren exàmens.[43] Però, tot plegat, no degué anar més enllà de 1874, pel fet que el govern de l'Estat, per decret de 29 de juliol del mateix any, disposà que els establiments d'ensenyament lliure sostinguts per diputacions o ajuntaments s'haguessin de regir forçosament per la mateixa normativa amb què ho feien els centres d'ensenyament de caràcter oficial, tot donant a aquelles corporacions un breu termini per acoblar-s'hi.[44]

No sabem què va passar a Mataró. El pare Vilà Palà, després de fer notar la mancança de documentació a Santa Anna a aquesta època, creu que a causa de les circumstàncies bèl·liques del moment (Tercera guerra carlista), el 1874 els estudis de nàutica als escolapis hagueren de cessar, com ho corrobora el fet que el mes de juny de l'any següent l'Ajuntament resolgués sol·licitar la reobertura de

Segell de l'Establecimiento Municipal de Enseñanza Libre. Escuelas Pia de Mataró (Arxiu Municipal de Mataró)

l'escola de nàutica a la ciutat, sense cap més despesa mentre durés la guerra, pel cost que aquesta li suposava.[45] Però nosaltres pensem que les noves condicions respecte el règim intern dels col·legis lliures, sostinguts amb diners públics, imposades per aquell reial decret de 29 de juliol de 1874, resultaven de difícil compliment en el cas de Mataró, i que això fou el que provocà la desaparició de l'establiment lliure d'ensenyament de Santa Anna i, amb ell, les escoles especials. Els escolapis continuaren, però, amb la subvenció del municipi com abans de 1869.[46]

* * *

Finalment, caldrà dir que la maqueta de fragata de l'Escola de Nàutica de Mataró fou cedida, per reial ordre, l'any 1890, a l'Ajuntament de Mataró. Instal·lada a l'arxiu municipal, hom la traslladà l'any 1930 a l'anomenada aleshores Casa Museu, al Carreró, però l'any 1937 fou lliurada en qualitat de dipòsit recuperable al Museu Marítim de Catalunya, on avui es conserva. Fóra bo que l'Ajuntament de Mataró reclamés aquesta fragata per exposar-la al museu de la nostra ciutat, com a mostra de l'esplendor del seu passat mariner, o, si més no, exigir al Museu Marítim de Catalunya de fer constar al peu del model la indicació de «propietat o en dipòsit de l'Ajuntament de Mataró». Recordem que es tracta d'un bé patrimonial, de la ciutat de Mataró.

Joaquim Llovet

– ANNEX –

Inventari dels efectes i estris propis de l'Escola de Nàutica de Mataró. Any 1844 [47]

En la ciudad de Mataró, a los veinte y siete de Noviembre de mil ochocientos cuarenta y cuatro.

Constituída una comisión del Muy Iltre. Ayuntamiento de la presente, compuesta de los Regidores D. Manuel Pascual, D. Francisco de Asís Spa y D. Félix Vidal, asistidos de mi el infrascrito secretario, en una de las piezas de la Casa Náutica de esta, que sirve de localidad para la escuela de dicha profesión, con el fin de describir en inventario los efectos y enseres propios de citada escuela en conformidad a lo resuelto por dicha Ilustre Corporación en la Sesión del día de ayer han hallado en la misma y se continua los siguientes:

UTILES. Cinco pizarras de madera, una grande y cuatro medianas, una mesa fina con su paño. Dos idem ordinarias, una con paño y otra sin él. Cuatro sillas finas; Tres idem ordinarias. Trece marcos con cristal para los originales del dibujo. Uno idem dorado con el retrato del Rey, D. Fernando Septimo. Reglas, compases, yeso, ballestas, tinta, etc que se consume cada año.

INSTRUMENTOS. Un octante; Tres esferas o globos chicos, terreste, celeste y armilar; un horizonte artificial; un juego de solidos de madera; Una esfera en secciones de idem; Seis cartas esféricas; Dos estuches matemáticos; Tres ampolletas de media hora, medio minuto y un cuarto de idem; Un anteojo ordinario; Una cadenilla de alam bre de fierro para medir terrenos; Seis piquetes de madera; Un sectante de laton con graduación de platino que mide 15", guarnecido con sus anteojos y caja; Una auja de marcar con mortero de laton; Una idem de bitácora con idem; Un barómetro marino..

LIBROS. Los dos tomos de Ciscar; Dos de Canellas; Dos de Mendoza; Dos de Macarte; Tablas logaritmicas de Callet, de Mendoza Españolas y de Ciscar ordinarias; Los almanaques náuticos de los años mil ochocientos treinta, treinta y uno y treinta y dos;, y el conocimiento de tiempo de Paris para el año mil ochocientos treinta y dos Unas tablas auxiliares ordinarias. Además existen dos cuartieres, un semicírculo de talco, un lapiz, etc que se deterioran con el uso y necesitan reemplaazar; Un libro matriz de asientos de los alumnos y dias de sus exámenes; Un legajo con los memoriales y Bautismos de todos los alumnos; Otro con calados de Longitud y algunos de latitud de los que van ecsaminados; Los demas enseres como la fragata etc. pertenecientes al gremio de Mareantes de esta ciudad.

Cuyos efectos y enseren han quedado depositados en la misma pieza, a cargo de D. Manuel Blanch, portero de la precitada escuela. De todo lo que por disposición de su Señoria formo el presente auto, siendo testigos D. Francisco Font y Casanovas. Piloto, y D. Francisco Gubau, dependiente de la municipalidad y lo han firmado dichos señores comisionados, de que certifico. Signaturas de Manuel Pascual, Francisco Gubau, Felix Vidal, Francisco Font y Thos, notario.

NOTES

1.- Primer, sota el pseudònim de Delfín, a «La antigua escuela de náutica de Mataró», en el periòdic *Mataró*, núm. 145 de 1949, i després a *La Ciutat de Mataró* II (Barcelona 1961), 54-56 i a *Mataró, dels orígens de la vila a la ciutat contemporània*, 344-345.

2.- J.M. PONS GURI, *Estudi dels Pilots. Ensayo monográfico sobre la Real Escuela de Náutica de Arenys de Mar* (Arenys de Mar 1960), 58-59, 62-63, 84-85.

3.- FRANCESC COSTA I OLLER, *Mataró liberal (1820-1856)* (Mataró 1985), 311-313. El text va acompanyat d'un repertori d'acords municipals relacionats amb l'escola de nàutica.

4.- C. VILÀ PALÀ, *Escuelas Pias de Mataró, Su historial pedagógico* (Salamanca 1972), 523-526.

5.- Acords, 7 maig 1802. Josep Bassó era *alférez* de fragata i primer pilot de la Reial Armada (MASM= Museu Arxiu de Santa Maria, Llibres de funeràries i cantars, 18 desembre 1811).

6.- AMM, AH (=Arxiu Municipal de Mataró, Arxiu Històric) 224-01, padró de 1819, carrer de Barcelona. Probablement era Joan Baptista Boter i Castro, primer pilot graduat de la reial armada, que l'any anterior havia sol·licitat permís per obrir a Mataró una acadèmia de matemàtiques i de preparació a altres ciències accessòries, «considerando» –deia– «como una de las principales obligaciones de todo ciudadano el proporcionar a su Patria el adelantamiento de las ciencias...» (AMM, Acords 4 setembre 1818).

7.- AMM, Acords, 5 març 1821. Aquesta casa, de dos cóssos, era al carrer de Sant Felicià i l'ocupà també la comandància de Marina.

8.- AMM, Acords, 12 juny 1822.

9.- AMM, Acords, 14 setembre, 26 octubre 1829.

10.- AMM, Acords, 22 gener, 26 febrer 1830. Si les mensualitats dels alumnes no arribaven als 600 rals al mes, l'Ajuntament es comprometia a satisfer a Calvet la diferència.

11.- AMM, Acords, 16 i 20 gener, 1832.

12.- AMM, Acords, 9 gener 1833, estat inclòs.

13.- AMM, Acords, 25 maig, 25 octubre 1833; AH 153-02, «Libro de caja de los fondos de periage» [1837-1851], s.f.

14.- AMM, Acords, 25 octubre 1833.

15.- AMM, Acords, 25 agost 1836.

16.- AMM, AH 153-01, «Lista de los exámenes verificados en esta Real Escuel de Náutica de la Ciudad de Mataró a cargo de su Maestro Director el Segundo Piloto de la Real Armada D. Ezequiel Calbet, siendo Juez examinador el Sr. Comandante Militar de Marina de esta Provincia Sr. D. Manuel Vacaro, Capitán de Fragata de la Real Armada». Veg. també J.LL, «L'Escola de Nàutica de Mataró. Aspirants a pilot aprovats de 1830 a 1837», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria,* núm. 76 (Mataró 2003), 41-45.

17.- AMM, Acords, 17 maig 1838, 31 gener, 14 octubre 1839.

18.- AMM, Acords, 29 març 1841.

19.- AMM, AH, 153-02, "Libro de Caja de los fondos de periage" [1837-1851], s.f.

20.- AMM, Acords, 26 novembre 1844, Negocis (Contractes) 1836-1850, 27 novembre 1844. Sobre aquest model de fragata, vegeu Joaquim Llovet, «La maqueta de la fragata de guerra de l'antiga Escola de Nàutica de Mataró», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 82 (Mataró 2005). Els efectes i estris inventariats quedaren en poder de Manuel Blanch, porter de l'escola. Remarquem que aquest era, precisament, pare de mossèn Manuel Blanch prevere, compositor, el futur autor de la celebrada missa de les Santes.

21.- Juan Amich, *Historia de los acontecimientos políticos de la ciudad de Mataró en 1843* (Mataró 1855), 129.

22.- AMM, Acords, 30 desembre 1841, 29 març 1842, 23 juliol 1844.

23.- AMM, Acords, 15 octubre i 28 novembre 1844.

24.- AMM, Acords, 18 abril 1845.

25.- AMM, Acords 27 febrer 1846, 29 agost 1846, 27 gener 1851.

26.- AMM, Acords, 3 juliol 1848.

27.- AMM, Acords, 4 novembre, 24 desembre 1847, 10 gener, 26 juny 1848.

28.- *Gaceta de Madrid,* 23 setembre 1850.

29.- *Gaceta de Madrid,* 28 setembre 1850.

30.- AMM, Acords, 27 gener 1851.

31.- *Gaceta de Madrid*, 15 gener 1851.

32.- AMM, Acords, 2 juny, 12, 22, setembre, 7 novembre 1851, 2 gener 1852.

33.- Biblioteca Caixa d'Estalvis Laietana. Mataró, reprografia, "1868. Junta provisional revolucionaria de Mataró. Actas", 14 octubre 1868.

34.- Rosa Almuzara, «Notícia dels fons documentals d'escoles nàutiques conservats a l'Arxiu general i històric de la Universitat de Barcelona», *Quaderns de la Selva*, núm. 13/2 (Santa Coloma de Farners 2001), 206.

35.- Josep Manén, *Relació breu dels successos de cada dia*, edit Francesc Costa (Mataró 1988), 14.

36.- AMM, AH, 083-06, Carta del rector de la Universitat de Barcelona a l'Ajuntament Popular de Mataró de 28 setembre 1869; Acords, 5, 20 agost, 14, 17 setembre, 22 octubre 1869.

37.- AMM, Acords, 13 gener 1871.

38.- AMM, Acords, 27 gener 1871. Advertim que C. Vilà Pala, a *Escuelas Pias de Mataró* (Salamanca 1972), situa indegudament aquest fet a l'any 1874.

39.- AMM, Acords, 16 maig i 22 agost 1871.

40.- AMM, Acords, 29 setembre 1871; C. Vilà Palà, Escuelas Pías de Mataró. Su historial pedagógico (Salamanca 1972), 525-526.

41.- *Memoria leída por D.José García Oliver, alcalde popular de Mataró, en sesión del día 19 de Enero de 1872* (Barcelona 1872), estat V.

42.- *Memoria* [Ajuntament de Mataró], dins Manen, *Relació breu*, s.p.

43.- Almuzara, «Notícia dels fons documentals», 204.

44.- *Gaceta de Madrid,* 30 juliol, 17 setembre 1874.

45.- Vila Pala, *Escuelas Pias*, 526. AMM, Acords, 1 juny 1875.

46.- Així ho reflecteixen els pressupostos municipals de 1869-70 a 1875-76, que mantenen la mateixa consignació de 5.000 pessetes (AMM, Int 561).

47.- Arxiu Històric Comarcal de Mataró, Arxius notarials, Francesc Font y Thos, 27 novembre 1844.

DOCUMENTACIÓ DE SANTA MARIA

A la fi del segle XIX, la fàbrica de l'església de Santa Maria presentava problemes estructurals, hi havia esquerdes en les voltes i alguns arcs i en les parets de la part baixa del campanar.

Per això, el rector Dr. Pau Costas i la Junta d'Obra varen encarregar als arquitectes Emili Cabañes i Eduard Mercader que dictaminessin sobre les obres que calia fer. El Museu Arxiu conserva la instància de sol·licitud de permís d'obres, demanat al bisbat de Barcelona en data 7 de gener de 1896, que tot seguit reproduïm, i que relaciona els desperfectes observats i les solucions proposades.

Els treballs de reparació s'iniciaren tot seguit, i durant l'execució es comprovà que les lesions de les voltes, especialment les de la gran volta de la nau i de les parets baixes del campanar, eren molt greus, fins i tot, amb risc de ruïna. El propi rector Pau Costas, el 18 de setembre de 1904, el dia abans de deixar la rectoria de Santa Maria per tal de prendre possessió de la parròquia de la Puríssima Concepció de Barcelona, ho va relatar «por el interés histórico que pueda tener». També reproduïm el seu escrit.

I, probablement per aclarir de manera definitiva la qüestió, la Junta d'Obra encarregà un informe dictamen als arquitectes August Font i Carreras, Eduard Mercader i Emili Cabañes, signat el 7 de desembre del 1900, que també transcrivim.

Més tard, s'encarregà als arquitectes Emili Cabañes i Melcior de Palau l'anàlisi de la coberta i de l'estructura de l'església, des del creuer gran fins a l'absis, treball que no pogueren enllestir per la malaltia i la mort dels dos professionals.

Tot i que el Museu Arxiu no conserva documentació del tema, un dictamen datat el 30 d'abril de 1917, subscrit per Josep Puig i Cadafalch i Lluís Gallifa Grenzner, arquitectes, conservat a l'arxiu particular del senyor Lluís Gallifa i Planas, en deixa constància.

Aquest informe fa referència a l'estabilitat de l'església de Santa Maria, planteja els problemes de l'estructura de la coberta de la part del creuer gran i l'absis, introdueix minuciosament els càlculs estructurals i dictamina sobre la necessitat de substituir l'antiga estructura de fusta per una nova estructura metàl·lica. El transcrivim només en la introducció i en el resum final.

Les obres de substitució de l'estructura es varen fer tot seguit. Però el Museu Arxiu tampoc no en conserva cap mena de documentació. En l'apartat «Documentació Fotogràfica» reproduïm dues fotografies del moment de l'execució de les obres, de l'arxiu particular del senyor Lluís Gallifa i Planas, i altres fotografies actuals de l'estructura metàl·lica.

Per a una millor comprensió dels textos, s'ha modificat lleugerament l'ortografia i s'hi han incorporat notes redactades per Manel Salicrú i Puig.

OBRES A SANTA MARIA (1896-1917)

INSTÀNCIA DATA 7 DE GENER DE 1896 [1]

«Excelentísimo e Ilustrísimo Señor

El infrascrito Cura Párroco y demás individuos que componen la Junta de Obra de la Iglesia parroquial de Santa Maria de Mataró, a Vuestra Ilustrísima con el debido respeto, exponen lo siguiente:

Habiéndose observado en las bóvedas y arcos de esta Iglesia algún movimiento, se han hecho registrar detenidamente por el Sr. Arquitecto de la misma Don Emilio Cabanyes, acompañado del Arquitecto Señor Mercader, resultando de su inspección que las bóvedas, particularmente las del presbiterio, y algunos arcos, han sufrido un quebrantamiento visible, viéndose numerosas grietas en aquéllas, y algo aplanados algunos de estos.

En opinión de los facultativos los desperfectos señalados no ofrecen por ahora ningún peligro, pero creen absolutamente necesarias algunas obras para evitar los progresos el mal, y que se convierta en próximo el peligro remoto que en la actualidad pueda existir. Las obras que se han de ejecutar, por indicación de los referidos señores Arquitectos, son las siguientes:

1º.- Construir unas fajas diagonales que se crucen por encima las bóvedas de cada tramo, de manera que, aumentando en grueso de arriba a bajo, y ligándolas en su base con los muros, sirvan de contrafuerte a las bóvedas, y abrazándolas enteramente les den consistencia é impidan todo ulterior movimiento.

2º.- Rejuntar los arcos y grietas de las bóvedas por la parte superior y por la inferior, sirviéndose al efecto de puentes volantes,[2] revocando de nuevo lo que sea necesario.

3º.- Llenar unos huecos que hay en la pared de cada arco y que sirven de paso para ir a los senos de las bóvedas, dejando sin contrafuerte los arcos en el punto de su mayor empuje.

4º.- Reconstruir algunos trozos de paredes de encima dichos arcos, por estar aquellos en seco, impidiendo así que aquellas paredes sirvan como tirantes.

5º.- Cambiar en las bóvedas los ladrillos que convenga y renovar algún trozo, si del examen de las mismas con los puentes volantes resultase necesario.

Estas son las obras que los sobredichos Arquitectos creen necesarias y suficientes para asegurar la solidez del sagrado edificio, salvo circunstancias imprevistas ó que la ciencia no puede apreciar.

En vista de lo que precede, y no siendo posible la formación de presupuesto por razón de la naturaleza de los trabajos que se han de ejecutar, y lo que en ellos pueda haber de improviso, la Junta de Obra de esta Iglesia se cree en el caso de haber de acudir a Vuestra Excelencia Ilustrísima.

Suplicando humildemente se digne dar su autorización para principiar y proseguir los trabajos indicados, a reserva de que, si de los primeros trabajos resultase el mal mas hondo de lo que se cree, el Arquitecto Diocesano, en unión con el de la Parroquia, disponga lo conveniente para evitar desgracias y hacer cuantas reparaciones sean necesarias. Resolución que esta Junta de Obra espera del celo e ilustración de Vuestra Excelencia Ilustrísima.

Mataró, 7 de Enero de 1896
Por la Junta de Obra.
Dr. Pablo Costas Pbro.
Cura-párroco, Presidente

Excelentísimo e Ilustrísimo Señor Obispo de Barcelona.

Relació de les obres fetes entre 1896 i 1904, redactada pel rector doctor Pau Costas, el 18 de setembre de 1904[3]

18 Septiembre de 1904. A esta fecha, vigilia de mi toma de posesión de la parroquia de la Purísima Concepción de Barcelona, no están todavía terminadas las obras de reparación de esta iglesia parroquial de Santa María de Mataró, si bien tocan ya a su término, faltando sólo acabar el arreglo del tejado, habiéndose trabajado, salvo algunas cortas interrupciones, desde la fecha de la precedente instancia.[4] Al escribirla nadie podía suponer el estado de ruina en que estaba la iglesia y el campanario, y que fue descubriéndose a medida que se limpió la bóveda por encima y que se colocaron, no puentes volantes, sino andamiajes por debajo. Solo a una protección especial del Cielo se puede atribuir no hubiese de lamentar desgracias, antes y durante las obras. Estas en resumen han consistido en lo siguiente:

1º.- Rejuntar, ligándolas perfectamente, grandes grietas, de las cuales algunas se extendían de arriba a bajo de la iglesia, hasta los cimientos.

2º.- Reconstruir más de la mitad de la cornisa por entero, y la otra mitad resulta también casi nueva, menos la parte exterior o corteza.

3º.- Todos los arcos tuvieron de ser deshechos algunos metros en su centro o vértice y reconstruidos enteramente de nuevo.

4º.- Más de la mitad de la bóveda resulta enteramente nueva, habiéndose añadido además, por encima una hilada más de rasilla[5] en toda la extensión de la bóveda.

5º.- Se ha construido encima de la misma una faja central y otras que se cruzan sobre cada tramo, ligándose todos con unos contra arcos construidos a cada lado de los arcos torales,[6] introduciéndose en estos para aumentar su resistencia.

6º.- Se han construido por entero los tres tramos de pared encima de la capilla de San Antonio Abad,[7] encima de la entrada de la capilla del Santísimo Sacramento y encima del paso de la capilla de San Juan Bautista.

7º.- Se ha construido las bóvedas de los cruceros y arreglado las cupulitas de los mismos resultando estas enteramente nuevas en más de la mitad.

8º.- Se ha construido el coro alto, colocándolo algo más bajo que el antiguo, al que servía de piso la bóveda de la antigua iglesia.[8]

9º.- Ha quedado casi nuevo el muro de la parte del Evangelio, que se halla bajo el coro alto, a la entrada de la iglesia, siendo completamente reconstruidos los cimientos.

10º.- Ha sido enteramente reconstruido el muro del campanario que se halla a la derecha entrando en la iglesia, desde los cimientos inclusive hasta la bóveda del coro. Las otras caras de los muros y cimientos han sufrido grandes reparaciones, lo mismo que el resto del campanario. Al primer examen los arquitectos, como consta en su dictamen,[9] no se dieron cuenta del estado del campanario, porqué se fijaron únicamente en el desplome que se nota en el mismo y que es anterior a la construcción de la parte alta, la que según parece, está perfectamente a plomo; mas examinada más tarde atentamente la pilastra del ángulo y recientes quebraduras de las piedras de esta, sondados los cimientos y el muro, se vio que el peligro era grande y apareció luego mucho mayor cuando, destruida la bóveda del Baptisterio,[10] se vio que en el muro que da frente al altar mayor había en toda su anchura un hueco, que reducía aquel muro, enorme en apariencia, a pocos centímetros de grueso en la parte correspondiente a dicho hueco. Grande fue entonces el terror de los operarios y del arquitecto al ver que casi el campanario no se sostenía sino por dos caras, y éstas en bastante mal estado por su base.

11º.- Se han hecho nuevas también las pilastras de los dos ángulos bajo el coro alto, descansando el arco de este sobre aquellas.[11]

12º.- Se han cambiado gran número de piedras del pavimento de la iglesia, ya muy gastadas y se han ejecutado varios remiendos de importancia en las dependencias de la iglesia.

13º.- Se ha cambiado gran parte del maderamen del tejado y construido la bóveda sobre el coro alto.

Durante mi administración se han hecho también otras reformas y reparaciones de importancia que no tienen relación con la reparación general de la iglesia parroquial. 1º Se ha construido la verja delante la iglesia.[12] 2º se ha sustituido la bóveda antigua de la capilla de los Dolores por un techo de vigas de hierro.[13] 3º Se ha construido el mosaico del pavimento, o mejor dicho, el pavimento de mosaico de la Capilla del Santísimo Sacramento y se ha reconstruido la cloaca y el pavimento de la sacristía de esta capilla, y reforzado los cimientos de la misma y los de su sacristía.

Todo lo que dejo aquí consignado únicamente por el interés histórico que pueda tener.

Mataró, 18 Septiembre 1904

Dr. Pablo Costas, Presbítero, Párroco.

Dictamen dels arquitectes August Font i Carreras, Eduard Mercader i Emili Cabañes, data 7 de desembre de 1900.[14]

Dictamen sobre las reformas que propone ejecutar la Junta de Obra de la Iglesia de Santa Maria de Mataró.

Habiendo la Junta de Obra de Santa Maria de Mataró formulado un cuestionario que sirviese de base a un dictamen técnico sobre la solidez de una parte del templo, y sobre varias reformas que ha creído oportunas acometer en la citada parroquia, los infrascritos arquitectos han tenido la honra de aceptar la delicada misión que les fue ofrecida, permitiéndose tan solo alguna modificación en el orden de las cuestiones propuestas, y cuyo contenido es como sigue:

1º.- Campanario: Determinar las obras necesarias en el mismo en vista de un desplome total, de la flexión de las dos caras vistas desde el interior de la Iglesia y de las numerosas grietas que se observan en las paredes, particularmente en la parte que da al coro.

2º.- Coro alto. Determinar las modificaciones que convendría introducir para mejorar las condiciones acústicas en el techo, arco, paredes, dando tal vez a éstas una forma parabólica, y construyendo una tribuna saliente. ¿Podría ponerse en el fondo un órgano moderno sin que desaparezca el rosetón?

3º.- Vestíbulo y cancelas proyectados en el patio lateral. Modo de disponerlos de manera que preservando del frío en invierno no molesten en verano. Lo mismo se ha de tener en cuenta respecto a las puertas y cancelas del portal principal.

4º.- Conveniencia y modo de colocar un cancel, tal vez de hierro y cristales, en la parte media del vestíbulo, además del de madera que ya existe en la entrada. ¿Podría sin inconveniente cambiarse la puerta del almacén de las sillas,[15] colocándola más hacia el interior de la Iglesia, en caso de realizarse el proyecto de este cancel?

5º.- Modo de disponer las puertas externas y las del cancel para evitar desgracias en caso de pánico.

6º.- Ventanales. Tratándose de cambiar las vidrieras, se ofrecen las cuestiones siguientes:

(a) En vista del estilo de la Iglesia, del estado de los muros, de la forma de los ventanales por la parte de fuera, cual es la forma más conveniente que se debe dar a estos. ¿La rectangular, la ojival ó la circular?

(b) ¿Deben quedar ó desaparecer los dos recientemente abiertos en el ábside?

(c) ¿Debe abrirse (en el supuesto de quedar éstos) el del fondo, ó sea, detrás del altar mayor?

(d) Dimensiones de las del ábside y presbiterio.

7º.- Siendo necesario retirar las imágenes de los apóstoles que hay en las pilastras por el mal gusto de sus formas.

(a) Si sería mejor bajo todos conceptos dejar de sustituirlas por otras, quitando las peanas o cartelas de las mismas.

(b) En el supuesto que sea preferible sustituir aquellas imágenes, que suprimirlas del todo. ¿Convendría que las nuevas fueran de mármol ó, atendiendo su objeto y la forma del templo, sería más estético y piadoso labrarlas en madera y pintarlas?

8º.- Indicar el género de pintura más adecuada a las circunstancias de este templo, de un modo general.

Los ocho extremos que constituyen el objeto de este dictamen son de diversa índole, refiriéndose uno a la estabilidad y solidez del campanario, otros a satisfacer las necesidades de utilidad y conveniencia y otro, por fin, a la parte artística, que dependiendo del decorado anterior, pertenecen al terreno de la belleza como expresión ideal que se dirige al espíritu del observador, preparando su alma al éxtasis, al recogimiento y a la oración.

Al estudiar el problema estático del campanario, iniciado por los desplomes aparentes y las grietas observadas, han procedido al examen de todas sus partes, reconociendo la construcción en todos sentidos, comprobando la verticalidad de unos paramentos, y el desplome de otros, y como quiera que ellos, por sí solos, no satisfacían ni aclaraban las concausas motivadoras de los datos recogidos, ha sido preciso indagar y adquirir antecedentes referentes a la historia del monumento para explicarse de una manera clara y evidente los fenómenos observados. En el estudio analítico de su estructura general del terreno en que se asienta el campanario, de las masas que cargan sobre los cimientos, así como de la comparación con otras fábricas de índole parecida, deben consignar satisfactoriamente que la causa no existe en la deficiente resistencia del subsuelo y mucho menos en la excesiva carga que gravita sobre el mismo, puesto que si en las grandes construcciones de San Pedro de Roma la carga por centímetro cuadrado, sobre el terreno, es de 16’36 kilogramos, en San Pablo de Londres es de 9’36 kg., en Los inválidos de París es de 14’76, Torre de S. Mery 29’40, Santa Genoveva 29’44, Cúpula de Milán 40’00, San Pablo de Roma 19’76, Iglesia de Angers 4’28, Catedral de Barcelona, campanario, 25’00, en Santa Maria de Mataró ésta

solo alcanza la relación de 7'64 kilogramos por centímetro cuadrado, carga mucho menor que la mayoría de los ejemplos citados, y dentro de los límites prudentes que la ciencia aconseja como garantía de la más perfecta estabilidad, aun en los terrenos de menor resistencia.

El estudio constructivo y los datos adquiridos ponen en evidencia las fases porque ha pasado la fábrica del templo actual, corroborando lo que la historia de sus muros y de su aparente estructura manifiesta. Efectivamente los restos ocultos a primera vista, pero que no pueden escaparse al examen minucioso del arqueólogo y del arquitecto, explican con claridad que la parte superior del campanario, en la cual se observa una perfecta verticalidad en todos sus ángulos y paramentos, fue ejecutada en época muy posterior la masa inferior, en la cual se observan desvíos de 0,20 metros en las caras de la fachada principal y la del patio que, alcanzando a una altura de 13,50 m, llegó a ser de importancia y a no dudarlo pudo influir, o bien a suspender, su continuación, o bien a desmontar parte de lo entonces existente. Pero es lo cierto y evidente que el actual cuerpo de las campanas o sea toda la masa que hoy conserva su verticalidad fue construido muy posteriormente como lo manifiesta las formas que constituyen la representación estética de su composición y lo corrobora el distinto sistema constructivo y aún los materiales de que se valieron, muy distintos por cierto de los que caracterizan la época románica y ojival, que se lee perfectamente en la parte desplomada.[16] Resultado de lo expuesto que los indicios de movimiento no son en este punto producidos por causas recientes, sino muy anteriores a la época de su prolongación, y se deduce además que antes de acometer la continuación del campanario tuvieron evidentemente la perfecta convicción que el desplome o movimiento iniciado no afectaba en lo más mínimo a su estabilidad, ya sea por haber sido dominado el motivo inicial ó por la certeza adquirida de que, habiendo desaparecido ya todas las causas originarias, la construcción todas las condiciones de estabilidad que debían ser garantía de su perfecta solidez. Así es porque los dictaminantes dan poca importancia a las grietas que se observan en el enlace de su estructura con la nueva fachada de la Iglesia que construida hace relativamente pocos años no son más que efectos naturales del asiento de la fábrica nueva, demostrando sus direcciones que no arrastran con ello la antigua del campanario.

Falta por otro lado explicarse cual es la causa que motiva las grietas verticales que aparecen en la parte baja y que forman el paramento lateral del vestíbulo de ingreso. Falta también estudiar la estructura interna de la fábrica antigua, oculta por el revoque, y los paramentos del característico sillarejo de la época de los tiempos medios. Al examen de estos detalles ha sido preciso recurrir para conocer las condiciones de estabilidad de este importante elemento constructivo, función principal de la resistencia de su base y realmente, puesta esta estructura en evidencia, ha podido comprobarse que el imperfecto sistema de aparejo externo, exento de enlace y trabazón con la masa interior del muro, el relleno a hueso de las aberturas o huecos tapiados, y el desequilibrio de las masas producido por el desorden del emplazamiento de estos citados huecos, son las causas evidentes de que no ha bastado la enorme masa de su espesor, condición con la cual en los tiempos medios creían llenarlas de solidaridad, prescindiendo del enlace y trabazón de los materiales. Advertidos a tiempo y acometida con acierto la restauración de esta parte de la construcción que por la urgencia y la importancia de los efectos terribles a que podía dar lugar no permitió esperar la presentación del dictamen que por otro lado estaba pendiente de examen que se practicaba, ha salvado y evitado un peligro que pudiera haber producido fatales consecuencias y que viene a dar hoy la seguridad de haber conseguido la perfecta estabilidad de esta parte del templo que ha motivado el estudio de este dictamen.[17]

Punto segundo, referente a las condiciones acústicas del coro instalado sobre el vestíbulo de ingreso. El espacio destinado al coro es el determinado por el parámetro de fachada, el del campanario, que acabamos de estudiar, y el de su frente análogo, dejando en la cara opuesta a la fachada, ó sea en el paramento interior de la nave un hueco de forma arqueada que, no alcanzando el ancho del recinto, deja unos resaltos a manera de jambas ó montantes de la abertura ante dicha. Cubre este espacio un techo plano de yeso y un rosetón de luces ilumina su ámbito que, por la disposición descrita, resulta completamente disgregado de la nave grande y espaciosa y, por lo tanto, en completo desequilibrio de proporciones entre ambos. Atendido la sucinta descripción del coro ¿qué es de extrañar, las pésimas condiciones acústicas que se observan? ¿Si absolutamente todas las partes que lo forman son opuestas y contrarias a las leyes físicas que requieren la conducción del sonido? La vulgaridad de estos conocimientos excusan a los dictaminantes entrar a poner en evidencia los defectos y, desde luego, paran a ocuparse de las reformas que exige el uso utilitario de esta parte importante, que contribuye a la espléndida manifestación en las grandes ceremonias del culto católico.

En primer lugar: debe ensancharse la luz del hueco hasta desaparecerlos montantes que obran como pantallas que impiden la propagación de las hondas sonoras y en su consecuencia la modificación del arco agrandado contribuirá a mejorar las proporciones del espacio cerrado con la nave de la Iglesia. En segundo lugar, es preciso disponer un voladizo espacioso que adelantando sobre la nave permita colocar en ella los cantores fuera de cerramiento en que hoy se hallan. La importancia de esta disposición es de tal índole que no solo ha de mejorar las condiciones acústicas sino que contribuirá a justificar estéticamente la existencia del hueco, mejorando sus proporciones con las de la nave, y embelleciendo el paramento interior de la fachada, que hoy se presenta falto de vida y de armonía en sus líneas generales. Las dimensiones y disposición de este

voladizo vendrá pues á ser un problema á resolver en consonancia con el extremo octavo de este dictamen. El techo plano en los grandes espacios evitan las resonancias pero en los espacios reducidos absorben el sonido y son contraproducentes, por lo tanto será conveniente disponer el techo en forma de bóveda en su totalidad, o por lo menos disponer dos grandes pechinas junto al rosetón, en forma apropiada al reflejo del sonido.

Los adelantos modernos en la construcción de los órganos permite hoy instalar éste adosado al paramento de fachada, emplazando el teclado distante del cuerpo general, y por lo tanto más en contacto con la masa coral e instrumental, y no será obstáculo alguno la existencia del rosetón, puesto que la fachada del instrumento litúrgico puede disponer de modo que la composición venga á unirse con la forma circular del mismo, y así conseguirse una manifestación estética de efecto espléndido y grandioso.

Punto tercero: Entienden muy acertado el propósito de la construcción de un vestíbulo y cancel en la puerta lateral llamada vulgarmente “portal xich” que, por hallarse éste hoy en directa comunicación con la vía pública, se hace difícil evitar la entrada del aire frío en el rigor del invierno. Creen así mismo que este vestíbulo debe proyectarse en disposición tal que resulte un espacio intermedio entre el aire libre y el interior del crucero, y como quiera que en la forma de su planta han de resultar dos fachadas, una paralela y otra normal a la del paramento de la puerta existente, cabe establecer dos huecos ó cancelas uno en cada fachada, de los cuales pueda utilizarse, en los días destemplados y fríos, aquella que resulte en el paramento normal, con lo cual disminuirá notablemente la directa corriente del aire exterior con el interior del templo. La distancia que resultará de la puerta exterior a la interior dará lugar a que aquella esté cerrada al abrirse ésta, interceptando por lo tanto la corriente directa. Otra causa influye en las corrientes bruscas y ésta es el cierre de la pantalla de la puerta exterior, que, poniendo en movimiento la masa de aire del espacio ocupado por el vestíbulo, imprime movimiento a la pantalla de la puerta interior, en vista de lo cual conviene suavizar el movimiento de la pantalla, bien sea por medio del aparato regulador de aire comprimido, o bien por cortinas gruesas y forradas que, no por ser sistema anticuado, deja de producir los efectos de que se tratan de conseguir.[18]

Respecto al cuarto extremo entienden los dictaminantes que es altamente contrario a sus convicciones la proporción de un canal de hierro y cristales, por cuanto, además de reducir el espacio útil de la Iglesia, su aspecto por acertado que estuviera el artista en su concepción no dejaría de dar un carácter diametralmente distinto del arte religioso que ha de ser expresión de místico recogimiento, a la vez que de grandiosa manifestación de elevados sentimientos.

En cambio: creen dar solución a las aspiraciones que el punto encierra al ocuparse del extremo 5º. Que tan oportunamente se refiere á la facilidad de las salidas en las grandes festividades.

Los grandes locales que como las Iglesias tienen por fin utilitario albergar en momentos dados al pueblo cristiano para la celebración de las ceremonias religiosas, exigen condiciones especiales que por su trascendencia y relación con el orden público caen bajo el dominio de la inspección y subordinación de las autoridades encargadas de la de sus administrados. En este concepto las leyes que rigen nuestra sociedad actual fija las condiciones especiales a que han de sujetarse estos locales, salas, teatros, iglesias, etc., y tales prescripciones obedecen en primer lugar a evitar los perjuicios y horribles desgracias, que el ejemplo ha demostrado que pueden suceder en el caso en que el pánico se apodera de la asamblea que está reunida y busca ciega y afanosa el medio de salida de aquel recinto, que amenaza un peligro. Por desgracia la historia nos recuerda inmensidad de casos en que han sido horribles las hecatombes producidas por las causas apuntadas.

Fijando la atención en las circunstancias y condiciones que reúne la Parroquia de Santa Maria de Mataró, que no tiene más que dos puertas, y por sus dimensiones y el espíritu religioso de la población es muy frecuente la aglomeración de gente, el ánimo se comprime y la imaginación se extravía al considerar lo que podría suceder en el momento de un pánico, sea o no sea fundado. La responsabilidad de los dictaminantes cree que sería grandísima si no llamaban sobre el particular la atención de la Junta de Obra para corregir deficiencia tan importante, que podría acarrear días de luto a la ciudad de Mataró.

En su consecuencia estudiada la cuestión con la tranquilidad y desapasionamiento que el caso requiere, y considerando la importancia que entraña la cuestión, han creído que todo debe subordinarse, que todo debe doblegarse, ante una necesidad tan imperiosa, y de ahí que prescindiendo del detalle de la puerta y del cancel, entienden que el problema debe mirarse bajo un punto de vista mas grandioso, saltando por encima de cuantas dificultades de detalle y de mezquina intransigencia pudieran presentarse. En este sentido, ya que por el lado del evangelio no sea posible el proporcionarse una puerta de grandes dimensiones en relación con la capacidad del templo, juzgan que la solución debe buscarse en la misma fachada principal, dando a ella dos ingresos laterales, uno por el almacén de las sillas, y el otro por el campanario y la capilla bautismal. Estas tres puertas no solo darían con ello cumplida satisfacción a la necesidad utilitaria de un fácil desocupo del local, sino que, a la vez respondería a la conveniencia de evitar las corrientes de aire en el invierno, y respondería asimismo a la estética de la disposición interior, puesto que las tres aberturas existen ya, una comunicando con el baptisterio y la otra cegada por un altar. Esta disposición permitiría a voluntad dejar los espacios indicados laterales como entradas ordinarias, que comunicaran a su ve con el vestíbulo actual, burlando así las corrientes de aire y en casos excepcionales la principal y las laterales habían de facilitar indudablemente un servicio perfecto de comunicación inmediata.

Claro es, que se presentarán dificultades pero ninguna de ellas, ni todas juntas son de tal índole que no permitan buscar solución oportuna y conveniente. El emplazamiento del baptisterio en el patio que existe junto al campanario, y al almacén de las sillas en el local que podría habilitarse en la parte inferior de la vicaría, elevando algo el piso actual, y desmontando el plan terreno, dejarían solucionadas las necesidades más apremiantes, restando solo las de detalle de ejecución, que unido a otros problemas de que será preciso ocuparse en este dictamen, han de ser hijos de un proyecto de conjunto de imprescindible necesidad.

Siguen luego tres puntos a estudiar todos ellos relacionados con la parte estética, o sea la belleza interior del templo, y como quiera que toda obra de arte arquitectónico no solo ha de satisfacer a las condiciones de conveniencia ó utilidad y a las de solidez y equilibrio estable que se refiere al orden material, sino que además, y en primer lugar, ha de responder a la necesidad de la belleza que dirigiéndose directamente al espíritu por medio de los sentidos, predispone al alma para los fines especiales; de ahí que estos tres puntos, obedeciendo a un mismo objeto y debiendo contribuir todos al efecto estético, no puedan separarse antes bien contribuyan en su relación a la armonía base de la belleza que integra la obra de arte.

Tenidas en cuenta tales manifestaciones puede contestarse categóricamente a dos, bajo el punto de vista general, dejando su detalle al estudio de conjunto.

En arquitectura vienen caracterizadas las diferentes épocas o estilos por formas propias, por proporciones relacionados con sus ideales, por sistemas constructivos especiales de cada época, de modo que las proporciones el carácter y la belleza se unen y amalgaman en cada estilo, como hijas todas de un solo ideal, y cualquiera que sea la modificación que sufra uno de estos tres elementos, viene el desequilibrio estético de la obra arquitectónica.

He aquí porque la Parroquial Iglesia de Santa Maria actual como resultado de un cambio de estilo, ensanchada y modificada en su totalidad, conservando empero la disposición y magnitud de las antiguas capillas, participa de este cierto desequilibrio de proporciones y carezca de aquella cierta armonía que reina en la obra de arte, responde a un solo ideal y su concepción nace y desarrolla bajo una solo inspiración del genio. No por esto su conjunto deja de tener la expresión estética de cierta grandiosa majestad, respondiendo a las conveniencias utilitarias del templo cristiano. No carece tampoco de cierto carácter de la época de su reforma, sin que haya podido conseguirse llenar por completo el ideal del renacimiento, ni era posible por las razones antes expuestas, por mucho que fuera el talento del artista que realizó la reforma. Existen en su estructura artística defectos de proporción, existe desequilibrio entre los huecos de las capillas y los macizos superiores hasta la cornisa. Hay falta de armonía entre las formas medievales de las capillas y las formas clásicas del renacimiento; sin embargo, tiene en su conjunto y en su estructura una grandiosidad que cautiva y la embellece. Así pues el estudio artístico de su manifestación tiene ancho campo en que extenderse y con el auxilio de una decoración inspirada en las formas dominantes del renacimiento, puede conseguirse indudablemente disimular, ocultar y hasta hacer desaparecer los lunares observados, dando al conjunto un efecto estético y harmónico que, satisfaciendo a la belleza, responda a la riqueza mística de la arquitectura del renacimiento en su época transitoria.

En este estudio entrará desde luego la modificación de los ventanales que continuados en el ábside, repartirán agradablemente la luz misteriosa y expresiva que recoge el alma del creyente, elevando su espíritu a las regiones celestiales. Entrará así mismo la desaparición de las estatuas de exótico emplazamiento y limitado campo de fondo, que en lugar de disimular, acentúan en alto grado la falta de proporción entre el hueco y el macizo de las capillas.[19]

Pero así como en conjunto cabe dentro del estudio en general de este dictamen fijar con criterio fijo y arraigado convencimiento estos puntos generales del programa no se atreverán los dictaminantes a comentar el sistema, motivos y asuntos ornamentales que han de constituir la vida y la inspiración del decorado completo. El estudio de esta decoración ha de ser hijo de una sola inspiración que, teniendo en cuenta los elementos existentes y los que a ellos se unirán al introducir las modificaciones indicadas en el coro alto, órgano, rosetón, etc., responda la concepción estética al fondo que encierra el ideal del artista produciendo la forma bella y expresiva de un templo cristiano.

Resumiendo los ocho temas sometidos al criterio de dictamen resulta:

1º.- Que la estabilidad del campanario está hoy comprobada, máxime después de corregidos los defectos de su antigua estructura constructiva en su base, sin que las grietas observadas, ni los desplomes anotados, afecten en lo mas mínimo a la solidez y al equilibrio estable de esta parte de la fábrica.

2º.- Que puedan mejorar las condiciones acústicas del coro alto actual haciendo desaparecer los resaltos que forman las jambas del hueco que lo pone en comunicación con la nave, estableciendo un importante voladizo dentro la iglesia que permita la colocación de los cantores dentro del ámbito de la nave y fuera de la hornacina en que queda hoy convertido el coro, dadas las proporciones con el resto de la iglesia, no existiendo inconveniente en la colocación del órgano, que estéticamente puede quedar unido con el rosetón de luces de la fachada y resultar una composición grandiosa, agradable y en armonía con las nuevas formas que resultarán del engrandecimiento del hueco y de la inclinación del voladizo.

3º.- Que puede y debe proyectarse un vestíbulo y cancel en el lado de la epístola del crucero, que mejorará notablemente las condiciones de conveniencia y recogimiento para la comodidad y el confort.

4º.- Que no es procedente el estudio del canal de hierro y cristal con destino al portal único de la fachada principal.

5º.- Que en lugar del canal a que se refiere el anterior extremo, es de una necesidad imperiosa impuesta por una responsabilidad moral, el establecer en la fachada principal dos puertas laterales, iniciadas ya en el interior, correspondientes una al baptisterio y otra al deposito de sillas, debiendo salvar cuantos obstáculos se opongan a esta solución, que tiende a evitar días de luto a la Ciudad de Mataró.

6º.- Que los ventanales han de ser objeto de una modificación y enriquecimiento con nuevas vidrieras, continuando estos huecos luminarias por todos los lados del ábside.

7º.- Que deben desaparecer las estatuas o imágenes existentes en la parte baja de la nave, frente a los entrepaños de las capillas.

8º.- Que el género de pintura, importancia de la decoración y los motivos ornamentales, han de nacer y ser resultado de un proyecto general y detallado que hijo de una sola inspiración, sirva de programa a cuantas reformas se indican en este dictamen, con lo cual se conseguirá imprimir al conjunto una estética armonía, garantía de belleza, reflejo de la bondad y del fervor de los fieles de la ciudad de Mataró.

Tal es el parecer de los infrascritos arquitectos, que exponen a la consideración de la Junta de Obra, felicitándola por el laudable celo que ha demostrado con la petición con que nos honró, en busca de un consejo que la guíe en el escabroso camino de las reformas o restauraciones de las obras de arte. Opinan algunos que la inexperta mano del hombre produce más fatales consecuencias en los monumentos arquitectónicos que la pesada y terrible fuerza de los siglos. Siga pues por ese camino la Ilustre Junta de Obra, procúrese un plan completo de todo cuanto pueda redundar en la solidez, utilidad y belleza de la casa de Dios y, no apartándose de esa garantía de acierto, evitará los desafueros, aberraciones e injurias que se infieren, a veces, inconscientemente en las obras de arte destinadas al culto divino, que como tal es merecedor de lo más bello, esplendor de lo bueno, de lo más perfecto, esplendor de lo verdadero.

Barcelona, 7 de Diciembre de 1900.

Augusto Font y Carreras, Arquitecto
Eduardo Mercader, Arquitecto
Emilio Cabañes, Arquitecto

Estabilitat de l'iglésia de Santa Maria de Mataró[20]

Estudi pels arquitectes D. Joseph Puig i Cadafalch i D. Lluís Gallifa Grenzner

PROBLEMA

Ha estat proposat als arquitectes que suscriven l'estudi general de la estabilitat de la Iglesia de Sta. Maria de Mataró, problema que de temps preocupa al Red. Sr. Rector de la mateixa i a la molt Il·lustre Junta d'Obra. Per aqueixa raó havía estat plantejat pels arquitectes D. Emili Cabañes i D. Melchor de Palau els quals havien verificat minuciosos estudis de valoració i distribució de pesos, quan la enfermetat i després la mort dels dos companys els impedí continuar i terminar la resolució.

La Iglesia de què's tracta és coberta amb volta de maó de pla,[21] cilíndrica, penetrada per lunets[22] i sostinguda sobre una serie d'arcs torals[23] de maó a plec de llibre.[24] La Roberta és formada en els trams de la nau amb vigues, que sostingudes pels arcs, aguanten un sistema de llates, sobre les que s'apòia la teula aràbiga usual del país, colocada a llata per canal. La llum entre'ls torals de la nau és variable tenint per màxim 4'80 m.

Els constructors no pogueren aplicar aquest mateix sistema de coberta, usual en el país desde el segle XIII, a l'arribar al transcepte i al tram que precedéix a l'àbsis, quals llums són respectivament de 8'70 i 8'80 m. ja que era difícil i car el trobar una sèrie de vigues de fusta d'aquesta llargada, superior a la comú. La estructura adoptada fou un sistema de tres jàcenes; una el crener i les altres dividint en dos trams cada una de les pendents de la Roberta.

Això originà una concentració de càrregues en tres punts a la que's deu, com després demostrarem, les esquerdes que presenten els arcs del creuer i de l'àbsis del temple. El reconeixement i l'estudi practicat pels nostres referits companys, es reduí principalment a aquells dos arcs, ja que'ls de la nau treballen en bones condicions no presentant senyals apreciables de moviments.

Per altra part l'estudi de la estabilitat de l'arc de l'àbsis, demostrarà a la vegada les condicions en què aquells treballen.[25]

Estudi de les modificacions de la coberta

Les conseqüències pràctiques d'aqueix estudi són:

1º.- La necessitat de sostenir les vigues sobre encabellades de ferro en la disposició indicada en el plan de modo que'ls arcs dels transcepte i absis quedin descarregats en lo posible de la càrrega de la coberta.

2º.- Conveniència d'una observació dels contraforts reconeixent la verticalitat de llurs arestes i la naturalesa del terreny en que estàn fundades.

Per a lograr-lo s'han projectat els caballs necessaris qual dibuix i càlcul s'acompanyen.

Un caball inmediat a l'absis ha de sostenir un càrrega concentrada en el centre de 5743; la càrrega provinent del trot triangular de coberta absidial de 200 metres quadrats i una càrrega per metre lineal.

Tal és el resultat a què han arribat els infrascrits que someten a la deliberació del Reverent Senyor Rector i Junta d'Obra de Santa Maria de Mataró.

Barcelona, 30-abril-1917

(signat) Joseph Puig i Cadafalch
Lluís Gallifa Grenzner

NOTES

1.- Museu Arxiu de Santa Maria de Mataró (=MASMM), Arxiu del Rector, lligall 38, número 47.

2.- El pont volant és una bastida penjada per la part superior, sense suports des del terra, que es pot pujar amunt o baixar avall, mitjançant algun sistema mecànic. En aquella època, s'utilitzaven ternals.

3.- MASMM. Arxiu del Rector, lligall 38, número 47.

4.- És la instància abans reproduïda, data 7 de gener de 1896.

5.- En català, rajola.

6.- Els arcs torals són els arcs perpendiculars a la volta gran que permeten la formació de les monteies triangulars que aguanten la teulada.

7.- La capella de Sant Eloi i Sant Antoni Abad, ara capella del Sant Crist, és la primera entrant a l'esquerra.

8.- El cor de l'església gòtica de Santa Maria es va suprimir aleshores. La nova volta es va construir més baixa.

9.- Es refereix al dictamen data 7 de desembre de 1900.

10.- El baptisteri, a l'època, era a la part baixa del campanar. Va ser-hi fins als anys seixanta del segle passat, quan es construí el nou baptisteri a l'altra banda de l'entrada de l'església.

11.- Les dues columnes i l'arc de l'entrada, de pedra de Montjuïc, van ser construïdes aleshores.

12.- La reixa, de ferro colat, va fer-se d'acord amb el projecte d'Emili Cabañes, arquitecte. El Museu Arxiu conserva el projecte original. Va ser suprimida l'any 1964.

13.- És la volta de la sagristia dels Dolors.

14.- MASMM. Arxiu del Rector, lligall 38, número 51.

15.- El magatzem de les cadires era situat a l'actual baptisteri. En aquell moment, a excepció dels bancs dels administradors de les diverses confraries, no hi havia seients en la nau de l'església, i qui volia seure havia de llogar la cadira.

El dret a les cadires era un dels ingressos de l'Obra de l'església.

Quan, després de les reformes de 1927, es col·locaren files de cadires fixes, substituïdes progressivament pels bancs actuals a partir de 1940, el campaner passava a cobrar el dret de les cadires en tots els actes litúrgics. Fins i tot, hi havia tiquets d'abonament. El costum fou suprimit quan va ésser nomenat rector mossèn Francesc Pou (1957).

16.- La part més baixa del campanar, tot i que és molt transformada per unes obres fetes abans de la redacció d'aquest informe (vegeu nota 3), és d'època romànica o preromànica. La torre fins al nivell de les campanes és dels segles XV i XVI i, molt probablement, s'edificà conjuntament amb l'església gótica de Santa Maria.

I la part més alta és barroca, construïda a partir del 1744, pel mestre d'obres mataroní Jeroni Renter.

La part interior de la torre quedà molt afectada per les obres de construcció de la nova façana (1864).

La imatge actual del campanar correspon a la restauració integral, interior i exterior, feta d'acord amb el projecte de l'arquitecte mataroní Esteve Mach i Bosch.

Vegeu MANEL SALICRÚ I PUIG, «La construcció de la part més alta del campanar de Santa Maria», *Sessió d'Estudis Mataronins*, 17 i 31 de març de 1984 (Mataró 1985), 57-59.

17.- Les obres fetes són explicades en la relació del doctor Pau Costas, que abans s'ha transcrit.

18.- Cal suposar que el vestíbul i les contraportes del Portal Xic varen construir-se aleshores.

19.- En relació a les estàtues dels apòstols, situades en les columnes de l'església, vegeu XAVIER ALARCÓN I CAMPDEPADRÓS, «Les imatges dels àpostols de la basílica de Santa Maria de Mataró. Recerca documental», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria,* núm. 87 (Mataró, gener 2007), 11-22.

20.- Arxiu particular del senyor Lluís Gallifa i Planas.

21.- La tècnica de la volta a «maó plà» va ésser usual a Catalunya fins al darrer terç del segle XX.

Fins i tot, les voltes construïdes amb aquesta tècnica també s'anomenen «voltes a la catalana».

Com dóna a entendre el propi nom, els maons, o les rajoles, es col·loquen planes, no de cantell, formant diverses capes o gruixos, segons el pes que han d'aguantar o la llum o llargada. Les capes sempre es fan «trencant junts», de manera que hi ha coincidència de juntes.

22.- Són els entrants fets a la volta principal per poder formar les finestres.

23.- Vegeu la nota 6.

24.- Els «arcs de maó a plec e llibre» es construeixen amb els maons, totxos o rajoles de cantell. Poden ésser senzills o tenir diverses «rosques».

Cal especificar que a l'època els maons eren sempre massissos, i no pas foradats

o buids en l'interior, tal com avui interpretem el nom maó.

25.- No transcrivim els càlculs teòrics o gràfics de l'estudi.

Construcció de la nova estructura de la teulada de la part posterior, des del creuer gran, de la nau de Santa Maria (1917). Visita familiar a les obres. Al centre, amb abric, Josep Puig i Cadafalch, arquitecte de les obres, juntament amb Lluís Gallifa i Grenzner, autor de la fotografia.
Fotografia Lluís Gallifa i Grenzner. MASMM. Arxiu d'Imatges. Arxiu particular de Lluís Gallifa i Planas.

Construcció de la nova estructura de la teulada de la part posterior, des del creuer gran, de la nau de Santa Maria (1917). Visita familiar a les obres. Visió de la part de teulada conservada. Al fons, el campanar, amb el sortint de l'antiga escala.
Fotografia Lluís Gallifa i Grenzner. MASMM. Arxiu d'Imatges. Arxiu particular de Lluís Gallifa i Planas

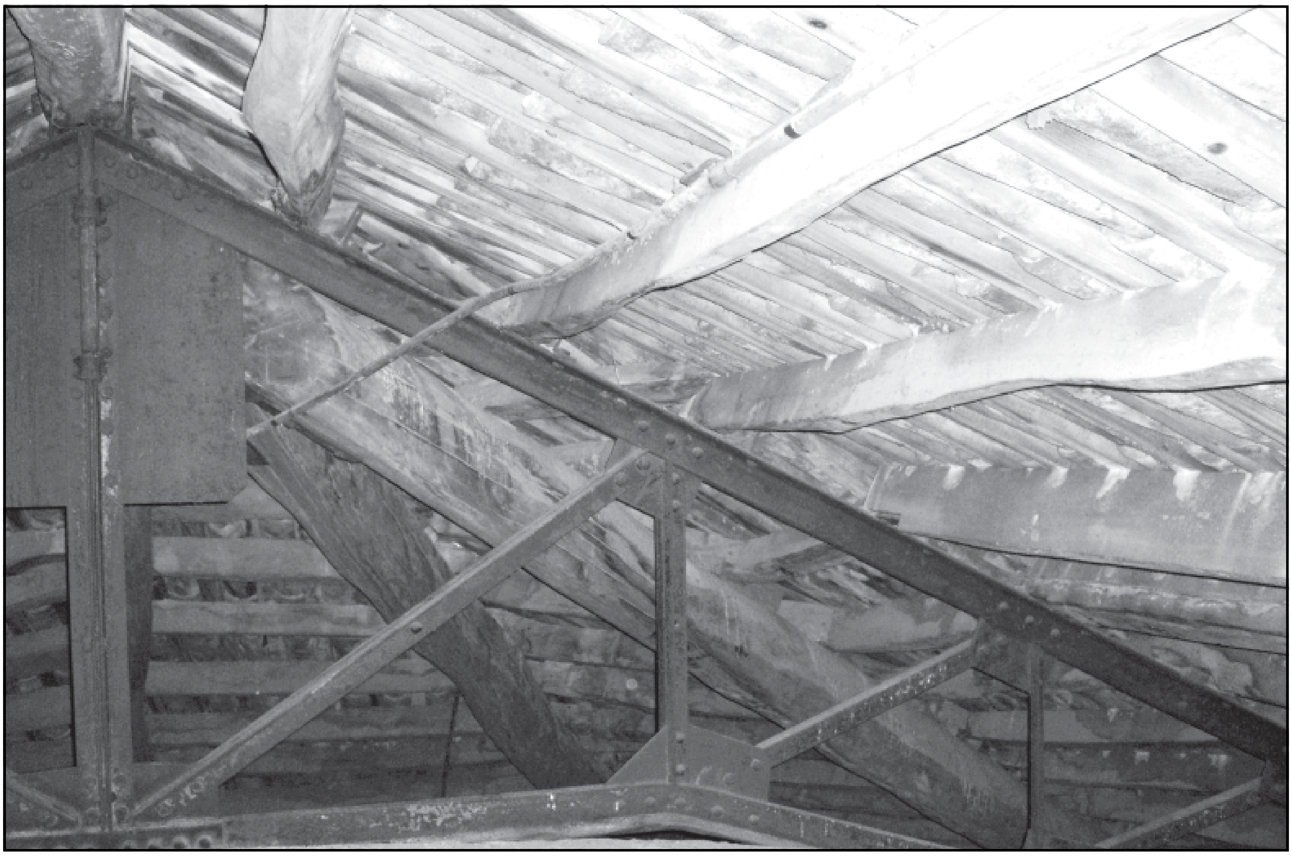

Un dels cavalls metàl·lics, les bigues de fusta i la teulada a llata per canal. Fotografia Joan Castellà i Oliva. MASMM. Arxiu d'Imatges.

Visió dels cavalls metàl·lics col·locats l'any 1917. Fotografia Joan Castellà i Oliva. MASMM. Arxiu d'Imatges.

MIL ANYS DE SANTA MARIA ✠

✠ MIL ANYS DE MATARÓ (1008-2008)

MUSEU ARXIU
DE SANTA MARIA

MUSEU ARXIU DE SANTA MARIA
Centre d'Estudis Locals de Mataró

Col·labora:

Ajuntament de Mataró
**Patronat Municipal
de Cultura**